

Դ.Ա. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

ԵՐԶՆԿԱՅԻ
ԲԱՐԲԱՌԸ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР.
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА им. Р. АЧАРЯНА

Д. М. КОСТАНДЯН

ЕРЗИНКАЙСКИЙ ДИАЛЕКТ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1979

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱԿՆԵՂԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

Դ. Մ. ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

Ե Ր Զ Ն Կ Ա Յ Ի Բ Ա Ր Բ Ա Ռ Ը

Աշխատությունը նվիրված է արևմտահայ խմբակցության շուտամնասիրված բարբառներից Երզնկայի բարբառի հետազոտությանը: Համաժամանակյա և տարածամանակյա մեթոդների համադրմամբ հանգամանորեն ներկայացված են Երզնկայի բարբառի հնչյունական և ձևաբանական համակարգերը, հետազոտված են բառապաշարի շերտերը և իմաստաբանական որոշ հարցեր: Տրչում է նաև բարբառի շարահյուսության վերաբերյալ համառոտ ակնարկ: Ուսումնասիրությունն ունի հավելված՝ պարբար-բարբառ, բարբառային բառերի բառարաններ, ինչպես նաև բարբառային տեքստեր:

Պատասխանատու խմբագիր
բանասիրական գիտությունների դոկտոր
Հ. Դ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Կ $\frac{70103}{703(02)}$ 63—78
—79

© 4602010000 Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1979

Ե Ր Կ Ո Ւ Խ Ո Ս Փ

Երզնկան Բարձր Հայքի եկեղյաց գավառի կենտրոնն էր: Գավառը հյուսիսից սահմանակից էր Բաբերդին, հարավից՝ Դերսիմին (Մանաշաղի), արևելից՝ Դերջանին, արևմուտքից՝ Կամախին (Դարանաղի): Այն կոչվել է նաև Անահտական՝ Երզնկայում գտնվող Անահիտ աստվածուհու հուշակավոր տաճարի անունով:

Գավառը զբաղեցրել է հիմնականում Հյուսիսային և Ներքին Տավրոսի լեռներով շրջապատված ընդարձակ դաշտը՝ Արևմտյան Եփրատ գետով, որի ափին տարածված է Երզնկան:

Հայաստանի մյուս գավառների նման Երզնկան ևս օտարերկրյա ասպատակների կողմից շատ անգամ է ենթարկվել ավերի և կոդալուտի: Տարբեր դարերում նրան տիրել են բյուզանդացիները, արաբները, սելջուկ-թուրքերը, մոնղոլները, օսմանները: Կիրակոս Գանձակեցու վկայությամբ, ֆաղափին հասկապես մեծ ավերածություններ են հասցվել 1243 թ. Բաշու խանի գլխավորած մոնղոլական զորքերի կողմից: Դրանց զուլմարվել են հանախակի կրկնվող երկրաշարժերը, որոնց պատճառած արհավիրքների մասին շատ կան հիշատակություններ (Մաաթեոս Ուոհայեցի, Առաֆել Դավրիժեցի): Առավել ահավորը տեղի է ունեցել 1784 թ., . որի հետևանքով կործանվել են ֆաղափի թաղամասերի մեծ մասը և շրջակա գյուղերը՝ իրենց բնակչությամբ:

Սակայն ամեն ավերից հետո Երզնկացու կառուցող և ստեղծագործող ոգին վերստին կանգուն է դարձել հայրենի բնօրրանը: Դրան նպաստել են նաև Երզնկայի բնական հարմարավետ դիրքը՝ առևտրական բանով ճանապարհի վրա գտնվելը (Երզնկայով էր անցնում Թավրիզ-Էրզրում-Սեբաստիա-Հալեպ տարանցիկ ճանապարհը):

Երզնկայի դաշտում, բացի նույնանուն ֆաղափից, կային բազմաթիվ հայաբնակ գյուղեր, որոնցից նշանավորներն են՝ Ագարակը, Երկանը, Թիլը, Կարմրին, Մթնին, Պզվանը, Վարի և Վերի Զիվթիկները,

Փրատիչը և այլն: Այդտեղ ծաղկում էին վանքեր, մենաստաններ, ագարակներ: Հայտնի էին նրա հանգստի տափ ջրերի բաղնիքները, որոնց գեղեցիկ շինություններով հիացած հուշեր է բողբլ վենետիկցի ճանապարհորդ Մարկո Պոլոն, որը XIII դ. վերջին Չինաստան ուղևորվելիս եղել է նաև Երզնկայում:

Երզնկայում բարձր զարգացման էր հասել արհեստագործությունը: Այն նշակված էր պղնձագործությամբ, կտավագործությամբ: Այնտեղ գործում էին, Մարկո Պոլոյի արտահայտությամբ, «աշխարհի լավագույն բեհեզները», որոնց տեղի բնակիչները «մանուսա» էին անվանում: Երզնկայում մշակում էին բրինձ, բամբակ, խաղող և այլն:

Աղբյուրներում Երզնկան հորշորջվում է նաև Երեզ, Երիզավան, Երիզա, Արզնկա, Երզնկավ, Արզինջեան, Արզինկեան անվանումներով: Քաղաքը հիշատակվում է ուրարտական արձանագրություններում, Պրադունոսի, Խորենացու, Ագաթանգեղոսի մոտ:

Հայաստանի առաջին բաժանումից (387 թ.) հետո Երզնկան անցավ Բյուզանդիային: Եղել է Արշակ Գ թագավորի մայրաքաղաքը: V—VII դդ. այն եպիսկոպոսանիստ էր: XIII—XIV դդ. աչքի ընկնող հոգեվոր և մշակութային կենտրոն էր՝ շնորհիվ մերձակա Սեպուհի և Լուսավորչի լեռներում գտնվող մեծահռչակ վանքերի և անապատների, որտեղ գրվել և ընդօրինակվել են մեծ թվով ձեռագրեր: Այս շրջանում Երզնկայում են ապրել ու գործել Հովհաննես Պոլոզ Երզնկացին, Կոստանդին Երզնկացին, Մովսես Խրատագիրը և ուրիշներ:

XIII դ. արաբ պատմիչ Իբն Բատուտայի վկայությամբ Երզնկայի բնակչության մեծագույն մասը հայեր էին: 1915 թ. նախօրեին Երզնկայի բնակչության թիվը հասնում էր 40 հազարի, որից 15 հազարը՝ հայ: Հիմնական բնակիչները, բացի հայերից, կազմում էին քուրդներ, ֆրեքեր, հույներ, ասորիներ:

1886 թ. Երզնկայում կային 5 ազգային և 3 մասնավոր վարժարաններ: Դարասկզբին այնտեղ լույս էին տեսնում շաքաթաթերք և ամսաթերք: Հուշագիրները վկայում են, որ իրականության մեջ Երզնկան «չէր փալեր», այլ «կրվազէր», անհամեմատ առաջ անցնելով իր հարևաններից:

Երզնկացիների խոսակցական լեզուն դեռևս հնուց աչքի է ընկել պարզությամբ: Այդ մասին միջնադարյան հուշագիրը վկայում է, որ «Երզնկայի ժողովուրդը անցյալի նկատմամբ փաղափակբոված է, լեզուն և առօգանությունը մաքուր է, շատ քիչ աղավաղված բառեր կարտասա-

նի»²: Այդ հաստատում են բարբառի հետ այս կամ այն չափով առնչություն ունեցած հեղինակները³, ինչպես նաև իրենք՝ բարբառախոսները:

1915 թ. Մեծ եղեռնը ավերեց և բնաջնջեց նաև Երզնկայի գավառը, որտեղ մշակութային և տնտեսական կյանքը խաթարվել էր դեռևս 1895 թ.: Կոտորածից մազապուրծ երզնկացիները սփռվեցին աշխարհով մեկ՝ ԱՄՆ, Անգլիոյվկաս, Ռուսաստան, Ֆրանսիա, Եգիպտոս, Լիբանան և այլուր:

Կորցնելով հարազատ միջավայրը՝ Երզնկայի բարբառը այժմ անհետացման եզրին է, որն էլ ավելի հրատապ է դարձնում նրա ուսումնասիրությունը:

Երզնկայի բարբառի վերաբերյալ ընդհանուր բնույթի տեղեկություններ կան «Բյուրակն» հանդեսում⁴, որտեղ բերված է նաև ոչ գիտական տառադարձությամբ բարբառային տեքստ: Հետագայում Հ. Անադյանը իր «Հայ բարբառագիտության» մեջ բավարարվել է լուկ «Բյուրակն» տեքստից առնված մի հատվածով՝ առանց որոշելու Երզնկայի բարբառի հնչյունական և ձևաբանական առանձնահատկությունները: Այդ աշխատության մեջ *հարբերդ-երզնկայի բարբառ* անվան տակ ներկայացված համառոտ բնութայունը վերաբերում է բացառապես հարբերդի բարբառին⁵:

Երզնկայի բարբառի որոշ հատկանիշներ նշել և բառերի ոչ ծավալուն մի ցանկ է ներկայացրել Գ. Սյուրմենյանը: Բարբառը համեմատաբար ընդարձակ հետազոտել է Գ. Տեր-Վարդանյանը, որի աշխատությունն աչքի է ընկնում բարբառային բառերի հարստությամբ և դրանց զուգահեռ կիրառություններով: Սակայն բնությունը կատարված է ոչ բավարար խորությամբ. աննշտություններ կան հատկապես հնչյունաբանության բաժնում:

Ուսումնասիրության ընթացքում, օգտվելով նաև գրավոր աղբյուրներից, գերազանցապես հիմնվել ենք Սովետական Միության մի շարք վայրերում բնակվող, նաև ԱՄՆ-ից որպես զբոսաշրջիկներ հայրենիք

2 Ս. Էփրիկեան, *Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան*, Հ. Ա, Վենետիկ, 1902, էջ 632:

3 Գ. Սյուրմենյան, *Երզնկա, Գահիրե*, 1947, էջ 234, Ս. Մոցիկեան, *Արեւմտահայ աշխարհ, Նիւ-Եորք*, 1947, էջ 162, Գ. Տեր-Վարդանեան, *Երզնկա-Կամախ գաւառաբարբառը և ազգագրական յուշեր*, Երուսաղէմ, 1968, էջ 18:

4 «Բիւրակն», 1898, էջ 563—565, 1899, էջ 386—388:

5 Հ. Անտեան, *Հայ բարբառագիտութիւն, Մոսկվա—Նոր Նախիջևան*, 1911, էջ 167—172:

այցելած մի խումբ երգեցիկների կենդանի խոսքի անմիջական դի-
տարկումների վրա: Նրանց սիրահոծար օգնությամբ հնարավոր դար-
ձավ ամբողջական պատկերացում կազմել բարբառի մասին, որի համար
մեր խորին երախտագիտությունն ենք հայտնում Կարապետ և Աշխեն
Մատինցյաններին, Մկրտիչ Գասպարյանին, Արամ Մարտիկյանին, Ար-
մենունի և Նոյեմ Սրապյաններին, Մարիամ Թորոսյանին, Հայկազ Սար-
գսյանին, Վարդան Մելիտոնյանին (Նրևան), Վահան Քենեյանին, Անդ-
րանիկ Փալախյանին (Կրասնոդարի երկրամաս, Անապայի շրջան, գ.
Պոբեդա), Մարիամ Ուրցյանին, Գառնիկ Գեմենջյանին (Վրաց. ՍՍՀ, Բ.
Բաթում), Արամ Ազնավուրյանին, Արշակ Ալշյանին (ԱՄՆ):

Ն Ե Ր Ա Մ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Հայ բարբառագիտության մեջ ընդունված է հարբերդի և Երզնկայի բարբառները դիտել որպես միևնույն՝ հարբերդ-Երզնկայի բարբառի խոսվածքներ: Այդ կարծիքը, որ առաջին անգամ հայտնել է մեծանուն լեզվաբան Հ. Աճառյանը⁶, հետագայում ուրիշների կողմից որդեգրվել է նույնությամբ⁷: Գ. Զահուկյանի բազմահատկանիշ-վիճակագրական դասակարգմամբ ևս հարբերդի և Երզնկայի բարբառների փոխհարաբերության հարցը մնում է անփոփոխ⁸:

Միայն Գ. Տեր-Վարդանյանն է, որ իր «Երզնկա-Կամախ գավառաբարբառը և ազգագրական հուշեր» գրքում նշում է Երզնկայի և հարբերդի բարբառների մի քանի տարբերակիչ հատկանիշներ և դրանք համարում առանձին բարբառներ⁹: Սակայն դա արվում է առանց բարբառ և խոսվածք հասկացությունների գիտական որոշակի տարբերակման, այլև՝ առանց դրանց սահմանները որոշող որևէ ընդունված չափանիշի հաշվառման:

Հարբերդի և Երզնկայի բարբառների համեմատական ուսումնասիրությունը մենք կատարել ենք Գ. Զահուկյանի մշակած 100 տարբերակիչ հատկանիշների հիման վրա: Միաժամանակ հաշվի են առնված այնպիսի բարբառային հատկանիշներ, որոնք էական են այդ երկու բարբառները իրարից հստակորեն զատորոշելու համար (նման հատկանիշները ցույց ենք տվել * նշանով):

Ինչպես Երզ., այնպես էլ հրբ. բարբառի հնչույթային համակարգում բացի հայերենի ա, ի, ու, օ, է, ը ձայնավորներից (բոլորն էլ հան-

6 Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտություն, նույնի՝ Հայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, Երևան, 1951:

7 Հմմտ. Ա. Ղարիբյան, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, 1953, Ա. Գրիգորյան, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, 1957, Ռ. Բաղդասյան, Դերսիմի բարբառային բարոնզը, Երևան, 1960 և այլն:

8 Գ. Բ. Զահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972:

9 Ի. Տեր-Վարդանյան, նշվ. աշխ.

դեպ են գալիս հնչույթային արժեքով), իմաստակիր միավոր է նաև առաջին շարքի ստորին դիրքի և՛ ձայնավորը: Սակայն, եթե *Երզ.* բարբառում և՛-ի հակադրությունը իր մերձավորագույն հնչյունին՝ ա-ին, արտահայտվում է հիմնականում փոխառյալ բառերում՝ *բառ* (բար), *քաղ* (շահ), *համ* (համ ու հոտ)-*համ* (և... և), ապա *Երզ.* ա-ն հակադրություն, փոխառյալ բառերից է՛լ ավելի շատ, ստեղծվում է հայերեն բառերում՝ լան (լալ բայի ըղձ. հոգ. *Յ-րդ դ.*)-լան (լայն), կալ (գալ)-կան (գալ), վառ (վար ու ցանք)-վառ (վայր) և այլն: Սա բացատրվում է նրանով, որ *Երզ.* և՛-ն հանդես է գալիս հիմնականում փոխառյալ և ընդամենը մի քանի հայերեն բառերում: Մինչդեռ *Երզ.* բարբառում և՛-ն ունի անհամեմատ մեծ հաճախականություն: Բացի փոխառյալ բառերից, այստեղ և՛ կա հայերենի այ-ի դիմաց՝ *հառ* < *հայր*, *մառ* < *մայր*, *լան* < *լայն*, *ծան* < *ձայն*, *ախպար* < *եղբայր*, *աս* < *այս*, *ինչպես* նաև բազմաթիվ բառերում, որոնցում և՛-ի դրսևորումը հնարավոր չէ բացատրել որևէ միասնական օրինաչափությամբ՝ *ալի* < *ալիւր*, *հառ* < *հառիւր*, *աբի* < *աբիւն*, *վառ* < *վառժ*, *հալի* < *հալել*, *կաթիլ* < *կաթիլ* և այլն:

Ա՛-ի դրսևորման ուղորտները, ինչպես նաև նրա տարբեր հաճախականությունները *Երզ.* և *Երզ.* բարբառների միջև գծում են հետևյալ տարբերությունը.

*1. Ա՛-ի գոյությունը *Երզ.* բարբառի հնչույթային համակարգում ներքին զարգացման արդյունք է, իսկ *Երզ.* բարբառում հետևանք է օտար լեզուների (թուրքերենի, պարսկերենի, արաբերենի) և հարևան բարբառների, այլ կերպ ասած՝ արտաքին ազդեցության¹⁰. Միաժամանակ և՛-ի բարձր հաճախականության հետևանքով ա-ի քմայնացումը *Երզ.* բարբառի հնչյունական համակարգում էական, որակական հատկանիշ է, իսկ *Երզ.* բարբառում ա-ի քմայնացումը սահմանափակվում է ածանցյալ, երկրորդական հատկանիշի շրջանակներում:

Ա՛-ի ցածր հաճախականությամբ *Երզ.* բարբառը մոտենում է ա-ի քմայնացումից ազատ բարբառներին և հեռանում *Երզ.*, Արաբկիրի,

10 Ի դեպ, Գ. Զահուկյանը «Հայ բարբառագիտության ներածություն» մեջ նշում է, որ բարբառներում քմայնացումը կարող է լինել ինչպես ներքին (ձայնեղների խլացումն աղնկցող) պրոցես, այնպես էլ ենթաշերտային (սուբստրատային) կամ առշերտային (ադստրատային) ազդեցության արդյունք: Սակայն սա իբրև բարբառային հատկանիշ չի արտացոլվել նրա առաջադրած 100 բարբառային հատկանիշների մեջ:

Ձեյթոնի, Քեսարի, Նիկոմեդիայի, Համշենի, Տիգրանակերտի և այլ բարբառներից:

Քննվող երկու բարբառները կարևոր տարբերություններ են երևան հանում ձայնավորների և երկբարբառների պատմական հնչյունափոխության մեջ:

2. Երգ բարբառում միավանկ բառերի սկզբում *ն-ից* առաջ ավելանում է շրթնային վ, իսկ *հրբ.* բարբառում պահպանվում է գրաբարյան հնչումը՝ *օ. ռսպն, ողբ, որդն, որբ, ործ>երգ. վօսպ, վօխպ, վօրք, վօրփ, վօրց, հրբ. օսպ, օխպ, օրք, օրփ, օրց:*

Երկու բարբառները, որպես ընդհանրություն, միավանկ բառերի բառասկզբի *ն-ի* դիմաց *օ* ունեն ոտն>օմկ, որ>օր (շաղկապ) և *ն-ի* դիմաց *վօ* ունեն ով>վօվ բառերում:

Միավանկ բառերում *ն-ից* առաջ շրթնային տարրի հավելումով *Երգ. բրբռ.* ընդհանրություն է հանդես բերում Կարնո, Վանի, Մուշե, Տիգրանակերտի, Հադրութի, Շամախի, Առախալի և մի շարք այլ բարբառների հետ, իսկ *հրբ.* բրբռ. *ն~օ* համապատասխանությամբ զուգաբանություններ է գծում Մալաթիայի, Կեսարիայի, Սասունի բարբառների հետ:

3. Այ երկբարբառի դիմաց շեշտի տակ փակ վանկում և բառասկզբում *Երգ. բրբռ.* ունի ետին շարքի ձայնավոր՝ *ա, իսկ հրբ. բրբռ.* առաջին շարքի ձայնավոր՝ *ն.* այսօր, գայլ, փայտ, ծայր>Երգ. աւօր, կալ, փատ, ծաւ, հրբ. նւօր, կնլ, փնղ, ճաւ:

Այստեղ երկու բարբառները ընդհանրություն են հանդես բերում այգի>էֆի բառում, ուր այ-ի դիմաց երկուսն էլ ունեն է (որպես շեղում օրինաչափությունից): Սա բնորոշ է ոչ միայն հիշյալ, այլև արևմտյան խմբակցության գրեթե բոլոր բարբառներին:

Այ>ա հնչյունափոխությամբ *Երգ. բրբռ.* շփման կետեր է հանդես բերում Պուլի, մասամբ Կարնո, Շապին-Գարահիսարի, Տրապիզոնի, Արաբկիրի, Ակնա բարբառների հետ, իսկ *հրբ. բրբռ.* իր այ>ն հնչյունափոխությամբ մոտենում է բմայնացած ձայնավորներ ունեցող բարբառներին:

4. Իւ-ը շեշտի տակ *Երգ. բարբառում* տալիս է ետնալեզվային շրթնային ու, իսկ *հրբ. բարբառում* առաջնալեզվային ոչ շրթնային ի. ա-րին, ալիւր, աղբիւր, հարիւր>Երգ. աւուն, ալոււր, ախպոււր, հաւոււր, հրբ. նարին, նլիւր, ախպիւր, հնարիւր:

Միավանկ բառերում *և* *Երգ. բրբռ.* պահպանում է իւ>ու օրինա-

չափությունը, իսկ *հրբ.* բարբառում այս դեպքում իւ-ի դիմաց թուկա է օ. ձին, սին, ձիւթ>երգ. ծուն, սուն, ծութ, *հրբ.* ծօն, սօն, ծօթ:

Ի>ու հնչյունափոխությամբ Երզնկան զուգաբանություններ է դրսևորում Պոլսի, Եվդոկիայի, Սեբաստիայի, Տրապիզոնի, Համշենի, Կարնո, Թիֆլիսի, Ակնա և այլ բարբառների հետ, իսկ *հրբ.* բրբռ. ի>ի հնչյունափոխությամբ՝ Մալաթիայի, Տիգրանակերտի, Արարատյան բարբառների հետ:

5. Գրաբարյան ոյ-ին շեշտի տակ Երզ. բարբառում համապատասխանում է ու, իսկ *հրբ.*՝ օ. քոյր, բոյն, լոյս, կապոյտ>երգ. քուր, պուն, լուս, կարուտ, *հրբ.* for, պօն, լօս, գաբօդ:

Ոյ>ու անցմամբ զուգաբանությունների խիտ ցանց է գծվում Երզ., Պոլսի, Տրապիզոնի, Համշենի, Տիգրանակերտի, Ռոդոսթոյի, Եվդոկիայի, Սեբաստիայի, Ակնա, Թիֆլիսի, Կարնո բարբառների միջև, իսկ ոյ>օ փոփոխությամբ՝ *հրբ.*, Մալաթիայի, Եդեսիայի, մասամբ՝ Վանի, Շատախի բարբառների միջև:

*6. Երգ. և *հրբ.* բարբառները կարևոր տարբերություններ են դրսևավորում շեշտի հետ կապված հնչյունափոխության ժամանակ: Խարբերդում ընդհանրապես ձայնավորներն ավելի կայուն են, և շեշտազրկությունը հիմնականում չի ազդում նրանց որակի վրա:

Հայերենի համար այնպիսի թույլ ձայնավորներ, ինչպիսիք ու-ն և ի-ն են, զրկվելով շեշտից, Երզ. բարբառում ավելի հաճախ ընկնում են կամ հնչյունափոխվում Ե-ի, մինչդեռ *հրբ.* բարբառում դրանք հիմնականում մնում են անհնչյունափոխ: Այսպես՝ ջուր, կադու, միս, գինի—սեռ.—տրակ.>Երգ. ճրբին, կադվին, մրսին, կինուն, *հրբ.* ճուրին, գադուին, միսին, կինիին: Այլ կերպ ասած, *հրբ.* բարբառին հատուկ չէ ձայնավորների սղման օրենքը, որով նա մոտենում է Պոլսի բարբառին: Իսկ Երզ. բրբռ. այս տեսակետից զրավում է միջին դիրք, որովհետև վերջին վանկում ու, ի ունեցող բառերի թեքումը կատարվում է զուգահեռ ձևերով՝ և՛ հնչյունափոխված, և՛ անհնչյունափոխ հիմքերով՝ ճուրին||ճրբին, կադվին||կադուին, մրսին||միսին, կինուն||կինիին:

*7. Երգ. բարբառի պայթական և կիսաշփական բաղաձայնների համակարգը հիմնված է շնչեղություն-ոչ շնչեղություն հակադրության, իսկ *հրբ.* բարբառինը՝ ձայնեղություն-խուրություն-շնչեղ խուրություն հակադրության վրա: Երգ. բարբառում բացառված է խուրություն-ձայնեղություն հակադրությունը, որովհետև խուրերն ու ձայնեղներն այստեղ նույն դիրքում հանդես չեն գալիս (մանրամասն տե՛ս «Շնչույթային համակարգը» բաժնում): Մինչդեռ *հրբ.* բարբառում ձայնեղ, խուր և շնչեղ

խուլ պայթականների ու կիսաշփականների՝ բ, պ, փ, գ, կ, ֆ, դ, տ, ք, ձ, ծ, ց, ջ, ճ, չ շարքերի միավորները հանդես են գալիս նույն դիրքում, հակադրվում են իրար և կատարում իմաստազատիչ դեր:

Այսպես՝ կալ (գալ)-գալ (կալ՝ ցորենի)-ֆալ (խակ, չհասունացած), պանի՛ր (բանի՛ր, աշխատի՛ր)-բանի՛ր (պանի՛ր), տուֆ (դուբ)-թուֆ (թուբ) և այլն:

Օրինակները հաստատում են պայթական ու կիսաշփական խուլների, ձայնեղների և շնչեղ խուլների՝ հորք. բարբառում ինքնուրույն հնչույթներ լինելը: Դրան հակառակ, Երզ. անկախ հնչույթներ են միայն շնչեղ խուլները, իսկ խուլներն ու ձայնեղները հանդիսանում են միևնույն հնչույթի ենթահնչույթներ:

8. հորք. բարբառին բառակզբում հատուկ է խուլ պայթականների ու կիսաշփականների ձայնեղություն. պ, տ, կ, ծ, ց >բ, դ, գ, ձ, ջ. պատ>բաղ, տարի>դարի, կատու>գաղու, ժառ>ձառ, ճակատ>ջազաղ: նույն դիրքում Երզ. խուլները պահպանվում են. պատ, տառի, կաղու, ծառ, ցագատ:

Երկու բարբառներն էլ բառակզբի ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների դիմաց ունեն խուլ պայթականներ ու կիսաշփականներ, որով ստացվում է երկաստիճան ձայնեղագուրկ բաղաձայնական համակարգ Երզ. բարբառում (բ>պ, չ>պ, փ>փ) և եռաստիճան՝ միջին հայերենի կիլիկյան տարբերակի բաղաձայնական համակարգ հորք. բարբառում (բ>պ, պ>բ, փ>փ):

Մասնագիտական գրականության մեջ հարբերդ-Երզնկայի բրբռ. ներկայացված է որպես եռաստիճան խլազուրկ բաղաձայնական համակարգ ունեցող բրբռ. (բ՛, բ, փ)¹¹:

Ուսումնասիրության ընթացքում ո՛չ հարբերդի, և ո՛չ էլ Երզնկայի բարբառներում չենք նկատել շնչեղ ձայնեղների առկայություն: Ավելին. Երզ. բրբռ. բառակզբի անկախ դիրքում չունի նույնիսկ ձայնեղություն: Իսկ հորք. բարբառում գրաբարյան ձայնեղները խլացել են, խուլների դի-

11 Տե՛ս Աճառյանի, Ղարիբյանի, Գրիգորյանի, Բաղդամյանի աշխատություններում: Ղարիբյանի «Համառոտություն հայ բարբառագիտության» ուսումնասիրության (1941) մեջ հորք. բրբռ. դրված է միջին հայերենի բաղաձայնական համակարգ ունեցող բարբառների շարքում: Սակայն հետագա իր աշխատություններում, ցավոք, հեղինակն այն տարել է եռաստիճան խլազուրկ համակարգ ունեցող բարբառների շարքը: Գրիգորյանի դասընթացի մի բաժնում նույնպես հորք. բարբառին վերագրված է միջին հայերենի (այսինքն՝ կիլիկյան) բաղաձայնական համակարգ, մինչդեռ զրբի այլ հատվածներում այն հիշատակվում է իբրև եռաստիճան խլազուրկ համակարգով բարբառ:

մաց է, որ բարբառն ունի ձայնեղներ, իսկ խուլից շնչեղ ձայնեղի առաջացում հայոց լեզվի պատմության մեջ չի հավաստված, հետևաբար բացառվում է շնչեղ ձայնեղի գոյությունը նաև իրբ. բարբառում:

9. Երզնկայի բարբառում ու-ն և ր-ն հնչյունաբանական մակարդակում միմյանցից հատակորեն տարբերակվում են, հնչույթային համակարգում անկախ հնչույթներ են, որը երևում է նվազագույն զույգերի հակադրությունից. ուռ (ուռեցք)-ուր (ուռ, ընտանի կենդանիների ստինք), առուն (առուկ)-արուն (արյուն):

Իրբ. բարբառի ձայնորդ հնչույթների համակարգում պակասում է ո հնչույթը: Այն վերածվել է ր-ի: Այս պատճառով առաջացած համանունների (օրինակ, արո՛ւ՝ և՛ «առու», և՛ «արու»), իմաստային տարբերակումը իրականացվում է կոնտեքստում: Իրբ. բարբառում ո է հնչվում հիմնականում բնածայն բառերում: Այս դեպքում էլ չկա ո-ր հակադրություն, ուստի և ո-ն բարբառի ձայնորդների համակարգում հնչույթ չէ:

Ռ > ր փոփոխությամբ իրբ. բրբռ. զուգաբանություն է հանդես բերում Մալաթիայի, Սուշավայի, Թիֆլիսի բարբառների հետ և հետևանքով Երզնկա, Պոլիս, Տրապիզոն, Կարին, Մուշ բարբառախմբից:

10. Իրբ. բարբառում հ կա միայն բառասկզբի դիրքում, մնացած դիրքերում հ-ն կամ ընկնում է, կամ նրա դիմաց առկա է յ: Երգ բրբռ. հ ունի բոլոր դիրքերում (բացի ր-ից հետո եկող դիրքը). պահել, սահել, սահման, շահ, մահ, բահ > Երգ. պահել, սահիլ, սահման, շան, ման, պան, իրբ. բիլել, սայիլ, սայման, շայ, մայ, պայ:

Հ > յ փոփոխությամբ իրբ. բարբառը շփման մեջ է մտնում Մշո, Մալաթիայի, Ակնա բարբառների հետ, իսկ ընդհանրապես հ հընչյունի սակավությամբ Վանի, Մշո բարբառների հետ միասին յուրահատուկ տեղ է գրավում հայ բարբառների մեջ:

11. Նր հնչյունակապակցության դիմաց Երգ. բրբռ. ունի ո, իսկ իրբ. բրբռ.՝ յր. սանր, մանր, մանրուք, ծանր > Երգ. սառ, մառ, մառուֆ, ծառ, իրբ. սայր, մայր, մայրուֆ, ձայր:

12. Տր հնչյունախմբին (ինչպես նաև բարբառի դ-ին) Երգ. համապատասխանում է ո, իսկ իրբ.՝ յր. կոտրել, կտրել, ընտրել, Պետրոս, կտրիճ > Երգ. կոռել, կրոել, հրոել, Պէոս, կրոին, իրբ. գոյրել, գըյրել, հըյրել, Բէյրոս, գըյրիչ:

Հիշյալ երկու կետերում Երգ. բրբռ. ընդհանրություն է երևան հանում Եվդոկիայի, Շապին-Գարահիսարի, մասամբ Կարնո, իսկ իրբ.՝ Ակնա և Արլանբեկի բարբառների հետ:

13. Տ-ն (ինչպես նաև բարբառի դ-ն) ն-ից առաջ իրբ. բարբառում

ենթարկվել է առնմանական փոփոխության (տն > նն), իսկ Երզ. նման փոփոխություն տեղի չի ունեցել. մտ(ա)նել, գիտ(ե)նալ, մատնոց, յայտնել > Երզ. մրդնալ, կիդնալ, մադնոց, հայդնել, հրբ. մրննիլ, կիննալ, մաննոյ, հայննել:

Առնմանական այս փոփոխությամբ հրբ. բրբռ. հարում է Ակնա, Տիգրանակերտի, Երևանի, Ղարաբաղի բարբառներին:

14. Բառասկզբի սպ, ստ կապակցությունների ս-ն հրբ. բարբառում ընկել է: Երզ. բարբառում նույն հնչյունախմբերը մնալով անփոփոխ, սկզբից ավելացնում են նաև ը. սպանանել, սպիտակ, ստեղծանել, Ստեփան, ստեղ > Երզ. ըսպաննել, ըսպիդակ, ըստեղծել, ըստեփան, ըստեղչ, հրբ. բաննել, բիդագ, դեղծել, Գեփան, դեղչ:

Երզ. համար այս հատկանիշի բացառություն է ստեպղին բառը, որը ս-ի անկումով դարձել է տեղրին||տեղրինդ: Այս ձևը, սակայն, պետք է ենթադրել, որ փոխառություն է հարևան բարբառներից, թերևս հենց հարբերդից:

Սպ, ստ հնչյունակապակցությունների ս-ի անկումով հրբ. բրբռ. նման է Մալաթիայի բարբառին:

Այժմ քննենք այն տարբերությունները, որ Երզ. և հրբ. բարբառները ունեն ձևաբանական մակարդակում, որն ավելի էական է ամեն մի լեզվական համակարգի յուրահատկությունը բացահայտելիս:

15. —ստան ձևույթը հրբ. բարբառում դրվում է ի-ով ավարտվող մի շարք բազմավանկ բառերի վրա և ցույց է տալիս բուն հոգնակիություն, սակավ դեպքերում միայն՝ հավաքականություն, տեղ, վայր. էֆեստան (այգիներ և այգիների վայր), հոֆեստան (հոգիներ), հօրեստան (ջորիներ), ուրեստան (ուռիներ): Երզ. բարբառում այն դրվում է այգի, գինի, ծառ բառերի վրա՝ էֆեստան, կինեստան (գինեատուն), ծառաստան, բոլորն էլ տեղի, վայրի նշանակությամբ:

16. հրբ. բարբառում մարմնի զույգ անդամ ցույց տվող բառերը -է հոգնակերտին զուգահեռ ստանում են նաև -վի (երկակիություն արտահայտող) ձևույթը՝ օդվի (ոտքեր), ծնւրվի (ձեռքեր), ձուռգվի (ծընկներ), աշվի (աշքեր), ունեվի (հոնքեր), անգրջվի (ականջներ): Այստեղ կա նույնիսկ պլեռանվի (բերաններ)՝ կազմված մարմնի մաս ցույց տվող մյուս բառերի համաբանությամբ: Երզ. բարբառում հիշյալ բառերը ստանում են ոչ թե մաքուր -վի, այլ -նի-ով բարդված վրնի, որը բուն հոգնակերտ չէ, այլ ստացական հոգնանիշ ձևույթ (տն՝ս «Գոյականի թվի կարգը» բաժինը):

17. Եթե Երզ. բրբռ. ունի հոլովման տարբեր տիպեր (ի, օ, ա, ան, վա, օշ, օ, ց), որոնք հիմնականում գալիս են հոլովման հին լամակարգից (հնչունափոխական կամ համաբանական կազմություններով), ապա Խրբ. բրբռ. հիմնականում միասնականացրել է դրանք բերելով ի հոլովման տակ: Քիչ թվով բառեր միայն ստանում են ի-ից տարբեր այլ հոլովակերտներ: Այսպես՝ գինի, տուն, լեռ, բնկեր. սեռ. տրակ > Երզ. կինուն||կինին, տան||տունին, լեռան, բնգեւոշ, Խրբ. կինին, դունին, լաւին, բնգեւին:

18. Խրբ. բարբառում ձայնավորով վերջացող միավանկ բառերը և հոգը կայունացրել են իբրեւ արմատական հնչյուն, և հոգառության դեպքում դրանք ստանում են ը, որով պատմականորեն ստացվում է կրկնակի հոգառություն. Մինք գաբէցի՞ր (Ձին կապեցի՞ր): Քինք դո՛ւր ինձի (Քին տուր ինձ): Լունք շատցէր է (Լուն շատացել է): Նման երևույթ Երզ. բարբառին անծանոթ է:

19. Երզ. բարբառին բնորոշ են -(ի)-կ-ով (իկ, իգ, գ) դերանվանական կազմությունները՝ ասիգա, աղիգա, անիգա, ասանգ, աղանգ, անանգ, ֆուգին, որպիսիք իսպառ բացակայում են Խրբ. բարբառում: Այստեղ հիշյալ դերանուններն ունեն անի, անի, անի, սաբէս, դաբէս, անբէս, ֆուլուն ձևերը:

*20. Ստացական դերանունները Երզ. բարբառում ստանում են ի հոլովակերտը, Խրբ. բարբառում՝ ու. իմ, քո, մեր, ձեր > Երզ. իմին, քուգին, մէրին, ձերին, Խրբ. իմուն, քուվուն, մէրուն, ձերուն:

Երզ. և Խրբ. բարբառները կարևոր տարբերություններ են երևան հանում նաև խոնարհման համակարգում:

*21. Երզնկան, բարբառների մեծագույն մասի նման, օժանդակ բայի ներկա ժամանակի հոգ. թ. 1-ին դ. գրաբարի մ-ի դիմաց ունի և, իսկ անցյալ ժամանակում առկա է հավելյալ և. եմ > իմ, էմ > էմ: Մինչդեռ Խրբ. բրբռ. ավելի հարազատ է գրաբարին: Այստեղ անցյալի կազմության համաբանությամբ դուրս է մղվել նաև ներկայի մ-ն. եմք > իք, էմք > էք: Այս վերջավորությունները պահպանվում են խոնարհման բոլոր տիպերում, բոլոր եղանակների բոլոր ժամանակաձևերում՝ ստեղծելով նկատելի տարբերություն երկու բարբառների խոնարհման հարացույցներում: Այսպես՝ վազենք, վազենիք, վազեցինք > Երզ. վազինք, վազէանք, վազեցինք, Խրբ. վազիք, վազէաք, վազեցիք: Բացի այդ, Երզ. բարբառում կատարյալ ավարտին է հասել բայական համակարգում ղնգայիններից առաջ ե լծորդի ի-ի վերածվելու պրոցեսը, իսկ Խրբ. բար-

բառում հոգ. 3-րդ դ. ե-ն մնացել է անփոփոխ: Օրինակ՝ բերեմ, բերենք, բերեն > Երզ. պէրիմ, պէրիմֆ, պէրիմ, հրբ. պէրիմ, պէրիֆ, պէրէն:

*22. Երզ. բրբռ. ե և ի խոնարհման անաժանց բայերի հրամ. եզ. եզ. թվում ունի միևնույն է վերջավորությունը, իսկ հրբ. բարբառում ե խոնարհման բայերն ունեն է, ի խոնարհման բայերը՝ ի՛ր վերջավորությունները. Երզ. խըմէ, նըստէ, հրբ. խըմէ, նըստի՛ր:

23. Երզնկայի բարբառում ապ. ժամ. կազմվում է պիտի > պիդի բառով կամ նրա առաջին բաղադրիչով՝ պի, պ-ով, իսկ հարբերդում՝ նույն բառի երկրորդ բաղադրիչով՝ դի, դը, դ-ով. Երզ. պի խըմիմ, պէթամ, հրբ. դը խըմիմ, դէթամ:

*24. Ապ. ժամ. ժխտական ձևերում Երզ. բարբառում ժխտականի մասնիկը դրվում է պիտի-ից հետո, հրբ. բարբառում՝ դրանից առաջ. Երզ. պի չի նըստիմ, հրբ. չի դի նըստիմ:

*25. Տալ, գալ, լալ միավանկ բայերի խոնարհման ժամանակ հրբ. բարբառում ապ. ժամանակում դի, դը մասնիկները դառնում են դու՝ նույն բայերի ներկա ժամ. հանդես եկող գու-ի համաբանությամբ. դու գամ, դու դամ, դու լամ (պիտի գամ, տամ, լամ): Նման հնչյունափոխություն Երզ. բարբառում գոյություն չունի:

26. հրբ. բարբառի ենթաբարբառներում (Չմշկածագ, Չարսանճագ և այլն) ներկայի և անկատարի շարունակականի ձևեր են կազմվում նը մասնիկով: Երզ. բարբառի տարածքում չկան շարունակականի ձևեր:

Երզնկայի և հարբերդի բարբառներն ունեն նաև հնչյունական ու քերականական մի շարք այլ մասնակի տարբերություններ, որոնց չինք անդրադառնում:

Քննվող բարբառները նկատելիորեն տարբերվում են նաև բառային մակարդակում: Ոչ սակավ դեպքերում միևնույն հասկացության համար նրանք ունեն տարբեր բառեր:

Այսպես՝ նայել, հոգնել, տանիք, պապ, ծիրան, շեմ, կզակ, ինչո՞ւ, դագաղ > Երզ. հա՛իլ, օկնիլ, էրթիֆ, պապ||պարուկ, պարգուկ, սէմ||շէմ, շանա, ի՞նչ||ի՞նչո՞ւ, ճախփ, հրբ. հա՛իլ, խօնջընալ, դէնէր, դա՛դա||ափա՛ռ, մըշմիշ, էշիգ, թուշ, օ՛րի||ի՞նչ, գաթաղ և այլն:

Զուգադրական քննությունից երևում է, որ հրբ. և Երզ. բարբառները հնչյունաբանական, ձևաբանական և բառային մակարդակներում երևան են հանում էական, բարբառային սահմաններ գծող տարբերություններ: Այդ բարբառների միջև ընդհանրություններն այնքան են, որքան միմյանց հետ ունեն արևմտյան խմբակցության բարբառներն

ընդհանրապես: Երգ. բրբռ. ամբողջությամբ ավելի մոտ է Պոլիի բարբառին: Ակնառու է հրբ. բարբառի ընդհանրությունը Մալաթիայի, Արաբկիրի, Ակնա բարբառների հետ:

հրբ. և Երգ. բարբառները ձևաբանական միահատկանիշ դասակարգմամբ պատկանում են կը ճյուղին: Աճառայնի այն միտքը, թե «...հարբերդ-Երզնկայի բարբառը կը ճյուղի բարբառների մեջ ամենից ավելի հավատարիմն է գրական հայերենին, ճիշտ ինչպես Երևանի բարբառը ում ճյուղի բարբառների մեջ»¹², պետք է մասնավորեցնել Երգ. բարբառի համար, որովհետև Երգ., ի տարբերություն հրբ., ունի բարբառային հատկանիշների համեմատաբար նոսր ցանց: Նրա շեղումները աշխարհաբարի (հատկապես արևմտահայ գրական լեզվի) համակարգից մեծ չեն¹³: Չի խաթարված հատկապես ձայնավորների համակարգը, որի պատճառով բրբռ. պարզ, դյուր հասկանալի խոսակցական է: Ենելով վերը բերված տարբերակիչ հատկանիշներից, մենք կարծում ենք, որ հրբ. և Երգ. բարբառները պետք է համարել առանձին, ինքնուրույն բարբառներ:

Խարբերդի բարբառի ուսումնասիրությունը թողնելով ապագային, մենք այստեղ ներկայացնում ենք հիմնականում Երզնկա քաղաքի, մասամբ նաև գավառի դյուղերի (Վերին Զիվթիկ, Ղարաքիլիսա, Ագաբակ, Երկան, Մթնի, Կարմրի) բարբառային իրողությունների քննությունը:

---

12 Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, էջ 343:

13 Հավանաբար արևմտահայ գրական լեզվի ձևավորման մեջ էական դեր է խաղացել նաև Երզնկայի բարբառը:

Հ Ն Չ Յ Ո Ւ Ն Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՀՆՉՅՈՒՆԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Բարբառում կան հետևյալ ձայնավոր հնչյունները. ա, ի, ու, օ, է, ը, է, փ, փ, փ, օ:

Ա, ի, ու, է, օ, ը-ն արտասանությամբ չեն տարբերվում գրական լեզվի նույն ձայնավորների արտասանությունից:

Ֆ, փ, օ-ն ներկայացնում են համապատասխան ձայնավորների քմային արտասանությունը:

Է-ն իր արտասանությամբ գրավում է միջին դիրք է և փ ձայնավորների միջև:

Բաղաձայնների համակարգը գրական լեզվի համեմատությամբ նորություն չի պարունակում: Հնչյունական մակարդակում պայթական ու կիսաշփական հնչյունները ներկայացնում են եռանդամ համակարգ՝ բ, պ, փ, գ, կ, ֆ, դ, ա, ք, ձ, ծ, զ, ը, ն, չ: Սրանցից գ-կ-ֆ շարքը փոխառյալ բառերում հանդես է գալիս նաև քմային տարբերակով՝ գ՛-կ՛-ֆ՛:

Շփական հնչյունները, բացի կոկորդային հ-ից, երկանդամ են՝ առաջնալեզվային՝ գ-ս, ժ-շ, ետնալեզվային՝ դ-խ, շրթնատամնային՝ վ-ֆ:

Ձայնորդները, բացառությամբ ու-ր-ի, մենանդամ են՝ մ, ն, լ, յ: Բարբառին հատուկ չեն երկբարբառներ և եռաբարբառներ:

ՀՆՉՈՒՅԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ձայնավոր հնչույթներ: Ա, ի, ու, օ-ն չունեն գործառական ոլորտների սահմանափակում. դրանք ազատորեն հանդես են գալիս բառասկզբում, բառամիջում և բառավերջում, բաց ու փակ վանկերում, շեշտի տակ և շեշտանախորդ դիրքերում: Սա ինքնին նշանակում է, որ [Ա], [Ի], [ՈՒ], [Օ] ձայնավորներից յուրաքանչյուրը լեզվական անկախ միավոր է, հնչույթ է:

է-ի համար կա բացառված մեկ դիրք՝ ա-ից առաջ գտնվող դիրքը, ուր առկա է Է հնչյուն. պէն, լէն, հէնու, ծէնօ, էնսուն (բեռ, լիռ, հեռու, ձեռք, երեսուն)։ Այս հնչյունը նույն դիրքում դիտելի է նաև փոխառյալ բառերում՝ պիքէն (բիբար)։ Է-ն հանդես է գալիս նաև է լծորդության բայերի ըզձ. եզ. ապ. ժամ. եզ. թվի 3-րդ դեմքում, որը ձևով նույնն է նույն լծորդության բայերի հրամ. եզ. եզ. թվի հետ։ [Է]-ի ֆերձավորագույն հնչյոյթն է [է]-ն, որի հետ նրա հակադրությունն ըստ արտաբերման տեղի արտահայտվում է միևնույն՝ առաջնային շարքի տարբեր բարձրություններով։ [է]-ն [Է]-ի հետ կազմում է հակադրության նվազագույն զույգեր, կատարում իմաստազատիչ դեր, դրանով իսկ ձեռք բերում հնչույթի արժեք։ Հակադրություններ ստեղծվում են մի կողմից՝ անվանական արմատով է լծորդության բայերի ըզձ. եզ. ապ. ժամ. եզ. թվի 3-րդ դեմքի (որը ձևով նույնն է հրամ. եզ. եզ. թվի հետ), մյուս կողմից՝ այդ նույն անվանական արմատների բացառ. հոլովածների միջև.

ըզձ. և հրամ. եզ.

բացառ. հոլով

նրէ (1. ջրի, 2. ջրի՛ր)

նրէ (ջրից)

ծէձէ (1. ծեծի, 2. ծեծի՛ր)

ծէձէ (ծեծից)

Ամենայն հավանականությամբ, է և Է հնչյունների հակադրությունն սկսվել է հրամ. եզ. և բացառ. հոլովածների վերջավորությունների տարբերակումից։ Սրանք նախապես ունեցել են տարբեր սկզբնաձևեր. հրամ. գրաբարի եա (գրեա) վերջավորությունը, իսկ բացառ.՝ գրաբարյան է-ն։ Երգնկայում եա-ին համապատասխանել է մեր նշած Է հնչյունը, իսկ բացառ. է-ին՝ արևմտյան խմբի շատ բարբառների նման՝ մաքուր է-ն։

Բարբառում օրինաչափորեն Է կա օժանդակ բայի ներկա ժամ. եզ. թվի 3-րդ դեմքում՝ մաքր Է և նույնի ժխտական ձևում՝ մաքր է։

Բարբառում ևս Է-ն շեշտ չի կրում, եթե չհաջվենք այն բառերը, որոնցում բացի Է-ից չկա այլ ձայնավոր. խըմբը՛լ (հիմար), նըլը՛զ (նիհար), նըղը՛զ (խաղի մեջ խարդախ) և այլն։ Բացի այդ, Է-ն ունի գործածության սահմանափակության մեկ դիրք. դա բառի ուղիղ ձևում բառավերջի փակ վանկն է. ծառ (ծամր), պառս (բարձր), լիռ (լիտր)։ Հիշյալ սահմանափակությունները (շեշտի տակ չգտնվելը և բառավերջի փակ վանկում չգործածվելը), սակայն, կասկածի տակ չեն դնում [Է]-ի

հնչույթային արժեքը, մանավանդ որ ք-ն ունի գործածության մեծ հաճախականություն. ք կա բառասկզբում, հանդիպում է հատկապես բաղաձայնների միջև և բառավերջի բաց վանկում որպես որոշիչ հոդ. բսկուշ (զգուշ), կրլոխ (զուխ), նուր (ջուր): Մի քանի բառերի վերջում ք-ն գիտակցվում է իբրև արմատական հնչյուն. օխաք, ուքը, ինք:

[Ը]-ի հնչույթային արժեքը հիմնավորապես հավաստվում է այլ ձայնավորների հետ նրա ունեցած հակադրություններով. քս (այս)—էս (ես), կռել (կտրել)—կոռել (կտրել), հինք (հինք)—հինօ (որպեսզի):

Առավել էական է [Ը]-ի հակադրությունը զրոյի հետ. հարս (հայրս)—հարս (հարս), կրլօխը հաճել (զուխը որևէ տեղից հանել)—կրլօխ հաճել (որևէ բան, գործ ավարտին հասցնել):

Ճ-ն, բացի փոխառյալ բառերից (ձմի, նմնա, տննա և այլն), հանդես է գալիս սակավաթիվ հայերեն բառերում՝ նռնա, նռչիքեկ, անձն, անէն, զննել, նմիլ, մած:

[Մ]-ն իր ամենամերձավոր հնչույթին՝ [Ա]-ին, հակադրվում է ֆմայնություն—ոչ ֆմայնություն հատկանիշով և նրա հետ կազմում հակադրության նվազագույն միավորներ. քաֆ (թագ)—քաֆ (միայն, լոկ), ֆալ (խալ)—քաֆ (ճաղատ), նագիկ (նազանի, նաև հատուկ անուն)—նագիկ (ճախարակի մաս):

Ինչպես երևում է, ա-ն հակադրություն կա հիմնականում շեշտի տակ և մեկ զույգում՝ նագիկ—նագիկ, նաև՝ շեշտից առաջ: Հակադրություն չունենք բառասկզբում, բառավերջի բաց վանկում: Սա, և ընդհանրապես ա-ն-ով հակադրվող միավորների սակավությունը բացատրվում է ն-ով սահմանափակ թվով բառերի գոյությունը: Այսուհանդերձ, բերված զույգերը հիմք են տալիս [Մ]-ն ինքնուրույն միավոր դիտելու և բարբառի հնչույթային համակարգի մեջ ներառելու:

Ու-ն և օ-ն բացառապես գործառում են փոխառյալ բառերի մեջ, ութու, քուֆ, կուֆում, կ'օլ, Դրանք չհակադրվելով [ՈՒ]-ին և [Օ]-ին և չկատարելով իմաստազատիչ դեր՝ հնչույթներ չեն, այլ համապատասխանաբար [Ու]-ի և [Օ]-ի տարբերակները փոխառյալ բառերում:

Այսպիսով, բարբառի ձայնավորների հնչույթային համակարգը ընդգրկում է հետևյալ հնչույթներն իրենց տարատեսակներով. [Ա], [Մ], [Ը], [Ի], [ՈՒ]—ու տարբերակով, [Օ]—օ տարբերակով, [Ը], [Է] և [Է]:

Բ ա դ ա ձ ա յ ն հ ն չ ու յ թ ն ե ր: Պայթական ու կիսաշփական բաղաձայնները, ինչպես ասվել է, հնչյունական մակարդակում ներկայացնում են եռանդամ համակարգ՝ ք-պ-փ, դ-տ-ք, գ-կ-ֆ, ձ-ծ-ց,

ջ-ճ-շ: Հնչույթաբանական մակարդակում նրանց հակադրությունն արտահայտվում է շնչեղություն-ոչ շնչեղություն հատկանիշով: Ընդ որում, շնչեղություն եզրում միշտ հանդես են գալիս շնչեղ խուլերը՝ իբրև նշանակիր անդամ, իսկ ոչ շնչեղություն եզրում՝ մերթ խուլերը, մերթ էլ ձայնեղները՝ իբրև ոչ նշանակիր անդամ:

Շնչեղ խուլերը գործառական սահմանափակում գրեթե չունեն. հանդիպում են բառասկզբում, միջձայնավորային դիրքում, բառի մեջ խուլ հնչյունների մոտ, Ե-ից և ռնգայիններից հետո և բառավերջում (փընթի, կաթիլ, էփնէլ, փըրփուր, զըրուց): Շնչեղ խուլերի համար միակ բացառված դիրքը ձայնեղների հարևանությունն է: Սա էլ բացատրվում է բարբառի այն կայուն օրինաչափությամբ, որի համաձայն իրար հարևանությամբ կարող են հանդես գալ միայն նույն որակի (կամ խուլ, կամ ձայնեղ) բաղաձայններ (խտկէլ, էրիշտա, օտկէր, աշկ, ախպար, մաղղաշ, կըզգէլ, ըստէղծէլ): Հետևաբար, շնչեղ խուլերի հնչույթային բովանդակությունն անհայտ է:

Միևնույն խուլերի և ձայնեղների միջև կատարվել է ուղորտների բաշխում: Խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները հանդես են գալիս բառասկզբում՝ զրաբարի խուլ և ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների դիմաց (պ,բ>պ, կ,գ>կ, տ,դ>տ, ճ,ջ>ճ, ծ,ծ>ծ), բառավերջի ետձայնավորային դիրքում, Ե-ից և խուլ հնչյուններից հետո (պատ, կինի<գինի, սիրտ, վօսպ): Բառամիջում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականներն կան միայն այլ խուլ հնչյունների մոտ (ըսկխպ, ըստտնալ, աշկէր, ըսպաննէլ):

Դրան հակառակ, ձայնեղները գործառում են միջձայնավորային դիրքում, ձայնորդ և ձայնավոր հնչյունների միջև, ինչպես նաև ռնգայինների և ձայնեղ շփականների հարևանությամբ (աբուր, սըրգօտ, նընջօց, ճիւնգ, կունդ):

Հեշտ է նկատել, որ այնտեղ, որտեղ հանդես է գալիս խուլը, ձայնեղ հանդես գալ չի կարող, և հակառակը: Այլ կերպ ասած, խուլերը և ձայնեղները նույն դիրքում հանդես չեն գալիս, որպիսի հանգամանքը բացառում է ձայնեղություն-խուլություն հակադրությունը: Իսկ խուլերի և ձայնեղների միջև կիսաուղորտային հարաբերությունը հավաստում է նրանց միևնույն հնչույթի ենթահնչույթներ լինելը: Հնչյունական մակարդակում այդ հնչույթները ըստ ուղորտների իրացվում են մերթ խուլ, մերթ ձայնեղ տարբերակով՝ այս մակարդակում ներկայացնելով խուլերի և ձայնեղների երկակի շարք, իսկ հնչույթաբանական մակարդա-

կում դրանք ներկայացնում են ոչ շնչեղություն հատկանիշով բնութագրվող պայթականների ու կիսաշփականների մենաշարք՝ այդ հատկանիշով էլ հակադրվելով շնչեղ խուլերին:

Մյուս կողմից՝ գործառությամբ միմյանց հետ համընկնում են խուլերը և շնչեղ խուլերը, իսկ վերջիններս ձայնեղների հետ համընկնում են միայն մասնակիորեն՝ միջձայնավորային դիրքում, մասամբ նաև՝ ռնգայիններից հետո: Այս հանգամանքը, կարծեք թե, հնարավոր է դարձնում խուլերի և շնչեղ խուլների հակադրությունը:

Հայտնի է նաև, որ բաղաձայնների համար ուժեղ հնչույթաբանական դիրք է բառասկիզբը: Այստեղ էլ կարող են հակադրվել միայն խուլերը և շնչեղ խուլերը. պատ (պատ)—փատ (փայտ), կալ (գալ)—ֆալ (խակ), ծան (ձայն)—ցան (մաշկի հիվանդություն):

Նշված հանգամանքները, սակայն, չեն ենթադրում, որ խլությունը հնչույթաբանորեն էական, առաջնային հատկանիշ է: Իրոք, բառավերջի դիրքում հանդես եկող խուլերը բառի թեքման, ածանցման և բառաբարդման ժամանակ, ինչպես նաև խոսքի շղթայում՝ կապված հաջորդ բառի սկզբնահնչյունի որակի հետ, ընկնելով համապատասխան հնչյունական միջավայր (միջձայնավորային դիրք, ռնգայինների, ձայնորդների և ձայնեղների հարևանություն), կորցնում են խլությունը և ձեռք բերում ձայնեղություն: Այսպիսի փոփոխությունը, սակայն, իմաստային նոր հակադրություն չի առաջացնում: Այսպես՝ տակ (կարմիր ձակընդեղ)-տաֆ (տաք), կուտ (կորիզ)-կուր (կարելու ժամանակ ասելի մեկ անգամ խփելն ու հանելը): Սրանք թեքվելիս դառնում են տագին-տաֆին, կուդով-կուրով, ուր հակադրության առաջին եզրերի վերջին խուլ հնչյունները՝ կ-ն և տ-ն, ըստ հնչյունական շղթայի (միջձայնավորային դիրք) դարձել են ձայնեղ (կամ նույնն է ասել, թե կորցրել են խլությունը), սակայն վերոբերյալ իմաստային հակադրությունները մնացել են անփոփոխ: Փաստորեն, խուլերը հնչյունական շղթայի նկատմամբ զգայուն են, հետևաբար և ունեն դիրքային պայմանավորվածություն:

Երևույթն է՛լ ավելի ակնառու է բառասկզբի դիրքում՝ դարձյալ կապված խոսքի շղթայի հետ: Խուլ և ձայնեղ հնչյուններով սկսվող բառերը խոսքի շղթայի սկզբում հնչվում են խուլ. Տաբին դասվեցու ա-միս է: Տուն բսօր գացի՞ր էֆի:

Տաբի և տուն (<դու) բառերի առաջին հնչյունները խուլ են: Խոսքի շղթայի մեջ ևս նրանց խուլ հնչումը պահպանվում է, երբ այդ բառերին նախորդում են խուլ հնչյուններով ավարտվող բառեր, այսինքն՝ հնչյունական շղթայում գրավում են խուլերին հաջորդող դիրք. Ըս տա-

րի գարունը շուտ էգամ: Կէթաս տուն էֆի: Այստեղ տվյալ հնչյունները խուլ են՝ նրանց խուլ սուլական և նախորդելու պատճառով:

Մինչդեռ, երբ խոսքի շղթայի մեջ խուլ հնչյուններով սկսվող բառերին նախորդում են ձայնավորներով և ձայնեղներով ավարտվող բառեր, և խուլերը հնչյունական շղթայում գրավում են դրանց հաջորդող դիրք, ստանում են ձայնեղ հնչում. Հիգ(հիւնգ) դարի գէղէն դուս շէգամ: Էս ու դուն ֆաղաֆ պէթանէֆ¹⁴: Տարի և տուն բառերի առաջին հնչյունները ձայնեղ են՝ համաձայն վերը նշված օրինաչափության (տարի-ին նախորդում է գ ձայնեղ, տուն-ին՝ ու ձայնավոր, և տ-ն ընկնում է միջ-ձայնավորային դիրք): Այս դիրքում առաջացած ձայնեղները բառիմաստի մեջ փոփոխություն չեն մտցնում:

Խոսքային մակարդակում, հնչյունական շղթային համապատասխան, խուլերի և ձայնեղների նման փոխհարաբերությունը աներկբա է դարձնում հնչույթաբանական մակարդակում խուլերի և ձայնեղների հավասարարժեք լինելը, դրանց՝ միևնույն հնչույթի ենթահնչույթներ լինելը:

Այսպիսով, Երզ. բրբռ. իր պայթականների և կիսաշփականների բաղաձայնական համակարգով մտնում է հայ բարբառների և հայերենի գրական տարբերակների այն տարածքի մեջ, որին բնորոշ է երկաստիճան հակադրությունը: Բարբառում այդ հակադրությունն արտահայտվում է շնչեղություն-ոչ շնչեղություն հատկանիշով:

Պայթականներից Գ-կ-բ շարքը փոխառյալ բառերում ունի Գ՛-կ՛-բ՛ բնային տարբերակները. կ՛ուկ՛ում, ք՛ուկ՛:

Շփականները իրար հակադրվում են ձայնեղություն-խլություն հատկանիշով: Շփականների խուլ և ձայնեղ շարքերի միջև (վ-ֆ, գ-ս, ժ-շ, դ-խ) ուրտների բաշխում կատարված է միայն մեկ դիրքում: Խուլ շփականները կարող են հարևանել միայն խուլ հնչյունների (ախ<աստղ, ախշիկ, նէխսիրտ, հաֆսար), իսկ ձայնեղ շփականները՝ ձայնեղների (նէղվասկ, հավդալ, կօծգէլ): Նշանակում է՝ այս դիրքում ձայնեղ և խուլ շփականների հակադրությունը հնչույթաբանորեն չեզոքանում է: Մնացած դեպքերում՝ բառասկիզբ, միջձայնավորային դիրք և բառավերջ, դրանք կատարում են իմաստազատիչ դեր և հանդես գալիս հնչույթային արժեքով:

¹⁴ Բերվող օրինակներում խուլով սկսվող և ավարտվող բառերը խոսքային մակարդակում ենթարկվում են նույն օրինաչափությանը, ուստի տառադարձելիս նկատի ենք ունեցել ոչ թե նրանց անկախ գործածությունը, այլ հնչյունական շղթայում նրանց ստացած ձայնի որակը: Այս մոտեցումը պահպանված է ողջ ուսումնասիրության մեջ:

էական է ցույց տալ վ-Ֆ հակադրութիւնը: Ունենք հակադրվող մեկ զույգ՝ վըշվըշալ (ափսոսալ)-ֆըշֆըշալ (ֆշֆշալ): Վ-Ֆ հակադրութեան այլ զույգեր մեզ չեն հանդիպել: Բանն այն է, որ բարբառում ֆ-ով բաներ քիչ կան: Բառասկզբին ֆ հանդիպում է միայն բնածայն և փոխառյալ բառերում: Քանի որ նշված հակադրութեան եզրերում բնածայն բաներ են, ուստի բերում ենք նաև այլ օրինակներ:

Ինչպես բառասկզբում, այնպես էլ բառամիջում և բառավերջում ֆ-ն և վ-ն հստակորեն տարբերակվում են միմյանցից: Այսպես, մի կողմից ունենք ֆալախա (պատժի գործիք), մյուս կողմից՝ վալա (սրփոռոց, ծածկոց), մի կողմից՝ խալֆա (վարպետից հետո եկող ավագ աշակերտը), մյուս կողմից՝ հալվա (հալվա), մի կողմից՝ աֆօկ (ամոթ), մյուս կողմից՝ հավօղ (խաղող) և, վերջապես, բառավերջում մի կողմից ունենք օֆ (ձայնարկութիւն), մյուս կողմից՝ վօվ (ով), ձօվ, կօվ, հօվ. ֆէֆ, ապա՝ քէվ, սէվ. ֆաֆ (եփելու ժամանակ առաջացած փրփուրը) և հավ, ցավ, քավ: Մի կողմից ունենք փիլաֆ (փլավ), մյուս կողմից՝ փըլավ (փլվեց): Բերված զույգերում վ-ն և ֆ-ն հանդես գալով գրեթե նույն հնչյունական շրջապատում՝ որոշակիորեն տարբերակվում են միմյանցից, առանց երբեք իրար հետ շփոթվելու:

Առաջնալեզվային շարքի շփականները բացի խլութիւն-ձայնեղութիւնից, իրար հակադրվում են նաև սուլական-շշական հատկանիշով (զ-ծ, ս-շ): Հնչույթաբանորեն չեզոքացված է ս-շ հակադրութիւնը մեկ զույգում՝ սէմ||շէմ: Երկուսն էլ արտահայտում են միևնույն սեամ իմաստը:

Հանրահայտ է, որ բարբառներում հ-ն կարող է դիրքային տարբերակներ ստեղծել կամ չեզոքանալ յ-ի և խ-ի հետ: Երգ. բարբառում [Հ], [Յ], [Խ]-ն անկախ հնչույթներ են, որն ապացուցվում է նաև նվագազույն զույգերի հակադրութեամբ. յէղ (յուղ)—հէղ (անգամ), խօտ (խոտ)—հօտ (հոտ), հախը (արժեքը)—հայը (հայր):

Քեև հակադրութիւնները չեն ընդգրկում բոլոր դիրքերը (բառամեջ, իսկ յ-հ-ով նաև բառավերջ՝ այս դիրքում յ-ով և հ-ով բաներ քիչ ունենալու պատճառով), այնուամենայնիվ եղած զույգերը լիարժեք հիմք են տալիս [Հ], [Յ], [Խ]-ն առանձին հնչույթներ դիտելու:

Իմաստազատիչ դեր ունեն, հետեւաբար և հնչույթներ են [Մ], [Ն], [Լ], [Բ], [Ռ], [Յ] ձայնորդները:

Մի շարք բարբառներում չեզոքացված է ր-ռ հակադրութիւնը: Երզնկայի բարբառում դրանք հակադրվող հնչույթներ են, ունեն իմաս-

տատարբերակիչ հատկանիշ. առ'ւր (տալ բայի հրամայականը)—տուտ (դուտ), մար (մայր)—մառ (մանր), պարօվ (բարե)—պառօվ (պանրով),

Ձկա ր-ն հակադրություն բառասկզբում՝ ր-ով սկսվող բառեր շունենայու պատճառով:

Ինչպես տեսնում ենք, շփականներն ու ձայնորդները հնչույթային տեսակետից նորություն չեն ներկայացնում: Դրանք, ինչպես նաև պայթական ու կիսաշփական հնչույթները որոշ դիրքերում ունեն գործառություն ուրորտների սահմանափակում: Օրինակ, բացառվում են աբ, էբ, է+շրթնային պայթական կապակցությունները, կիսաշփականների հարեվանությունը պայթական, ձայնորդ ու ձայնեղ հնչյուններին, յ կիսա-ձայնի գործածությունը երկու ձայնավորների միջև: Այս սահմանափակումները հետևանք են պատմական, դիրքային ու փոխազդեցական հնչյունափոխությունների:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Ձայնավորներ: Գրաբարի նկատմամբ բարբառի ձայնավորական համակարգի տարբերությունները արտահայտվում են հետևյալում.

1. Հայտնի է, որ գրաբարը տարբերակում էր ե և է հնչույթները. առաջինը հնչվում էր իբրև պարզ ձայնավոր է, երկրորդն ուներ երկբարբառային արտաբերում՝ բաղադրված է և յ միավորներից: Բարբառների մեծագույն մասում, այդ թվում և Երզնկայում, ինչպես նաև գրական հայերենի երկու դրսևորումներում վերացված է ե և է հնչույթների տարբերակվածությունը: Սրանց դիմաց բոլոր դիրքերում բարբառն ունի առաջին շարքի միջին բարձրացման է: Բացառություն են կազմում միավանկ մի քանի բառեր, որոնց բառասկզբում գրաբարի ե-ին համապատասխանում է յէ. եզ>յէզ, երբ>յէփ, երզ>յէրֆ:

2. Բարբառում հնչույթային նույն արժեքն ունեն նաև գրաբարի ո և աւ>օ ձայնավորները, որոնց դիմաց բարբառը երևան է հանում ետին շարքի միջին բարձրացման օ: Այստեղ էլ բացառությունները հանդես են գալիս հիմնականում միավանկ բառերի սկզբում, ուր ո-ի դիմաց առկա է վօ. որբ>վօրփ, ով>վօվ, ործ>վօրց: Ո>վօ հնչյունափոխությամբ ձևերը, հավանաբար, Երզնկա են թափանցել բարբառների այն տարածքից, ուր ո-ի հնչյունափոխության ընթացքը (ս) երկբարբառային ձևից այնուհետև զարգացել էր vuօ կամ պարզապես vo ուղիով¹⁵:

¹⁵ Հմմտ. «Ակնարկներ միջին գրական հայերենի պատմության», Երևան, 1972, էջ 84:

3. Բառամիջուժ՝ ձայնավորից առաջ ու-ն վերածված է վ-ի. աստուած>ասված, բուրուռու>փուրվառ, աղուէս>աղվէս: Զուռն բառի դիմաց բարբառը երևան է հանում չովան:

Աշխարհաբարում, ինչպես նաև շատ բարբառներում, ձայնավորից առաջ ու>վ փոփոխությունը կայունացած է ոչ միայն բառի ուղիղ, այլև թեք ձևերում՝ առու+ի—առվի, կատու+ի—կատվի: Մինչդեռ բարբառում թեք ձևերը, գրեթե հավասար կիրառությունը, հանդես են գալիս զուգաձևերով՝ առուի և առվի, կադուի և կադվի:

4. Գրաբարի նկատմամբ տարբեր է և հնչույթի գործառությունը: Հայտնի հնչյունական օրենքների հիման վրա¹⁶ հտգրաբարյան շրջանում առաջացավ Ը-ն որպես հոդ՝ լրացուցիչ բաշխման մեջ մտնելով ե-ի հետ: Երգնկայում նույնպես, Ը-ն որպես հոդ՝ ունի լայն գործածություն բաղաձայնահանգ բառերից հետո՝ Արշագը, տունը: Դրան հակառակ, Ը-ի գործածությունը սահմանափակված է բառափեղջի փակ վանկերում: Այսպես, հնչյունափոխական զանազան միջոցներով (գրափոխություն, հնչյունների անկում, հերթագայություն) գրաբարի մեկուկես վանկանի բառերի Ը-ն ընկել է. բարձ(ը)ր>պարս, մեղ(ը)ր>մէղդ, ծան(ը)ր>ծառ, ման(ը)ր>մառ, սանդ(ը)ր>սառ, թանձ(ը)ր>թարգ, անօս(ը)ր>նօրս, քաղց(ը)ր>քաղս, լիտ(ը)ր>լիռ, ճիպ(ը)ր>ճիռայ, ոսկ(ը)ր>օսկօռ: Միակ բացառությունը տայգը>տաֆը բառն է:

Հստակ ու հնչուն է Ը-ն սպ, ստ, սկ կապակցություններից առաջ. սպասել>բսպասել, ստեղծանել>բստէղծել, զգոյշ>բսկոյշ:

5. Բառի ուղիղ ձևերում բազմավանկ բառերի միջին վանկի ձայնավորը ընկած կամ հնչյունափոխված է Ը-ի, անապակ>ամբակ, ժողովել>ժողվել, ածել>աձըլի, պտտտիլ>պըղըղիլ, հանդիպել>հանդըրիլ:

Այս երևույթը ունի նույն բացատրությունը, ինչպիսին ընդունված է միջին հայերենի համակարգի համար: Այն է՝ բառը կրում է գլխավոր կամ ուժեղ (վերջին վանկում) և երկրորդական կամ թույլ (առաջին վանկում) շեշտեր¹⁷: Հիշյալ դիրքում ձայնավորները մի դեպքում ընկ-

16 Հմմտ. Ա. Ղաթիբյան, Հայ բարբառագիտություն, էջ 113—114:

17 Պետք է ենթադրել, որ այն բառերում, ուր առկա է երկվանկ և բազմավանկ բառերի նախաշեշտ բոլոր ձայնավորների հնչյունափոխություն, ինչպես՝ լակել>լըգել, կարենալ>կըրենալ, ժամանել>ժըմնել և այլն, այս բարբառ են անցել բարբառների այն տարածքից, ուր չի եղել բառի երկու շեշտակրություն (Հմմտ. է. Աղայան, Գրաբարի քերականություն, Երևան, 1962, էջ 276):

նում, մյուս դեպքում հնչյունափոխվում են ր-ի՝ համաձայն հայերենի և բարբառի վանկակազմության սկզբունքների¹⁸,

Այս փոփոխությունը բարբառում ընդհանրական օրինաչափություն է, եթե նկատի ունենանք զրաբարի և բարբառի համար այն ընդհանուր բառերը, որոնք բարբառ են անցել խոսակցական ճանապարհով (վերը բերված օրինակները), ինչպես նաև բարբառային կազմության բոլոր բառերը՝ հարսընհար (հարսնաբույր), կրգեղի (կուկուզեղ), ծոսֆօր (ծոցավոր՝ հղի), տրդասկան (տղացական՝ նորածին ունեցող կին), վարնօց (վարանոց՝ անարժեք մարդ), խազխբզել (խազխազել), ճօջրբալ (ճորճորալ՝ շորորալ):

Ավելին. նույնը կատարվում է նաև փոխառյալ հիմքերով բառերի մեջ՝ սախատել > սախտել, թալանել > թալլել:

Երևույթն է՝ ավելի ընդհանրական ուժ է ստանում, երբ սրանց գումարվում են երկվանկ բառերի թեքման ժամանակ շեշտի հետ կապված հնչյունափոխական նույն դրսևորումները՝ հատկապես ա ձայնավորի մեջ՝ պլեհի (բերանի), պլեհեթեռան (բերնեբերան), ճագղին (ճակատին), սեղնի (սեղանի): Սակայն վերջինս առաջացած լինելով համաբանությամբ, ամբողջովին չի կայունացել և չի ընդգրկում սպասելի բոլոր դեպքերը: Շեշտից դուրս մնալով, մի շարք բառերի միջին վանկի ձայնավորները մնում են անփոփոխ՝ ցուցաբերելով իրենց վաղեմի կայունությունը. պառավին, էրեսին, կօղօշին և այլն:

6. Օժանդակ բայի եզ. թվի 3-րդ դեմքի է (< էյ)-ին բարբառում համապատասխանում է է, որը պահպանվում է նաև ժխտական ձևում. չէ:

7. Գրաբարի և լծորդության բայերի ներկա ժամ. եզ. թվի 3-րդ դեմքի է-ի դիմաց ունի է. ուտէ > աղէ, գրէ > կրէ:

8. Բարբառում է հնչումն է ստացել նաև զրաբարի ու-ից առաջ գտնվող ե-ն. ձմեռն > ծըմէռ, մեռանել > մէռնիլ, թիթեռն > թիթէռ, լեռն > էռ:

Նշված տարբերությունների գերակշիռ մասով զուգաբանությունների լայն ցանց է գծվում Երզնկայի և հայիրենի բարբառների մեծ մասի, միջին գրական հայերենի, աշխարհաբարի համակարգերի միջև: Զայնավորական համակարգում բարբառը գրեթե զերծ է զուտ տեղային բարբառային հատկանիշներից, որով և պայմանավորված է բարբառի ընդհանուր պարզությունը:

¹⁸ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 252—256:

Մյուս բոլոր դեպքերում և դիրքերում (շեշտի տակ և շեշտանախորդ դիրքեր, փակ և բաց վանկեր, միավանկ և բազմավանկ բառերի բառասկզբ) գրաբարի ձայնավորները բարբառում հանդես են գալիս անփոփոխ, օրինակ՝

ա>ա՝ հաց>հաց, աման>աման, տղայ>տղա

ի>ի՝ միս>միս, գինի>կիճի, իշանել>իշնալ

ու>ու՝ դուռն>տուտ, գուրպայ>կուրբա, երկու>էրգու, ութ>ութք

ո>օ՝ կով>կօվ, ցորեան>ցօրէն, ոչխար>օշխար

ե,է>է՝ ես>էս, երեկ>էրէկ, էշ>էշ, սէր>սէր, մարգարէ>մարֆարէ

ը>ը՝ ընտիր>ընդիր, ընտրել>հըռէլ, գ(ը)լուխ>կըլօխ:

Հիմնական օրինաչափությունից դուրս տարբեր դիրքերում առկա են ձայնավորների որոշ փոփոխություններ, որոնք կրում են մասնակի բնույթ:

Այսպես՝

ա>յա՝ առաջ>յառյա՛շ, առաջնակ>յառյինէկ, ամեն>յամէն||յամմէն, զարկանել>զյարգէլ, նայել>նյիլ, (երկրա)շարժ>ժյաժ, վառել>վյառէլ

ա>է՝ միջնակ>միշնէկ, յարդ>էրթ, ավելի>էվէլի, ավելորդ>էվէլօրթ, վերակացու>վըրագէցու, փայծաղն>փաձէղ, բաղնաւոր>պաղնէվօր, ռահան>ռէհան, վարդավառ>վարթէվօր

ա>ը՝ ասել>ըսել, մաշել>մըշէլ, կարենալ>կըրնալ, լակել>լըգէլ, նահատակ>նըհաղակ, կաղանդ>կաղընդ, հապա>հըբա||նըբը

ա>ի՝ անկանիւլ>անգնիւլ>ինգնալ>ինալ

է>ի՝ կիւրակէ>կիրագի

ե>ը՝ սեղմել>սըխմէլ, կեղեւ>քըլէֆ, լեզու>լըգու¹⁹, հղունգն>ըղունք||օղունգ, ճեղքել>նըխկէլ, վերադիր>վըրաթիլ, թեղ>թըղ, լեզուանի>լըզվանի, կեռաս>կըռաս, վերայ>վըրա

ե>օ՝ ցերեկ>ցօրէկ (ըստ Աճառյանի՝ օր բառի ազդեցությամբ):

ե>ի՝ արգելել>արքիլէլ, հրեշտակ>նըրիշտակ, երեք>իրէֆ,

¹⁹ Բարբառի լրգու ձևը հնարավոր է ենթադրել հնագույն իլլւ ձևից (հմտ. Жирмунский В. М., Некоторые итоги дискуссии об армянском консонантизме, ВЯ, 1962, № 5, стр. 33—46)՝ հայերենի համար բնորոշ ի/ը հնչյունափոխությամբ:

երիկամ>իլիգամ, երիցակին>իրիսկին, մենակ>մինակ,
եմ, եմք, եմ>իմ, իմք, ին.

ե>ա՝ եղել>անդէլ

ի>ը՝ նախիր>նախրո, շինել>շընէլ, դիպանել>տըրնալ, վիճակ>վը-
ջակ, մի>մը, ինձ>ընձի (վերջինիս հնչյունափոխությունը բա-
ցատրվում է շեշտի դիրքով):

ի>ա՝ գոգի>կըռգա

ի>է՝ կոտիմն>կոդէմ, առիք>առէք

ու>օ՝ գլուխ>կըլօխ, բղուղ>պըղղղ

ու>ը՝ ուղեղ>ըղէղ

ու>ի՝ թուղանդ>Փիղանք

ո>ու՝ թոնիր>թունդիր||թունիր, թափոր>թափուր

ո>ա՝ բարավոր>պալավար

ը>ի՝ ընդ որ>ինդօր, լուս(ը)նկայ>լուսինգա, չ(ը)>չի, ն(ը)շան>նի-
շան, կ(ը)շիռք>կիշանք, ք(ը)շանալ>քիշնալ, դ(ը)ժուար>տիժար,
ճ(ը)շտել>նիշտէլ, ճ(ը)րագ>նիրագ

ը>է՝ շ(ը)րէշ>շէրէշ

Հնչյունափոխական այս մասնակի երևույթները արդյունք են նը-
գընկայի՝ այլ բարբառների հետ ունեցած շփման ու փոխազդեցության,
մանավանդ որ իր բացառություններով բրբռ. ընդհանրություններ է
հանդես բերում արևմտյան խմբակցության գրեթե բոլոր բարբառների
հետ:

Բացառությունների մյուս խումբը գրական, կրոնական փոխառու-
թյուններն են: Ձայնավորական համակարգում շեղումները հանդես են
գալիս՝ ա) ե, ո-ով սկսվող բազմավանկ բառերի սկզբում, ուր հակառակ
բարբառի օրինաչափության, մի շարք բառեր ունեն յէ; վօ երկհնչյուն-
ներ. եպիսկոպոս>յէքիսկօրօս, որոգայթ>վօրօֆայթ, բ) բազմավանկ
բառերի միջին վանկում, ուր ձայնավորները կարող են պահպանվել,
հակառակ նրանց հնչյունափոխվելու ընդհանուր օրինաչափության. ա-
վազան, կէրէզման, պաղիրարք, կոդօրած:

Երբեմն միջին վանկի ձայնավորները պահպանված են առօրյա
գործածական բառերում՝ կէղացի, ըխտավօր: Սրանք, հավանաբար,
ներթափանցումներ են այնպիսի բարբառներից, ուր չի գործել հնչյու-
նափոխական տվյալ երևույթը:

Քննությունից երևում է, որ նրգնկան այն սակավաթիվ բարբառնե-
րից է, որ ձայնավորական համակարգով գրեթե նույնանում է գրա-
բարին, դրսևորելով միայն մասնակի տարբերություններ:

Երկբարբառներ: Գրաբարի երկբարբառների դիմաց ունի պարզ ձայնավորներ:

Աւ երկբարբառը այստեղ ևս հանդես է գալիս հայերենի ընդհանուր պատմական հնչյունափոխության սահմաններում՝ իբրև աւ>օ անցում. տաւն>տօն, ար>օր, կարատ>կառօտ: Աղաւնի-ն և նաւթ-ը բարբառների մեծ մասում շեղվում են ընդհանուր օրինաչափությունից՝ չկրելով աւ>օ փոփոխություն: Շեղումը առկա է նաև Երզնկայում, ուր՝ աղաւնի>աղվրնիկ, իսկ նաւթ բառը չի անցել բարբառ: Աղաւնի>աղվրնիկ հնչյունափոխությունը, հավանաբար, կատարվել է այն բանից հետո, երբ աւ երկբարբառը հնչվել է իբրև ավ երկհնչույն, ապա իբրև միջին ձայնավոր, ա-ն ընկել է, նման ծարաւիլ>ծարավանաւ>ծառվրնաւ հնչյունափոխությանը:

Յաւնք բառի դիմաց բարբառն ունի օնք և ունք զուգաձևեր: Վերջինը անցել է այն բարբառներից, ուր գործել է աւ>օ>ու հնչյունափոխություն:

Գրաբարի այ երկբարբառին շեշտի տակ և շեշտանախորդ դիրքերում համապատասխանում է ա. հայր>հար, աղբայր>ախպար, ճայթել>ճաթել, այսօր>աւօր, մօտենայր>մօղէնար:

Յուցական դերանուններում բառասկզբի այ-ի փոփոխությունը հանդես է գալիս զուգաձևերով՝ այ>ա||ը. այս, այդ, այն>աս, առ, աճ||ըս, ըս, ըն, այսչափ>ասչափ||ըսչափ:

Այ-ի դիմաց է կա այգի>էֆի, այլ(իկ)>էրիկ, այրել>էրէլ բառերում՝ բոլորն էլ իբրև բարբառների փոխազդեցության արդյունք:

Շեշտի տակ իւ երկբարբառի դիմաց առկա է ու. ձիւն>ձուն, ալիւր>ալուր, հերիւն>հէրուն, կտրիճութիւն>կըռիջութուն:

Բարբառներում, այդ թվում Երզնկայում առկա կէղ, յէղ, ճէղ-ը ենթադրվում են գեւղ, եւղ, ճեւղ ձևերից:

Շեշտանախորդ դիրքերում իւ-ի դիմաց ի կա իւրեան>իւրէն և կիւրակէ>կիրագի բառերում:

Հայտնի է, որ գրաբարում ոյ-ը հանդես էր գալիս միայն շեշտի տակ: Այն պարզեցվել է ու-ի. քոյր>քուր, ընկոյզ>ունգուզ, պատրոյգ>պառուֆ:

Գրաբարի բաց վանկի ոյ-ը, որը հանդես էր գալիս մի խումբ բառերի և անորոշ դերբայի սեռ. հոլովաձևում, դասական շրջանից հետո, հատկապես խոսակցական լեզվում ստանալով & հոդ, դարձել է փակ վանկ, ուր ոյ-ը, հավանաբար, վերահնչվել է իբրև երկբարբառ: Այս փեպքում ևս ոյ-ի դիմաց բրբռ. ունի ու. մարդոյ>մարդոյն>մարքուն,

ուտելոյ>ուտելոյն>ուղէլուն: Քոյ բաց վանկում դարձյալ կա ու՛ բու:

Գրաբարի շեշտի տակ գտնվող փակ վանկի եւ երկբարբառը հանդես է գալիս զուգահեռ փոփոխություններով: Բառի ուղիղ ձեւերում եւ-ն դարձել է է. սեաւ>սէվ, դայեակ>տանէկ, ճայեակ>ճանէկ: Եւ> է հնչյունափոխություն է կատարվել նաև անց. հիմքից կազմվող ձեւերում. սիրեաց>սիրէց, տեսեալ>տեսէր:

Եւ-ն ա է տվել ութին>ութուն ածանցավոր բառերի սեռ.-արակ. հոլովաձեւում. լավութեան>լավութան, մարդկութեան>մարդկութան: Իրեաւ բառում էւ եւ-ն դարձել է ա՛ իրաւ:

Գրական, կրոնական փոխառություններում բոլոր երկբարբառները երևան են գալիս իբրև երկհնչյուններ. պայծառ>պայճառ, բոյս>փույս, լուսաւորեալ>լուսավորյալ:

Բաղաձայններ: Առկա են հնչույթային հետեւյալ տարբերությունները.

1. Գրաբարի վ-ն և լ-ն բարբառում հանդես են գալիս իբրև մեկ հնչույթ՝ շրթնատամնային ձայնեղ շփական վ. հաւ>հավ, կով>կով: Այսպիսի նույնացում կատարվել է դասական հայերենից հետո նրա բոլոր դրսևորումներում, բացառությամբ հատ ու կենտ բարբառների, ինչպես, օրինակ, Շատախի, ուր կան լ-ի որոշ կիրառություններ²⁰:

2. Հայերենի ներքին զարգացման ընթացքով (ինչպես, օրինակ, բարբառների մեծ մասում խուլ շփականների մոտ միայն խուլ հնչյունների գործառություն՝ հաւասար>հավասար>հաֆասար՝ ի տարբերություն հաւատալ>հավդալ-ի), գուցե նաև փոխառյալ բառերի միջոցով գրաբարի շփական բաղաձայնների մենանդամ վ-ն հետագայում լրացվում է ֆ խուլ շփականով: Երգնկայում կան ֆ-ով բնաձայն և փոխառյալ մի քանի բառեր. ֆէս, ֆըլան, ֆըշֆըշալ, օֆ, ինչպես նաև վ-ի դիմաց ֆ կա այն բոլոր դեպքերում, երբ առաջանում է խուլ շփականների հետ վ-ի հարեանություն. իշֆօր (ինչ որ), վըլասֆիլ (լվացվել), սըֆֆիլ (զուգվել):

3. Հանրահայտ է, որ հին հայերենում դ-ն ձայնորդ էր և հանդիսանում էր լ-ի լծորդը: Ետդասական շրջանում դ-ն ետնալիզվային ձայնեղ շփական է: Բարբառում դ-ն լ-ի լծորդն է միայն ճիլ||ճիղ (շիղ) նույնիմաստ բառաձեւերում, մյուս դեպքերում նրանք առանձին, անկախ հնչույթներ են:

4. Պայթականների և կիսաշփականների խուլ և ձայնեղ (բ-պ, գ-կ,

20 Մ. Մուրադյան, Շատախի բարբառը, Երևան, 1962, էջ 60:

դ-տ, ձ-ծ, ջ-ճ) շարքերի միջև առաջացել է ենթահնչույթային հարաբերություն՝ ի տարբերություն այդ բաղաձայնների՝ գրաբարում առանձին, անկախ հնչույթներ լինելու:

Բաղաձայնների հնչունական փոփոխություններն ունեն հետևյալ արտահայտությունը.

Ձայնեղ պայթականներ և կիսաշփականներ: Բառասկզբում ձայնեղ պայթական և կիսաշփական բ, գ, դ, ջ, ձ-ի դիմաց համապատասխանաբար ունի պ, կ, տ, ճ, ծ խուլ հնչույթներ.

բ>պ՝ բարձր>պարս, բուրդ>պուրք, բերան>պէրան

գ>կ՝ գարի>կարի, գառն>կառ, գինի>կինի, գուլի>կըլօի

դ>տ՝ դու>տուն, դեղին>տէղին, դալար>տալար,

ձ>ծ՝ ձայն>ծան, ձեռք>ծէոք, ձի>ծի, ձմեռն>ծրմէո

ջ<ճ՝ ջուր>նուր, ջրաղացական>նաղասպան||նաղաշպան, ջրհոր-դան>նօրքան:

Միջձայնավորային, բառավերջի ետձայնավորային, ինչպես նաև բ-ին հաջորդող դիրքերում բ, գ, դ, ձ, ջ-ն հնչվում են շնչեղ խուլ փ, ֆ, ք, ց, չ:

Միջձայնավորային դիրք՝ խաբել>խափէլ, այգի>էֆի, Թադեոս>Թաթօս, ոջիլ>օշիլ:

Բ-ին հաջորդող դիրք՝ արբենալ>նարփէլ, երզումն>էրթում, արգելել>արֆիլէլ, թրջել>թրշէլ:

Բառավերջի ետձայնավորային դիրք՝ Հակոբ>Ագօփ, աւղ>օթ, ձագ>ծաֆ, աւձ>օց, առաջ>անաշ:

Ռնգայիններից հետո ձայնեղ պայթականներն ու կիսաշփականները մնում են նույնը. բամբակ>պամբակ, լինդ>լինդ, գանգատ>կանգատ, խանձել>խանձէլ, բանջար>պանջար:

Ականջ և կամուրջ բառերում բառավերջում հնչվում է ջ, որպես ուրնգայինին հաջորդող, թեև վերջինս ականջ բառում դրափոխվել է. ա-կանջ>անգաջ, կամուրջ>կարմունջ:

Գրական, կրոնական փոխառություններում ձայնեղ պայթականներն ու կիսաշփականները բառասկզբում և ռնգայիններից հետո հնչվում են շնչեղ խուլ. բազմել>փազմիլ, գմբեթ>քմփէթ, համբուրել>համփուրէլ, Մամբրէլ>Մամփրէլ:

Ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների կրած ընդհանուր փոփոխություններից դուրս բարբառում կան դրանց հնչունափոխության մասնակի դեպքեր, որոնք, ինչպես ձայնավորների դեպքում, հիմնականում բացատրվում են նրդնկայի՝ այլ բարբառների հետ ունեցած շրփ-

մամբ՝ ու փոխադրեցությամբ: Այսպես՝ գ-ի դիմաց f կա գիշեր>ֆիշեր
բառում:

Բառամիջում ձայնեղի դիմաց պարզ խուլեր կան ագահ>ակհահ
և յօգնել>օկնել բառերում. սրանք բացատրվում են շնչեղ խուլերի հատ-
կությունները (տե՛ս «Շնչեղ խուլեր» հատվածը):

Խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ: Բառասկզբի խուլ պայ-
թականներին ու կիսաշփականներին բարբառում համապատասխանում
են նույն որակի հնչյուններ.

պ>պ՝ պատ>պատ, պարապ>պարապ, պուտուկ>պուտուկ

տ>տ՝ տալ>տալ, տեսանել>տեսնալ, տերեւ>տերել

կ>կ՝ կաթն>կաթ, կարկուտ>կարգուտ, կացին>կածծին

ծ>ծ՝ ծառ>ծառ, ծիրտ>ծիրտ, ծմակ>ծըմա

ճ>ճ՝ ճակատ>ճագատ, ճանաչել>ճաշնալ, ճրագ>ճիրաֆ:

Միջձայնավորային դիրքում, ռեզայինների և ձայնեղ բաղաձայննե-
րի հարեանություններ խուլ պայթականների ու կիսաշփականների դիմաց
առկա են համապատասխան ձայնեղներ. ատնել>ադել, կոճակ>կօջակ,
երկաթ>էրգաթ, ստեղծանել>լստէղծել, ծունկն>ծունգ, ճանճ>ճանջ:

Խուլերի ձայնեղանալը այնքան բնորոշ է բարբառին, որ այն
գործում է ոչ միայն առանձին բառերի մեջ, այլև խոսքի շղթայում: Այս-
պես, անկախ կիրառության ժամանակ խուլով սկսվող կամ ավարտվող
բառի խուլ հնչյունը խոսքի շղթայում ընկնելով նշված դիրքերը՝ ձայնե-
ղանում է. Պաղը փըլավ: էս տէսա, ֆի բաղը փըլավ: Մէծ սիրտ, բայց՝
մէծ աշկ²¹:

21 Խուլերի և ձայնեղների այս փոխհարաբերության մեջ էական դեր է խաղում դա-
գարը, որի ղեկքում խուլիքը պահպանում են իրենց որակը: Տառագարձելիս նկատի է
առնված նաև այս հանգամանքը:

Խոսքի շղթայում, հնչյունական զուգորդումներին համապատասխան, խուլերի և ձայ-
նեղների նման փոխհարաբերության անտեսումը հանգեցրել է մի քանի բարբառների
(Երզնկայի, Ակնա, Շապին-Գարահիսարի, թերևս նաև Պոլսի) բաղաձայնական համա-
կարգերի ոչ ճիշտ գնահատման: «Քննություն պոլսահայ բարբառի» աշխատության մեջ
Անատոյանը գրում է. «Պոլսեցի գրագետը երկու տեսակ արտասանություն ունի.
բուն ժողովրդական կամ բարբառային արտասանություն, որ գործ է ածվում
տանը, փողոցում, հասարակ խոսակցության միջոցին, և դպրոցական կամ գրական
արտասանություն, որ գործ է ածվում դպրոցում, որևէ դիրք կարգալու ժամանակ կամ
գրական անձերի հետ խոսելիս: Տարբերությունը կայանում է ք, գ, դ, ձ, ջ տառերի ար-
տասանության մեջ, որոնք բարբառային ձևով հնչում են թրթռուն (կամ խուլ), իսկ
գրական ձևով թավ (փ, ք, ք, ք, ջ): Այսպես, միևնույն դուռը բաց նախադասությունը,
եթե ուղղված է մի հասարակ դռնապանի, արտասանվում է դուռը բաց կամ տուռը

Խուլ շփականների հարևանությունը, բառավերջի ետձայնավորային և ր-ին հաջորդող դիրքերում խուլ պայթականներն ու կիսաշփականները մնում են անփոփոխ. ուսպն>վօսպ, խստոր>սրխտօր, ոսկի>օսկի, սիրտ>սիրտ, գործ>կօրծ, երակ>էրակ, այծ>ած:

Սեպտեմբեր>սէգդէմփէր բառում պ>գ փոփոխությունը կատարվել է հօգդէմփէր բառի համաբանությամբ:

Անկուտ ձևի դիմաց բարբառն ունի անդուտ, անկ-ի (ունկ, կանթ) դիմաց՝ անդ||անգ զուգաձևեր, որոնք արտահայտություն են բարբառային որոշ տարածքում գործող հնչյունական այն հատկանիշի, ըստ որի ձայնորդների մոտ կ||գ-ն դառնում է ղ (հմմտ. խանգարել>խաղոել, ժանգառոտ>ժաղոտ՝ Պոլսի բարբառ., կանգնել>կաղնել, լոգանալ>լէղանալ՝ Լոռու խոսվածք, ալկոա||ազոա-աղոա||առոա՝ մի շարք այլ բարբառներ):

Շնչեղ խուլ պայթականներ և կիսաշփականներ: Շնչեղ խուլերը բոլոր դիրքերում մնացել են անփոփոխ.

փ>փ՝ փայտ>փատ, եփել>էփել, շամփուր>շամփուր, շերեփ>շէրէփ

թ>թ՝ թան>թան, մորթել>մօրթել, խենթ>խէնթ, լաթ>լաթ՝
'թ>թ՝ քիրտն>քըրդինք, ցամաքել>ցամֆիլ, առիք>առէք

ց>ց՝ ցաւ>ցավ, խնոցի>խընօցի, դեղնուց>տէղնուց
չ>չ՝ չամիչ>չամիչ, աղաչել>աղաչէլ, կանաչ>կանանչ:

Մասնակի հնչյունափոխության դեպքեր են՝

չ>ջ՝ խաչերկաթ>խաջրգաթ

ց>ս՝ ճրագալոյց>նրաֆալուս:

Բաղաձայնների կուտակման մեջ ֆ-ն ընկնում է՝ խօսքզրոյց>խօսզրուց, աչքակապուկ>աչքկապուկ>աշկաբուկ, խընթոտ>խըլլօտ:

Բարդ հնչյուններ (ծ, ծ, ց, ջ, ն, չ, փ, ք, ֆ): Զ, ծ, ց, ջ, ն, չ բարդ հնչյունները բաղաձայնների նախորդելիս կորցնում են իրենց պայթական բաղադրիչը (դ, տ, ք-ն) հանդես գալիս շփական տարրով. ձ>զ, ծ,ց>ս, ջ>ժ, ն,չ>շ: Ընդ որում, պարզեցման համար եզր է ծառայում տվյալ բառի ոչ թե գրաբարյան ձևը, այլ բարբառի կազմավորման ժամանակ տվյալ բառին հատուկ հնչումը: Այսինքն՝ զ-ի է վերածվում ոչ միայն գրաբարի ձ-ն, այլև՝ ծ-ն, որը մինչ պարզվելը հնչվել է

պաց, իսկ երբ ուղղված է մի գրական անձի, արտասանվում է բռտը փաց» (էջ 11—12): Թ, գ, դ, ձ, ջ-ի բարբառային հնչման հիշյալ երկվությունը կարող է բացատրվել միայն հնչյունական շղթայում այդ բաղաձայնների գրաված դիրքով:

ձ. ա-ի են վերածվում ոչ միայն ծ,ց-ն, այլև ձ-ն, որը որպես միջին օղակ նախ հնչվել է ց. նույն ձևով ծ կա գրաբարի ջ, ժ-ի և շ կա ն, շ,ջ-ի դիմաց.

ձ>զ՝ անձրել>ածրէվ>ազրէվ>ազգէվ, թանձր>թանզր>թարզ, մեծանալ>մէձնալ>մէզնալ, կծկել>կըձգէլ>կըզգէլ, մեծ մարդ>մէձ մարթ>մէզ մարթ

ծ,ց>ս՝ անէծք>անէսի, երիցակին>իրիսիին, քացախել>ֆասխիլ, անցանիլ>ասնիլ, բարձր>պարցր>պարսր>պարս:

Այսպես նաև՝ ցոյական հիմքից կազմվող կրավորաձև բայերում՝ վրլասֆիլ (վլացվել), պասֆիլ (բացվել):

Այս օրինաչափությունը պահպանվում է նաև այն դեպքում, երբ բառն ավարտվում է ց-ով, իսկ հաջորդ բառն սկսվում է բաղաձայնով՝ կամաց-կամաց>կամաս-կամաս, բացբերան>պասպէրան: Բառը ց-ով ավարտվելու և ն որոշյալ հոդ ստանալու դեպքում դարձյալ ց-ն պարզվում է ա-ի՝ հացն ալ>հասն ա:

Արմատական խուլ հնչյուն ունեցող բայերի դեպքում ցոյական հիմքում խուլ հնչյունները միանալով ց-ին՝ դառնում են ծծ. կարօտցա>կարօծծա, մէծցա>մէծծա, հիվընտցա>հըվըծծա: նաև՝

ջ>ժ՝ յօրանջել>կէրծգըդալ, կոճակել>կօջադէլ>կօժգէլ, խղճմըտանք>խըղջմըդանք>խըժմըդանք:

ձ, շ>շ՝ նոճֆ>նօշի, աշք>աշի, քիշ մը>ֆիշ մը, թարթիչներ>թարթիշներ, իջանիլ>իշնալ>իշնալ:

Հանգոյց բառի դիմաց կա հանգուշտ: Պետք է ենթադրել, որ նախ՝ տեղի է ունեցել ց>չ փոփոխություն, ապա ա-ի հավելումով շ-ն օրինաչափորեն պարզեցվել է շ-ի. հանգուլց>հանգուշ>հանգուշտ>հանգուշտ:

Փ, ք, ֆ շնչեղ խուլ բարդ հնչյունները խուլ և շնչեղ խուլ հնչյունների հարևանությամբ ապաշնչեղանում են և հանդես գալիս պարզ խուլ բաղադրիչներով՝ պ, տ, կ-ով: Այս դեպքում ևս պարզվում են ոչ միայն գրաբարի փ, ք, ֆ հնչյունները, այլև արդեն խոսակցական լեզվում փ, ք, ֆ-ի վերածված բ, դ, գ հնչյունները.

փ>պ՝ աղբ>ախփ>ախպ, երկուշաբաթի>էրգուշափթի>էրգուշապաթի

թ>տ՝ մխիթարել>մըխթարել>մըխտարէլ, աղօթք>աղօտի, վաթսուն>վատսուն>վաժուն>վածծուն, փաթաթել>փաթթել>փատտել:

Նույն ձևով՝ բարբառային սօտտէլ-ը սոթոթել-ից: Նույն սկզբուն-

քով արմատական ք ունեցող ցոյական հիմքով բայերի անցյալ կատար-
յալ ժամանակում թց հնչյունակապակցությունը դառնում է ծծ՝ մուծծավ
(մուտծավ < մութծավ < մութցավ), խօրծծավ (< խորթցավ):

Խաւքն բառի ք-ն ա է դարձել խուլ խ հնչյուն նախորդելու պատճա-
ռով՝ հաւթն > օխթն > օխտը: Նաև՝

ք > կ՝ խմիշք > խըմիշկ, քաղաքացի > ֆախկըցի, ագահ > աֆահ >
աքքահ > ախկահ:

Ք-ն շնչողությունը կորցրել է նաև յօգնել > օֆնել > օկնել բառում՝
ոնգայիններից առաջ ձ, ծ, ց, ջ, ն, շ հնչյունների փոփոխությունների
նման:

Ք-ն նշված դիրքում չի պարզեցվում կ-ի ֆան-ով բաղադրված ձևե-
րում՝ ինշքան > իշֆան, այսքան > ասֆան և ծնօղք > ծընօխք բառում,
ուր գիտակցվում է ֆ-ի հոգնակերտությունը:

Ձ ա յ ն ե ղ շ փ ա կ ա ն ն ե ր: Բառասկզբում, ձայնեղների հարևա-
նությամբ, միջձայնավորային և բառավերջի ետձայնավորային դիրքե-
րում վ, զ, ժ, դ-ն²² մնացել են նույնը:

Ձայնեղների հարևանություն ասելով նկատի պետք է ունենալ ոչ
միայն գրաբարի ձայնեղների մոտ հանդես եկող դիրքերը, այլև գրաբա-
րի խուլերի դիմաց բարբառում առկա ձայնեղների հարևանությունը:

վ > վ՝ վաստակել > վաստկիլ, հաւանել > հավնիլ, հով > հօվ

զ > զ՝ զատել > զադէլ, լեզու > լըզու, քարոզ > ֆառօզ

ժ > ժ՝ ժիր > ժիր, արժել > աժէլ, շարժ > ժաժ

դ > դ՝ աղալ > ադալ, մատղաշ > մադղաշ, թեղ > քէղ || քըղ:

Հայտնի է, որ գրաբարում դ-ով սկսվող բառեր չկային, մինչդեռ
քրքռ. փոխառյալ բառերի շերտում ունի՝ դաթ, դագան, դարմա, դա-
փաղ և այլն, ինչպես նաև դ-ով սկսվող հատուկ անուններ՝ Ղազար, Ղու-
գաս, Ղէվօնք: Գրաբարի հետ ընդհանուր բառերի շերտում առկա ուղե-
տրել և ուղարկել բառերում ու-ն ընկել է, իսկ՝ դ > դ կամ դ > խ. դավ-
րել և դրգել || խըրգել:

Գրաբարի խուլ շփականների և ձայնեղների դիմաց առկա խուլերի
մոտ վ, զ, ժ, դ՝ ձայնեղները հնչվում են խուլ՝ ֆ, ս, շ, խ. հաւասար >
հաֆասար, զուգուիլ > սըֆֆիլ, դժգոհ > քըշկօհ, աստղ > ասխ:

Ձայնեղ և շնչել խուլ պայթականների ու կիսաշփականների հետ
դ-ի զուգորդումներին, երբ դ-ն զուգորդման առաջին բաղադրիչն է

22 Բարբառի կազմավորման շրջանում գրաբարի դ-ն այլևս ձայնորդ չէր. այն
հանդես է գալիս շփականներին հատուկ հնչյունափոխությամբ:

(ղը-ղփ, զգ-զֆ, զդ-զթ, զծ-զց, զջ-զշ), բարբառում համապատասխանում են խպ, խկ, խտ, խց, խշ խուլ զուգորդումները. աղը>ախպ, աղ-բիւր>ախպուր, Սեղբոս>Սէխպօս, շաղգամ>շօխկամ, աղդոտ>ախտօտ, աղջիկ>ախշիկ: Ընդ որում, ձայնեղ պայթականների հետ զուգորդումներում նախ տեղի է ունեցել ձայնեղների շնչեղ խլացում՝ աղ-բայր>աղփար, ապա՝ շնչեղ խուլի աղդեցությամբ դ-ի խլացում՝ աղ-փար>ախփար, այնուհետև խուլ հնչյուն խ-ի առնմանությամբ տեղի է ունեցել փ-ի ապաշնչեղացում՝ ախփար>ախպար: Որ զբ, զդ, զգ...>խպ, խտ, խկ... անցումն, իրոք, նշված ընթացքով է կատարվել (այսինքրն՝ հիշյալ զուգորդումներն ունեցող բառերը կենդանի խոսակցական լեզվից բարբառ են անցել այն շրջանում, երբ խախտվել էր գրաբարի գրության ու արտասանության համապատասխանությունը, և խոսակցական լեզվում զբ, զգ, զդ հնչյունակապակցություններն առնվազն արդեն հնչվում էին զփ, զֆ, զթ, որից հետո բարբառում՝ խփ, խֆ, ապա՝ խպ, խկ, խտ), վկայում են շնչեղ փուլերի հետ դ-ի զուգորդումներով օրինակները՝ աղ-բատ>ախբատ>ախկատ, յաղթել>հախթել>հախտել, թուղթ>թուխթ>թուխտ: Իսկ որ վերջին ձևերում էլ նախ կատարվել է դ-ի խլացում, ապա խուլ խ-ի առնմանությամբ փ, ք, ֆ շնչեղ փուլերի ապաշնչեղացում, հաստատում են մխիթարել>մըխթարել>մըխտարել, դժոխք>տըծօխկ ձևերը: Թեև չունենք զփ, խփ զուգորդումներով օրինակներ, սակայն, բերված ձևերն, անշուշտ, ենթադրել են տալիս միասնական օրինաչափություն:

Նույնպիսի խլացում է կատարվել ձայնեղ պայթականների՝ գ-ի հետ ունեցած զուգորդումներում՝ զգ>սկ||ըսկ, զբ>սպ||ըսպ, զդ>ստ||ըստ (ը-ով տարբերակները հանդես են գալիս բառասկզբում): Պարզեցման ընթացքը նույնն է յբ, զգ, զդ... զուգորդումների պարզեցման ընթացքի հետ, ինչպես՝ զգ>զֆ>սֆ>սկ, զբ>զփ>սփ>սպ և այլն. զզոյշ>ըսկոյշ, զգեստ>ըսկէստ, ազգ>ասկ, վազգեն>վասկէն, ազբ>ասպ:

Ընդհանուր օրինաչափությունից դուրս դիտվում են ձայնեղ շփականների նաև մասնակի հնչյունափոխության դեպքեր: Օրինակ՝

վ>բ՝ կեղեւել>կէղվել||կէղբել: Այստեղ, ըստ երևութին, առկա են հնչյունական երևույթների հնագույն հետքեր, եբր վ-ն և բ-ն իմաստազատիչ դեր չունենին, նույնարժեք էին: Կամ՝ շատ ետին շրջանի իրողություն է՝ կճպել>կըթբել ձևի համաբանությամբ գոյացած:

վ>ֆ՝ հարաւ>հարաֆ, Ազնիւ>Ասնիֆ

զ>ձ՝ ձուազեղ>ձըվաձէղ

զ>ծ՝ երազ>էրած

դ>խ՝ բեզ>պէխ, ասեզ>ասսէխ. վերջին հնչյունափոխությունը կատարվել է խուլ սուլականն ու հնչյունի առնմանությամբ, որի կրկնակ հնչումը ուժգնացրել է խլության ազդեցությունը և առաջացրել դ>խ փոփոխությունը:

ժ>ճ՝ պատիժ>պատին:

Խ ու լ շփականներ. Գրաբարի խուլ շփականները բոլոր դիրքերում հիմնականում մնում են նույնը.

ս>ս՝ սակառ>սագառ, լսել>լրսել, հիւս>հոս

շ>շ՝ շալակել>շալգել, նշան>նիշան, ուրիշ>ուրուշ

խ>խ՝ խոզան>խօզան, փոխել>փօխել, աղխ>ախ

հ>հ՝ հերու>հէրու, նահատակ>ներհաղակ, մահ>ման:

Ս, շ, խ-ն հարևան հնչյունների վրա ունեն որակական ազդեցություն: Դրանց մոտ ձայնեղները և շնչեղ խուլերը համապատասխանաբար ապաձայնեղանում և ապաշնչեղանում են՝ վերածվելով պարզ խուլերի, ինչպես՝ նղիսաբեթ>էխսափէթ, խօսք>խօսկ, ուշք>ուշկ:

Բառում շ, ն, շ հնչյուններ լինելու դեպքում բառակազմի շ-ն վերածվել է ս-ի՝ շչականների տարնմանության օրենքով. շունչ>սունչ, շրջել>սրջել, շիճուկ>սիջուկ:

Հ-ն, բոլոր բարբառների նման, ընկել է՝ ա) ր-ից հետո. արհեստ>արէստ, շնորհաւոր>շընավօր, աշխարհ>աշխար: Բացառություն են կազմում օրհասարակ>օրհարակ, բորհել>պօրհել ձևերը:

բ) Այն բարդ բառերի երկրորդ եզրում, որոնք անհոդակապ են՝ խոտհունձ>խօդունձ, ջրհեղեղ>նըրէղէղ, կտաւահատ>կըղավատ:

գ) Մի քանի հատուկ անունների բառավերջի ետձայնավորային դիրքում. Սեպուհ>Սէքու, Շապուհ>Շաքու, Զարեհ>Զարէ:

Խուլ շփականների մասնավոր հնչյունափոխության դեպքեր են՝

ս>զ՝ խորիսխ>խօրիզ (խ-ի անկումով)

խ>հ՝ խաղող>հաղօղ>հավօղ

հ>թ՝ օրհնել>օրթնել, որից և՛ տընօրթնէք

հ>յ՝ պահ մի>պայ մը, ահա հիմա>այմա, վահրամ>վայրամ, Զոհրապ>Զօյրապ:

Ձայնոդներ. Գրաբարի ձայնորդները ընդհանուր առմամբ հանդես են գալիս անփոփոխ.

լ>լ՝ լալն>լան, վալել>վալլել, ծալել>ծալլել:

Անցյալ դերբայի -եալ վերջավորությունը, արեւմտյան խմբի շատ

բարբառների նման, այստեղ ևս դարձել է -էր. կերեալ>կէրէր, փախուցեալ>փախէր:

Մ>մ՝ մատանի>մաղնի, խմոր>խըմօր, սերմն>սէրմ:

Բայերի ըղձ. եղ. ապ. ժամ. հոգ. թվի 1-ին դեմքի -մէ վերջավորութիւնը դարձել է -նէ. վազեմք>վազինէ, խօսիմք>խօսինէ, աղամք>աղանէ:

ն>ն՝ նէր>նէր, հանել>հանէլ, երկուն>երգուն||իրինգուն:

Բառավերջում գաղտնավանկ կազմող զրաբարյան ն-ն ընկել է. ծոգկն>ծունգ, եղունգն>ըղունգ, փայծաղն>փաձէղ:

Խաւքն և ինն բառերում ն-ն ընկել է, բայց պահվել է գաղտնավանկը-ն՝ օխաը, ինը:

Մի շարք բառերում նլ և լն կապակցութիւններում կատարվել է լիակատար առնմանական փոփոխութիւն՝ նլ, լն>լլ. բանալի>պալլիք, ելանել>էլնալ>էլլալ, խլնոտ>խըլլօտ, կլանեցուցանել>կլնեցուցանել>կըլլեցընէլ, կալնիչ>կալլիչ, նաև բարբառային թալանել>թալլէլ ձևը: Այդ կանոնին չեն ենթարկվում. անվա>անվըլա, տբալ+նէր (գդալներ), անլըզու (անլեզու), թուլանալ>թուլնալ, անալի>անլի:

Ն-ն, որպես կանոն, բարբառում երկու բաղաձայններից առաջ ընկնում է. հանգչել>հաֆչիլ, ինչքան>իջքան, անձրեւ>առգէվ, կանգնել>կայնիլ: Օրինաչափութիւնը պահպանվում է, երբ նույն դիրքն է առաջանում բառակապակցութիւններում՝ հինգ մարդ>հիք մաւրք:

Շրթնային բաղաձայններից առաջ առնմանութան օրենքով՝ ն>մ՝ անբախտ>ամփախտ, անփորձ>ամփօրց, ճանապարհ>ճամփա:

Ռ>ռ՝ ռահան>ռէհան, քառասուն>քառսուն, բուրուռ>փուրվառ
ր>ր՝ ցերեկ>ցօրէկ, գուրպալ>կուրբա, երկիր>էրգիր²³:

Նր-ի դիմաց ունի ո՝ ծանր>ծառ, մանր>մառ, մանրուք>մառուք, մանրել>մառէլ: Նր>ր/ռ անցումը, ինչպես նշել է Աճառյանը²⁴, կատարվել է նոր օղակի միջոցով: Այդ են վկայում նաև Երզնկայի մի շարք օրինակներ. սանդր>սառ, կադրիւ>կառէվ, ընտրել>ըռտէլ:

Տր-ի դիմաց ևս ունի ո. կոտրել>կօտէլ, կարել>կրտէլ, կտրիճ>կրոիճ, Պետրոս>Պէոս, լիտր>լիռ, պատրոյգ>պառուք:

Ժ և շ հնչյուններից առաջ ր-ն ընկել է. արժան>ւձժան, կարժ>

²³ Մթնի գլուղում ր-ն որոշ դիրքերում հնչյունափոխվում է յ-ի, ինչպես՝ արծաթ>այծաթ, մարդ>մայթ, սիրտ>սիլտ, կարմիր>կայմիր, մայրս>մայրս, արդար>այթար, սերմ>սէլմ, քիտն>քիլին:

²⁴ Հ. Աճառյան, Քննութիւն պոլսահայ բարբառի, էջ 63:

կած, խարշել>խաշել, քարշել>քաշել: Բացառություն են մի շարք գրական ձևեր՝ վաթժարէտ, Արշակ:

Մի քանի բառերում *ր*-ն ընկել է հաճախակի գործածության պատճառով²⁵. ներս>նէս, դուրս>տուս:

Յ>յ՝ բառամիջում (ձայնավորի և բաղաձայնի միջև)՝ պայման>պայման, հայելի>հայլի, միավանկ բառերի վերջում՝ հայ>հայ, վայ>վայ: Յ-ն ընկել է՝ ա) բառասկզբում՝ յարդ>էրթ, յիսուն>իծծուն, յօգնէլ>օկնէլ, յստակ>իստակ, Յարութիւն>Արութ, բ) միջձայնավորային դիրքում՝ նայել>նաիլ, մայիս>մաիս, Միքայել>Միքաէլ, գ) բաղմավանկ բառերի վերջում՝ տղայ>տըղա, վկայ>վըգա, սատանայ>սաղանա:

Բառասկզբում *յ*-ն հանդես է գալիս նաև հայերենի ընդհանուր պատմական հնչյունափոխության սահմաններում, իբրև *յ*>հ փոփոխություն՝ յաղթել>հախտէլ, Յիսուս>Հիսուս, յօտ>հօտ:

Ձայնորդների մասնակի հնչյունափոխության դեպքեր են՝

ր>*ն*՝ նախիր>նախըռ, ծարաւենալ>ծառվընալ, մեղր>մէռղ, մարիս>մառիս, թաղար>թաղառ, երեսուն>էրսուն: Վերջինում *ր*>*ռ* փոփոխությունը կատարվել է քառսուն բառի համաբանությամբ:

ր>*լ*՝ երիկամ>լիլգամ, բարաւոր>պալավար, ջրապուր>նըլբուր, վրթանես>վըրթանէս||վըլթիկ

ռ>*լ*՝ կայծոռիկ>կաձօլիկ

ռ>*ր*՝ վտառ>վըթար (ձկների երամ)

յ>*հ*՝ դայեակ>տահէկ, ճայեակ>ճահէկ:

ՀՆՁՅՑՈՒՆԱՓՈԽԱԿԱՆ ԱՅԼ ԵՐԵՎՈՒՅԹՆԵՐ

Հ ա վ ե լ ու մ

ի—ինձ>ինձի||ընձի, քեզ>քէզի||քըզի

ը—նմանել>ըլմանիլ

դ—թոնիր>թունդիր, ստեպղին>տէղբինդ

հ—ռպունք>հռպունք, ընտրել>հըռէլ, արբենալ>հարփէլ, ալեւոր>հալվօր, ագանիլ>հաքնիլ, ագուցանել>հաքցընէլ

մ—կանափ>կանամփ

ն—պարտատէր>պառքընդէր, երիկուն>իրինգուն, աղջիկութիւն>ախիգնութուն, դու>տուն, է՛ջ>ինչի՛ր, մեք>մէնք, կանաչ>կանանչ,

կամուրջ>կարմունջ, գոթանշ>գոնֆանշ, արտասուք>արցունք, կր-
տոյց>կրդունց: Ն-ի հավելմամբ օրինակներից շատերը արտահայտու-
թյուն են բարբառային որոշակի տարածքում գործող այն հնչյունական
հատկանիշի, ըստ որի փ, ք, ֆ, ց, շ շնչեղ խուլներից առաջ ավելանում
են ռնգայիններ:

տ—հանգոյց>հանգուշտ, հոգեկորոյս>հօֆէգօրուստ

ր—սարկաւազ>սարգավարֆ (պաղիրարֆ բառի համաբանությամբ),
կտաման>կըդրաման, գազաթ>կագարթ, կովածուծ>կօվըծուծ
ֆ—թամբ>թամֆ, ետ>ետֆը>յէտկը, բանալի>պալլիֆ, ջրա-
ղաց>ջրաղացֆ>նաղասկ, բարեկենդան>պարգէնթանֆ և մի շարք
բառեր, որոնցում մթազնված է գրաբարի ֆ հոգնակերտի իմաստը:

Ա Ն Կ Ո Ւ Մ

ու—երկու-երկու>էրգ-էրգու(ֆ)

որհ—շնորհաւոր>շընավօր

ող—ողկոյզ>կուզ

բ—թամբ>թամբ

դ—սանդ>սան

ղ—աղխ>ախ, աղխել>ախէլ, խղճմտանք>խըծսըղանֆ, բղխել>
պըխէլ, կոճղ>կօճ

կ—ծմակ>ծըմա, թրքակալ>թըրֆալ, կրնկակոխ>կըրընգօխ

հ—հովանոց—օվանօց, պահք>պաֆ

ն—կորնգան>կօրընգա, կաղանշան>կաղըշնա, տէրնընդայս>
տէրընդաս, ստաքա (СТАКАН)

ռ—առնել>անէլ

ս—սկեսուր>կէսուր, սկեսրայր>կէսար||կէսար, ստեպղին>տէղ-
քինդ

տ—աստղ>ասխ, Աստղիկ>Ասխիկ, պաշտպան>պաշպան, աս-
տուած>ասված, պատճառ>պաճճառ, խիստ>խիս

ր—բարձր>պարս, կտոր մի>կըզօ մը, երբ>յէփ, երբ որ>յէփօ,
ընդ որ>իճզօ, որ>օ (շաղկապ), սուրբ>սուփ, երթալ>էթալ, տար-
գալ>տըֆալ, կրճատ>կըջատ, ջրաղացք>նաղասկ, բաղարջ>պաղաշ
ճի—ահա հիմայ>այմա

Ա Ո Ն Մ Ա Ն Ո Ւ Մ

ի-ու—ուրիշ>ուրուշ

ը-ու—սնդուկ>սունդուկ, ընկոյզ>ընգուզ>ունգուզ

Է-ի—երկկամ>իլիգամ, երկցակին>իրիսկին, երկուն>իրինգուն
 շ-ժ—շարժ>ժած
 դ-ն—դժգոհել>նըշկօհիլ
 ծ-զ—ծառագարդար>զարգարթար (նահ՝ ո-ր)

Տ ա ր ն մ ա ն ու մ

դ-վ—խաղող>հաղող>հավող
 ն-լ—նմանել>լլմանիլ
 դ-ր—մղեղ>մրել
 ր-լ—ուրար>ուրալ

Գ ր ա փ ո խ ու թ յ ու ն

դր/ռդ—մեղր>մէռդ
 ձր/զր/րզ—թանձր>թազր>թարզ, անձրիւ>արզիվ
 ձր/ցր/ւր/ւս—բարձր>պացր>պասր>պարս
 սր/ւս—անսոր>նօս, սկիսրայր>կէրսար, օրհասարակ>օրհար-
 սակ
 րի/իր—պատրիարք>պաղիրարք, Գրիգոր>կիրգօր
 խս/սխ—խստոր>սքխտօր
 մր/ւմ—կամուրջ>կարմունջ
 փեա/թէբ—փետուր>թէբուր||թէբուլ
 րի/րյ/յր—Մարիամ>Մարյամ>Մայրամ
 լվ/վլ—լուալ>լրվալ>վրալ, լուացք>վրասկ
 կն/նգ—ականջ>անգաջ
 րհւ/ուր—զրուցել>զուրցել
 կո/ռկ/ռդ—ակռայ>առգա>առդա
 պո/ռպ—ճիպո>նիռպ, ճպոտ>նըռքօտ
 շխ/խշ—բաշխել>պախշիշ անել, նախշուն>նաշխուն
 պր/րբ—տոպրակ>տօրբակ
 նշ/շն—կաղանշան>կաղըշնա

Հ ն շ յ ու ն ի կ ր կ ն ու թ յ ու ն

ծծ—կացին>կածծին, յխուն>իծծուն, վաթսուն>վածծուն, կծիկ>
 կըծծիկ
 սս—ասեղ>ասսէխ, մասսա (գավազան)
 մմ—ամեն>ամմեն, նրամմեցէք (համեցեք)

տտ—քթոց>ֆրտոց, փտել>փրտալ
լլ—ծալել>ծալլել, մօլլա
նն—պատճառ>պանճառ
կկ—ազահ>ակկահ
թթ—Հուդա>Հութթա

Հ ն չ յ ո ն ի ք ա ր դ ա ց ու մ

տս-ց—արտասուք>արցունք
զ-ծ/ծ—երազ>էրած, երազահան>էրածահան
ս-ծծ—յիսուն>իծծուն, վաթսուն>վածծուն

Ա մ փ ո փ ու մ

անա—աշնանացան>աշընցան
որ—օրորան>օրան

Հնչյունի պարզեցման դեպքերը բարբառում լինելով խիստ օրինա-
չափ՝ քննված են առանձին՝ «Բարդ հնչյուններ» բաժնում:

Ժ ո ղ ո վ ր դ ա կ ա ն ս տ ու գ ա բ ա ն ո թ յ ո ն

Ստեպդին բառի բարբառի տեղքինդ ձևը ժողովուրդը ստուգաբանում
է՝ տեղը պինդ, իբրև հոգում պինդ, ամուր գտնվող: Այս ստուգաբանու-
թյունը արդարացնելու համար է, հավանաբար, որ բառավերջում ավե-
լացված է դ հնչյունը:

Ճրագալույց>նրագալուս ձևում ց>ս հնչյունափոխությունը «ար-
դարացվում է» նրագի լույս ժողովրդական ստուգաբանությամբ:

ՇԵՇՏ ԵՎ ՆՐԱ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱՍԾ ՀՆՁՅՈՒՆԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Նրզնկայի բարբառում շեշտը վերջին վանկում է: Շեշտվում են բո-
լոր ձայնավորները՝ բացառությամբ ր-ի: Վերջին վանկում ր լինելու
դեպքում շեշտը տեղափոխվում է նախորդ վանկ. ամա՛ն, առո՛ւն, ախ-
շի՛կ, ֆիշէ՛ր, սրբո՞ւտ, ո՛ւթը, ի՛նք, հա՛ցը, խա՛նք: Շեշտը ր-ի վրա է
ընկնում մայն այն դեպքում, երբ տվյալ բառում բացի ր-ից չկա այլ
ձայնավոր. ֆսֆր՛ս, փր՛ստ, նր՛նգ:

Շեշտ չեն կրում ցուցական դերանունների սը, աը, նը/ըս, ըտ, ըն
ձևերը. դրանք միշտ հանդես են գալիս իրենց որոշյալի հետ, որի վրա

էլ անցնում է շեշտը. սը մէ՛գը, տը մա՛րթը: Որոշիչը շեշտելու անհրաժեշտութեան դեպքում գործածվում է ցուցականների աս, աա, աան տարբերակները: Ա՛ս տուր ընծի:

Բառի աճման և թեքման դեպքում շեշտը որպէս կանոն տեղափոխվում է վերջին վանկի ձայնավորի վրա: Շեշտի տեղափոխութեան հետ կապված՝ նախորդ վանկում կարող է տեղի ունենալ հնչյունափոխություն: Սովորաբար հնչյունափոխվում են ի, ու, (<ու, ոյ), է(<է) և ա ձայնավորները՝ առաջացնելով հնչյունափոխութեան մի քանի տիպեր:

Հայտնի է, որ գրաբարում ա-ն կայուն ձայնավոր էր և ենթակա չէր հնչյունափոխութեան, բացառութեամբ մեկ-երկու դեպքերի՝ արմատաւմտիք, աստուած-աստծոյ:

Միջին հայերենում և գրեթե բոլոր բարբառներում խախտված է ա-ի այս կայունությունը և բառի աճման ժամանակ ա-ն ընկնում կամ հնչյունափոխվում է ւ-ի: Այդպէս է նաև Երզնկայի բարբառում: Սակայն ա/Օ և ա/ը հնչյունափոխությունները չեն ընդգրկում շեշտակիր ա-ով բոլոր բառերը: Միավանկ բառերը այդպիսի հնչյունափոխութեան երբեք չեն ենթարկվում, բազմավանկներից հնչյունափոխվում են հիմնականում փակ վանկով ավարտվողները: Այսպէս՝

ա/Օ՝ պէրան-պէրնի, պէրնէքէրան, բայց կա նաև պէրանբաց, ճագատ-ճագդի, զավակ-զավգի, բաց վանկում՝ փէսիկ||փէսաիկ, սաղանասաղանգութուն:

ա/ը՝ անգաջ-անգրջի, անգրծնէր, աշխար-աշխարի, վազվրզէլ (վազ-վազել):

Պետք է նկատել, սակայն, որ ա-ի հնչյունափոխությունը կանոնավոր չէ և չի ընդգրկում սպասելի բոլոր դեպքերը. շատ հաճախ ա-ն պահում է իր վաղեմի կայունությունը: Այս տեսակետից բարբառը մտնում է այն բարբառախմբի մեջ, որը միջին դիրք է գրավում գրաբարի և միջին հայերենի համակարգերի միջև:

Դեռևս գրաբարում հնչյունափոխվում էին ի, է, ու ձայնավորները: Ի-ն բարբառում հնչյունափոխվում է միավանկ բառերի փակ և բազմավանկ բառերի բաց և փակ վանկերում, առաջացնելով առաջին դեպքում՝ ի/ը, երկրորդ դեպքում՝ ի/Օ և ի/ը հնչյունափոխութեան տիպերը.

ի/ը՝ շիղ-շըղում, թիվ-թըվագան, սիրտ-սըրդօտ

ի/Օ՝ երգիր-էրգացի, կըռիվ-կըռվագան, տըրացի-տըրացօնք,

Բարբառում հնչյունափոխվում է գրաբարի միայն է-ի դիմաց առկա է-ն, առաջացնելով հիմնականում է/ի, մասամբ նաև՝ է/Օ հնչյուն-

նափոխության տիպերը, իսկ գրաբարի ե-ին և եա-ին համապատասխանող է-ն անփոփոխ է.

է/ի՝ մէշ-միշնօրք, էշ-իշաղէր, կէս-կիսվագէս

է/Յ կօմէշ-կօմշու

է/ը՝ մէշ-մըշէն:

Գրաբարի ե-ի դիմաց կան հնչյունափոխության հազվադեպ օրինակներ՝ ե/է/ը տիպով՝ քեզ-քէզ-քըզի:

Բարբառում հնչյունափոխվում է փակ վանկի ու-ն, որը համապատասխանում է գրաբարի ու-ին և ոյ-ին: Առաջանում են ու/Յ և ու/ը հնչյունափոխության տիպերը.

ու/Յ տըթում-տըթմաջարու

ու/ը՝ ուխտ-ըխտավօր, պուրթ-պըրթման, կունդ-կընդրլա,

Բազմավանկ բառերի բաց վանկի ու-ն հնչյունափոխվում է վ-ի.

ու/վ՝ կատու-կաղվի, կրձու-կըզվութուն, թըթու-թըթֆութուն (այստեղ ֆ-ն վ-ի տարբերակն է շնչեղ խուլ ք-ի մոտ):

Հատկանշական է, որ շեշտափոխության հետ կապված հնչյունափոխություն կատարվում է հատկապես ածանցման և բարդացման ժամանակ, իսկ բառը հոլովակերտ և հոգնանիշ թեթույթներ ստանալիս կարող է չհնչյունափոխվել: Իսկ ընդհանրապես շեշտի հետ կապված հնչյունափոխությունը բարբառում կայունացած չէ, և վերջին վանկում ա, ի, ու, է հնչյուններն ունեցող բառերը թեքվելիս, ածանցվելիս և բարդվելիս հանդես են գալիս. և՛ հնչյունափոխված, և՛ անհնչյունափոխ հիմքերով (սէղանի||սէղնի, ծընգան||ծունգին, տիրօշ-տէրէրուն): Այդ զուգաձևությունները վկայում են, որ Երզնկայի բարբառը տիպաբանորեն զբաղվում է միջակա դիրք հնչյունափոխվող և անհնչյունափոխ հիմքերով համակարգերի միջև:

Ա մ փ ո փ ու մ

Երզնկայի բարբառի ձայնավորական համակարգը գրաբարի համեմատությամբ էական տարբերություններ չի ներկայացնում: Հնչյունաբանական մակարդակում կատարված է և ե, օ և ո հնչույթների շեղութացումը վերաբերում է հոգրաբարյան շրջանի հայերենի բոլոր դրսևորումներին, բացառությամբ սակավաթիվ բարբառների: Նոր հնչույթների՝ ւ-ի և է-ի, առկայությունը ցածր հաճախականության պատճառով չի խաթարում ողջ ձայնավորական համակարգը, մանավանդ որ գրաբարի ձայնավորները բարբառում բոլոր դիրքերում մնում են անփոփոխ: Քացառություն են կազմում հետևյալ դեպքերը.

ա) բազմավանկ բառերի միջին վանկի ձայնավորի սղում կամ նրա հերթագայում ը ձայնավորի,

բ) ու-ով սկսվող մի քանի միավանկ բառերում շրթնային վ-ի հավելում,

գ) ե-ով սկսվող մի քանի միավանկ բառերում յ-ի հավելում,

դ) ե լծորդության բայերի ըդձ. եղ. ապ. ժամ. եզ. թվի Յ-րդ դեմքի է (<էջ) վերջավորության փոխարինում է հնչույթով,

ե) օժանդակ բայի ներկա ժամ. եզ. թվի Յ-րդ դեմքի է-ի փոխարինում է հնչույթով,

զ) ե-ի դիմաց ու-ից առաջ է հնչյունի առկայություն,

է) բառավերջի բաց վանկում ը-ի գործածության առաջացում, իսկ բառավերջի գաղտնավանկում ը-ի կիրառության սահմանափակում,

ը) շեշտի հետ կապված հնչյունափոխական նոր երևույթներ (հատկապես ա ձայնավորի հնչյունափոխություն),

Բարբառի ձայնավորների մյուս փոփոխությունները ներկայացնում են մասնակի դեպքեր:

Գրաբարի երկբարբառների դիմաց Երզնկան բոլոր բարբառների նման երևան է հանում պարզ ձայնավորներ, ընդ որում՝ ա) ալ>ա||ը (ը-ն միայն բառասկզբի դիրքում՝ որոշ ձևերում), բ) ոլ>ու, գ) իւ>ու, դ) եա>է և եա>ա:

Գրաբարի նկատմամբ բարբառի բաղաձայնական համակարգի տարբերություններն այսպիսին են:

Հնչույթաբանական մակարդակում՝

ա) վ-ի և լ-ի ենթահնչույթային հարաբերության վերացում, դրանց նույնացում իբրև շրթնատամնային ձայնեղ վ (ինչպես հոգրաբարյան շրջանի հայերենի բոլոր դրսևորումներում, բացառությամբ մեկ-երկու բարբառների),

բ) ֆ հնչույթի առկայություն,

գ) ղ և լ հնչյունների տարբերակվածություն իբրև առանձին, անկախ հնչույթներ (համապատասխան՝ դասական շրջանից հետո ողջ հայերենի զարգացման ընթացքին),

դ) խուլ և ձայնեղ պայթականների ու կիսաշփականների շարքերի միջև ենթահնչույթային հարաբերության առաջացում:

Հնչյունական մակարդակում՝

ա) բառասկզբում, հնչյունական շղթայից անկախ, գրաբարի ձայ-

նեղ պայթականների և կիսաշփականների դիմաց խուլերի առկայություն,

բ) ձայնեղ պայթականների և կիսաշփականների շնչեղ խլացում միջձայնավորային, բառավերջի ետձայնավորային և Ե-ից հետո գրաված դիրքերում,

գ) խուլ պայթականների և կիսաշփականների ձայնեղացում ռնգայինների և ձայնեղ բաղաձայնների հարևանությամբ,

դ) խուլ շփականների մոտ ձայնեղների և շնչեղ խուլերի ապաձայնեղացում և ապաշնչեղացում,

ե) բաղաձայններից առաջ բարդ հնչյունների պարզեցում,

զ) գաղտնավանկում & վերջնահանգով բառերում &-ի կորուստ,

է) &-ի անկում երկու բաղաձայններից առաջ,

ը) & և առ հնչյունակապակցությունների դիմաց ո-ի առկայություն,

թ) & և առ առնմանական փոփոխություն:

Մյուս բոլոր դեպքերում և դիրքերում բաղաձայնները համակարգայինորեն մնում են անփոփոխ: Առկա շեղումները ներկայացնում են մասնակի դեպքեր:

Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Բառապաշարն ընդգրկում է երեք հիմնական շերտ՝ գրաբարի հետ ընդհանուր բառեր, բարբառային կազմություններ և փոխառյալ բառեր: Գերակշռող մասը առաջին շերտն է: Զգալի քանակ են կազմում նաև ինչպես գրաբարից ավանդված բառերի հենքի վրա բառակազմական զանազան միջոցներով, այնպես էլ անկախ դրանցից ստեղծված բարբառային կազմություններ:

Փոխառյալ բառերի թիվը, բաղդատմամբ արևմտյան խմբի բարբառների մեծ մասի հետ՝ քիչ է: Այս շերտում հիմնականում թուրքերեն, ապա՝ պարսկերեն, արաբերեն բառերն են: Սակավ քանակությամբ կան եվրոպական լեզուներից և հատուկենտ ռուսերենից փոխառություններ:

Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում այն բառերը, որոնք ակներևորեն լինելով հայերեն՝ պարբերում վկայված չեն: Դրանց մի մասը, անշուշտ, եղել է հին հայերենում, բայց ինչ-ինչ պատճառներով չի ավանդվել մատենագրության մեջ, մյուս մասն էլ հնդեվրոպական բառեր են կամ հին փոխառություններ, որոնք չեն պահպանվել գրաբարում: Այդ բառերի մի խումբ քննվում է «Բառային հնաբանություններ» վերնագրի տակ:

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Բառերն ընդհանուր առմամբ բնութագրվում են մենիմաստությամբ: Բարբառում այնուամենայնիվ առկա բաղմիմաստությունը հիմնականում բառերի փոխաբերական իմաստով կիրառության արդյունք է, մասամբ էլ՝ ավանդույթի ուժ: Այսպես, կոտ բառի գրաբարյան հայտնի իմաստների («կոտ, կեր, կորիզ») հետ բարբառում կան նրա փոխաբերական իմաստով կիրառություններ, իբրև «1. դրամ, 2. խելք»։ Անգուղիին մէզն է (Աղքատ է, դրամ չունեցող է): Կրօխը գուտ չի գա (Գրել խում խելք չկա, խելք չունի): Վէճադուն՝ «վերևի հարկում գտնվող տուն» սովորական իմաստից բացի, կա մեկ այլ կիրառություն՝ «գլուխ,

ուղեղ» իմաստով. Սօ՛, բոլոր վերնագրուներ բարաբ է (Գրա գլուխը դասարկ է):

Գրաբարի և բարբառի համար ընդհանուր բառային միավորների միջև գոյություն ունեն իմաստաբանական զանազան հարաբերություններ:

1. Ճնշող գերակշռությամբ գրաբար-բարբառ ոլորտի բառերի իմաստների փոփոխությունները կատարվում են տվյալ իմաստային դաշտի սահմաններում: Այս դեպքում էլ փոփոխությունները կատարվում են երկու ոլորտում՝ իմաստի հարստության (մենիմաստություն-բազմիմաստություն) և իմաստի ծավալի (նեղացում-լայնացում):

1. Հատկանշական է, որ գրաբարյան բազմիմաստության դիմաց բարբառը երևան է հանում մենիմաստություն. ընդ որում՝

ա) այդ միակ իմաստը համընկնում է գրաբարյան հիմնական իմաստին: Սա գրաբար-բարբառ բառերի իմաստային արժեքների փոխհարաբերության ամենաբնորոշ ու հիմնական արտահայտությունն է: Տալիս ենք միայն ա-ով սկսվող այն բառերի ցանկը, որոնք գրաբարում բազմիմաստ են, իսկ բարբառում մենիմաստ, և այս իմաստը համընկնում է գրաբարի հիմնական իմաստին. ասկ, ամբ, ամփօխչ, այլանքակ, էրէլ, անֆօրժ, անէր, ինալ, ասօր, արօռ, ածէլ, ածըլի, ախալ, ախչիկ, ախկատ, անաւատ, անխիխն, անգօղին, անճավատ, ասնիլ, նօրս, աշխար, արբանֆ, անչի, առատ, առու, ըսէլ, անժան, արուն, արձաբ:

բ) Հաճախ գրաբարի բազմիմաստության դիմաց բարբառը երևան է հանում մի իմաստ, որն առաջնայինը չէ գրաբարի համար: Օրինակ, երկիր > էրգիր բառը հին հայերենում ունի հինգ իմաստ, որից երկրորդը՝ «գավառ, հայրենիք» իմաստն է: Այս՝ «հայրենիք, գավառ, ծննդավայր» իմաստն է բարբառում դարձել միակ և հիմնական իմաստը: Իշխել > իշխրնալ բայը գրաբարում ունի «տիրել» առաջնային իմաստը, իսկ երկրորդաբար այն արտահայտում է նաև «համարձակվել, հանդերձնել» իմաստը: Բարբառում կայունացել է վերջինը որպես միակ և հիմնական իմաստ: Օգուտ բառից, որը գրաբարում երկրորդաբար արտահայտում է «բավական, հերիք» իմաստը, բարբառում կա օկտել բայածեր՝ «բավականացնել, բավել, հերիքել» միակ իմաստով: Պարապ բառի վկայված երրորդ իմաստն է «դատարկ», որը հիմնականն է բարբառի համար: Վերանալ > վերնալ բայը գրաբարում ունի «վեր ելնել» և «վերանալ, չքանալ» իմաստները. բարբառն ունի միայն վերջին իմաստը:

գ) Ոչ մեծ թվով բառեր գրաբարի բազմիմաստության դիմաց ի հայտ են բերում մեկից ավելի իմաստներ: Այսպես, բաժանել>պաժնել բայը գրաբարում և բարբառում ունի «1. բաժանել, 2. զատել, 3. զատվել» իմաստները: Դարան>տարան արտահայտում է «1. ծածուկ կենալու տեղ և 2. որոգայթ» իմաստները: Դուր>տուր՝ «1. հարթ տեղ, 2. հյուանի բերիչ»: Թագաւոր>թափաւոր՝ «1. թագավոր, 2. փեսա». վերջին իմաստի համար բրբռ. հանդես է բերում հնչյունափոխված ձև՝ քափֆօր: Թաթ>քաթ՝ «1. տոտիկ, 2. կշեռքի նժար», բարբառում առաջին իմաստը՝ ընդհանրացած է նաև «ձեռքի թաթ» իմաստով: Թաթ է անվանվում նաև ձեռնոցի և գուլպայի այն մասը, որն ընդգրկում է ձեռքի և ոտքի թաթերը:

դ) Խիստ սակավ են այն դեպքերը, երբ գրաբարի մենիմաստ բառի դիմաց բրբռ. ունի մեկից ավելի իմաստներ: Առիթ>առեֆ բառը գրաբարում ունի միայն «առաստաղ» իմաստը, բարբառում նաև՝ «քիմք»: Զատիկ>զադիկ, գրբ.՝ «կրոնական (ժողովրդական) տոն», բարբառում նաև՝ «միջատի տեսակ»: Պարան>պարան, բացի գրաբարի «պարան» սովորական իմաստից, բրբռ. ունի նաև այգու մեջ «որթատունկերի շարք» իմաստը: Առաջին իմաստի համար ավելի շատ գործածական է չովան ձևը: Պենդե>պըջեզ, գրբ.՝ «ոտքի կոճը», բրբռ.՝ «1. կճղակավոր կենդանիների կճղակի մեկ մասը, 2. ընկույզի միջուկի մասերը, 3. սըխտորի մասերը»:

2. Գրաբար-բարբառ շերտի բառերը մնալով իմաստային նույն դաշտում, դրսևորում են իմաստների ծավալային փոփոխությունների տարբերություններ:

ա) Գրաբարի մասնավոր իմաստին համապատասխանում է տվյալ երևույթի, հասկացության ընդլայնված, ընդհանրացած իմաստը: Այսպես, նենո>նէո, գրբ. նշանակում է «անտիքրիստոս», բրբռ.՝ «չար ոգի, շար մարդ»: Թեփ>թէփ, գրբ. ունի «1. ցորենի թեփ, 2. ձկան թեփ» մասնավոր իմաստները, իսկ բրբռ.՝ «թեփ» ընդհանրապես: Վիճակ բառի գրաբարյան վեց իմաստներից «մեկին ընկած բաժին» իմաստն է գործածվում բարբառում, այն էլ ընդլայնված իմաստով՝ «համբարձման տոն», որի ժամանակ վիճակ են գցում: Հուր>հուրֆ, գրբ.՝ «կրակ» բրբռ.՝ «ջերմություն, տաքություն» ոչ միայն կրակի, այլև՝ տապի, տոթի:

բ) Ավելի հաճախակի են այն դեպքերը, երբ գրաբարի ընդհանուր իմաստ արտահայտող բառը բարբառում ունի նեղ, մասնավորված իմաստ: Այսպես, գլխաւոր>կըլխավօր բառը գրաբարում նշանակում

է «գլուխ եղող, երեւի» (անձ, բան), իսկ բարբառում իմաստով մասնավորված է և նշանակում է «ամուսին»՝ որպես տան գլուխ եղող: Թան>թան, գրբ.՝ «թաց ուտելիք, ապուր», բրբռ.՝ «մածունի հարածը»: Աղբերակն>ախպէրակ, գրբ.՝ «ջրի ակ», բրբռ.՝ «աչքի ծայրամասը քթի կողմից», որտեղից արցունքն է հոսում: Գմբեայ, կմբեայ>կրմբիկ, գրբ.՝ «գմբեթի ձևով, ուռած», բրբռ.՝ «բռունցք»: Դարձ առնել>տարց առել, գրբ.՝ «դառնալ», բրբռ.՝ «հիվանդութեան կրկնվելը»: Կատար>կադար, գրբ.՝ «վերի և վերջին ծայրը», բրբռ.՝ «հավի կատար»: Հալաւ>հալավ, գրբ.՝ «հագուստ», բրբռ.՝ «հարս ու փեսայի հագուստ»: Հոր>հօր, գրբ.՝ «հոր» ընդհանրապես, բրբռ.՝ «այն փոսը, որի մեջ ջուլհակը կախում է ոտքերը գործելու ժամանակ»: Զաղկել>ծաղգել, գրբ.՝ «1. ծեծել, 2. ծեծ ուտել», բրբռ.՝ «բուրդ և բամբակ ծեծել»: Շոր>ջօր, գրբ.՝ «լաթ, լաթեղեն», բրբռ.՝ «նորածին երեխայի լաթեղենը»: Շուրթն>շուրթ, գրբ.՝ «1. պոկունք, 2. լեզու, խոսք», բրբռ.՝ «թոնրի կողերը»: Ունկն>ունգ, գրբ.՝ «ականջ», բրբռ.՝ «ամանի ականջ, բռնատեղի»: Սոթտել>սօտտել, գրբ.՝ «ամփոփել, հավաքել», բրբռ.՝ «հագուստի թևերը և քղանցքը վեր բարձրացնել»: Բարբառում այդ բառն ունի նաև նոր իմաստ՝ «կողոպտել»: Օրհասարակ>օհարսակ, գրբ.՝ «1. օր, 2. ցերեկ, 3. տարի», բրբռ.՝ «կէսօր»: Հորդել>հօրթել, գրբ.՝ «ճանապարհ բանալ, հարթել, ուղղել», բրբռ.՝ «առուն աղբից մաքրել, առվի ճանապարհը բացել»: Վազել>վազել, գրբ.՝ «վազել», բրբռ.՝ «հոսել»: Մաղել>մաղել, գրբ.՝ «մաղով անցկացնել», բրբռ.՝ «բարակ անձրև տեղալ»:

զ) Տվյալ բառը գրաբարում և բարբառում արտահայտում է մերձավոր իմաստ: Հաճար>հաջար, գրբ.՝ «տարեկան», բրբռ.՝ «ձավար»: Հատիկ>հաղիկ, գրբ.՝ «հունդի հատ՝ թռչունների կերակուր», բրբռ.՝ «խաշած ցորեն»: Զիգ>ծիգ, գրբ.՝ «պիրկ», բրբռ.՝ «պինդ, ամուր, հաստատ»: Ծաշ>հաշ, գրբ.՝ «կեսօրվա կերակուր», բրբռ.՝ «գաթայի տեսակ»: Ընեճոտել>նէնջօղիլ, գրբ.՝ «ծխոտվել, մրոտվել», բրբռ.՝ «յուղոտվել, ճարպոտել»: Ծոխացուցանել>նօխնօխքնել, գրբ.՝ «հարբստացնել, մեծացնել», բրբռ.՝ «գովել, պանծացնել»: Խեռ>խէռ, գրբ.՝ «ապստամբ, ըմբոստ», բրբռ.՝ «ոխ, քեն»: Մլիլ>ծլլել, գրբ.՝ «ընձյուղվել», բրբռ.՝ «նալ»՝ «քաղցրավենիքի շաքարոտվելը»: Ժիր>ծիր, գրբ.՝ «կտրիճ», բրբռ.՝ «ամուր, պինդ»: Փեթակ>փէթակ, գրբ.՝ «փեթակ», բրբռ.՝ «նալ»՝ «փեթակաձև ալյուրի ամբար»: Խաշ>խաղ, գրբ.՝ «թատրոնի տեսարան», բրբռ.՝ «պար և երգ»: Հոզ>հօզ, գրբ.՝ «զովություն», բրբռ.՝ «քամի»:

II. Նույն բառերը գրաբարում և բարբառում բաշխվում են իմաստային տարբեր դաշտերի միջև (այստեղ ներկայացնում ենք միայն բարբառի՝ գրաբարից տարբեր իմաստը). ժամ՝ «եկեղեցի». ժամանակ՝ «ինքնազգացողություն, տրամադրություն» (Ըսօր ֆիշ մը ժամանակ չունիմ՝ Այսօր անտրամադիր եմ, ինքնազգացողությունս վատ է). մաղաղ՝ «զոհաբերություն, զոհ». պօրտ՝ «վերմակի երես». ժրմնել՝ «պատանիների և աղջիկների հասունանալը». կարֆել, կարֆվիլ՝ «ամուսնացնել, ամուսնանալ», կանիլ (<գանել)՝ «զգվել, խորշել». դոճ>տօժգել՝ «սըմքել, անհամանալ» (վերաբերում է կերակուրներին). կըդուր՝ «քիվ». նաշակ՝ «հաղորդություն». նօղիլ՝ «մեռնել անարգական ձևով, սատկել» և «նեղանալ, ոխակալել». նօն՝ «հաճար». մախօխ՝ «թթված խմորի խլուսով պատրաստած կերակուր». շանել՝ «հոգ տանել, խնամել». չէշ՝ «ծաղիկ հիվանդությունից առաջացած սպի». չըդէս՝ «ազահ». պուտ՝ «մի կաթիլ, մի քիչ». պուրակ՝ «թելի մի փունջ». սընդու՝ «թոնրի օղանցքը». քավ՝ «խոնավություն, թացություն»: Բարբառի քավ ձևը ավելի հավանական է բխեցնել գրաբարի ոչ թե քաւ, այլ քաքաւել ձևից, որն ունի «ջրում թրջել, թաթախել» իմաստը: Բրբո. ունի նաև քաքավ ձևը «անձրև» իմաստով:

Պատմական իմաստաբանության տեսանկյունից ներկայացված բոլոր դեպքերը իմաստափոխական երևույթներ են, որոնք բացատրվում են իմաստափոխություն առաջացնող հայտնի պատճառներով:

ԲԱՌԱԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ա ծ ա ն ց ու մ և Բ առ ա ր ա ր դ ու մ: Բարբառն ունի բառակազմական նույն միջոցները, ինչ որ հայոց լեզուն ընդհանրապես, այն է՝ ածանցում և բառաբարդում:

Բարբառում ևս սահմանափակված է նախածանցների կիրառությունը: Այստեղ հիմնականում գործառում են ան և չիլը նախածանցները, որոնք անվանական հիմքերից և բայարմատներից կազմում են ածականներ.

ան—անլըզու, անջար, անվարդի, անվրլա,

չիլը—չունելօր, չըխօս, չըբէտ:

Գործածական է հատկապես ան նախածանցը:

Թըշ (<դժ) և տ(<տ) նախածանցներ կան գրականից բրբո. մուտք գործած մի քանի բառերում. թըշօփ, թըշփախտ, տըբէտ:

Հակառակ նախածանցների սակավության, մեծ թիվ են կազմում վերջածանցները: Թեև գրաբարի շատ վերջածանցներ այստեղ այլևս չեն գիտակցվում իբրև այդպիսիք և կորցրել են իրենց կենսունակությունն ու բառակազմական արժեքը, այնուամենայնիվ բրբռ. հարուստ է վերջածանցներով:

Գրաբարի բազմաթիվ ածանցների հետ զործառուում են նորերը, որոնք հիմնականում արդյունք են գրաբարի որոշ արմատների իմաստների մթափման, հոլովական թեքույթների և հոգնակերտ ձևույթների քարացման:

Բարձր հաճախականություն ունեն —ան, —(ա)գան, —(ա)նօց, —անֆ, —(ա, է)վօր, —իկ, իֆ, —(ա, ր)ցի, —է, —ուֆ, —ուկ, —ուքուն, —ուն, —օտ||գօտ,—օց||նօց վերջածանցները:

Վերջածանցները հիմնականում անվանակերտ ածանցներ են, որոնք այլևայլ բառերից և բայարմատներից (այդ թվում նաև փոխառյալ բառերից) կազմում են նոր բառեր: Թվականակերտ ածանցները ներկայացվում են «Թվական անուն» բաժնում: Ստորև տալիս ենք գոյականակերտ, ածականակերտ և մակբայակերտ ածանցների շարքը.

ան—խրման, ուզան, կօզան, կախան

անի—լեզվանի, նազանի

(ա)զան—հորէնագան, տրդասկան, մըսկան

անք—հարանք, կօղբանք, ախլանք

ակ—ճուխտակ, կօշնակ

ատ—փէդատ, կըջատ

(ա, ր) նօց—վարնօց, ցազնօց, տըբալնօց

աշ—մադղաշ, թըթֆաշ

(ա, ր)ցի—կէղացի, քախկըցի, մըթընցայի

(ա, է)վօր—կըլխավօր, հարսնէվօր, արդվօր, պաղնէվօր

անգ—ասանգ, ադանգ, անանգ

էկ—էտքինէկ, էրնէկ, կարէկ

էնի—ինչէնի

է—փադէ, էրգաթէ, արձաթէ

էխ—մօլէխ

էք—հալավօրթնէք, տընօրթնէք

էրէն—տընէրէն

իկ||լիկ||ուլիկ||շուկ—պըշիկ, շէգուլիկ, պըդըլիկ, կարշլիկ||կարշըշուկ

իք—ըսէլիք, առնէլիք, էրթիք

իչ—խաղվիչ, կուղիչ, ծաղգիչ
 իճ—տառնիճ
 ինք—էդինք
 ից—օդից
 ուտ—ցախուտ, կըղուտ
 ուճ—պըրթուճ
 ուք—քէրուք, խընդուք, մաւուք, մաղուք, էվէլցուք, խէղգըղուք
 ուկ—էփուկ, պըլլուկ, ծէգուկ
 ուն—էփուն, կօխուն, լէցուն
 ուակ—էրուակ, ճէրմըգուակ, սէրուակ
 ութուն—խախկութուն, կըռիշութուն
 ուրիկ—տուրուրիկ
 ու—ծախու
 ում—ժանժում
 ուլա—ծագուլա
 ունց||ուս—պըդղունց||պըդղուս, թըթղունց||թըթղոփ
 ունգ—խօրունգ
 օտ||գոտ||կօտ—խօցօտ, խըլլօտ, ճըռքօտ, քընգօտ
 օց—տըփօց, տաբգօց, ճըզըրդօց
 օրթ—փօխնօրթ
 օնք—պըռչօնք
 օն—կըռձօն, պըրթօն
 օղ||լօղ—տըգլօղ, տընգօղ
 օշ||ռօշ—տըռդօշ, թանգռօշ
 օվ—համօվ, տէսքօվ, կինօվ
 օ—շէգօ
 կէկ||գէկ—լավգէկ, հաստկէկ, ծիկկէկ
 գուն—աջէգուն||աջըգուն
 լա—կընդըլա
 լուք—իլլուք
 լան—կօգլան
 պան||բան—ճաղասպան, ճըրբան, փասպան
 չէք—ափուրչէք, էփօղչէք, կաղընդչէք
 ստան—կինէստան, էքէստան, ծառաստան
 ցու—հարսընցու, աբըրցու, հընդացու
 ձու—պահձու
 նօց—սըղնօց, տըսնօց, վարնօց

ուռաց||ուրաց—սօխուռաց||սօխուրաց
ք—զօրք, ծալք, վօռք

Կան քիչ թվով մակբայակերտ ածանցներ.

աց||անց—էդէվանց, տրգանց||տագաց, պարդաբանաց
ուց||ունց—շագունց, պըզդիգուց, տըղագուց
ուկ—կամացուկ, կօղդուկ, հիմաջուկ:

Թուրքերենից բարբառում գործածական են—չի/ջի, —սըզ||սիզ ածանցները. դուֆանչի, շալչի, բօստանչի, թանգարզ:

Բառակազմական մյուս միջոցը բարդացումն է: Գրաբարից բրբռանցած բարդ բառերի կազմության օրինակով բարբառում կան նորանոր բարդություններ: Սրանք խմբավորվում են համադրական, հարադրական և կրկնավորներ տեսակների մեջ:

Համադրական բարդությունները հիմնականում ունեն երկբաղադրիչ անհոդակապ կառույց: Դրանց բաղադրիչները տարբեր խոսքի մասեր են՝ ուղիղ կամ թեքված ձևով, հնչյունափոխված կամ անհնչյունափոխ արմատներով: Բաղադրիչների կազմում հաճախ լինում է փոխառյալ բառ. ալբրմադ, ախլիգդէս, անգաժմըդուֆ, արընդէր, արունվըլա, պասպէրան, պըրքման, ֆարման, տըթմըջօր, էրգանարէվ, ունգուզմէշ, թաթագիշ, թըլխաշ, թըրընչուպ, թըրֆալ, խտըզըրէլ, խանձէլփօտ, խըսնամ, խօսկապ, ծագաշկ, կագուդէրէս, կէրգօխ, կըրընգօխ, հալավօրքնէֆ, ծարմադ, հավգուր, հարսնառ, ծիֆէրէս, մալէզաբուր, մէլէլդուն, մադընշունչ:

Ավելի սակավ դեպքերում համադրական բարդության բաղադրիչները կապվում են շաղկապով կամ գրաբարի որևէ նախդրով. վըզագօթ, հօֆէհաց, մարթամօտ, մութնուլուս, նէրսիդի, տուրսիդի, պընագըրիլ (բույն կտրել՝ բույն դնել, հաստատվել), ծընգաշօֆ, աշկիլուս:

Համադրական բարդության բաղադրիչների շարահյուսական կապակցությունները միշտ նույնարժեք չեն: Մի դեպքում, ըստ որում տարածվածը, առաջին բաղադրիչը հանդիսանում է երկրորդի լրացումը՝ շաբընգէր. դրանց անշատումը առաջացնում է իմաստի խախտում: Մյուս դեպքում, կապակցության բաղադրիչները հավասարազոր են, դրանց անշատումից իմաստի խախտում չի առաջանում՝ կէրուխում, առուդուր:

Երեք բաղադրիչներից բաղկացած համադրական բարդություններ են՝ հօրֆուրար, մօրֆուրար (հոր + քույր + այր, մոր + քույր + այր):

Հարադրավոր բարդության տարածված տեսակը բայական հարադրությունն է, երբ՝

ա) բաղադրիչներից առաջինը որևէ խոսքի մաս է, իսկ երկրորդը պարտադիր ձևով՝ բայ. պէ՛րան ձրո՛ւն, պէ՛րնէն գախ՝մի, կըլօխը բըլլէ, տօղ էլլալ, աճ բլլալ, արմանք գարմանք բլլալ, տուս կալ, նէս կալ, վագ ասնիլ: Ըլլալ, անէլ, տալ, կալ (<գալ) բայերի և փոխառյալ բառերի հարադրությամբ կազմվում են մեծ թվով հարադրություններ. սրթար բլլալ, միսաֆիր բլլալ, ֆէֆ անէլ, շաբալմիշ բլլալ, յալվար բլլալ, խաբար դալ, ջոտաբ դալ, ռաստ կալ:

բ) Երկու բաղադրիչներն էլ բայ են՝ էլլալ էթալ, էթալ գալ, ուղէլ խըմէլ, սըֆֆիլ գարթարվիլ:

Ոչ բայական հարադրությունները մեծ մասամբ հարադրվում են ու շաղկապով՝ տար ու դաթար, խուրդ ու խաշ, ունն ու բունը, կունդ ու գըձիկ, պուֆ ու բօրան:

Կրկնավոր բարդությունները լինում են բայական և ոչ-բայական. խազխըզէլ, խըշխըշալ, ծագձըզիլ, կաթկըթիլ, կըմզըմալ, նըլնըլիլ, ծըփծըփալ, հընհընալ, խըռխըռալ, շարշըրգէլ, դըժդըժալ, տընդընալ, լընգլընգալ, հօլհօլ, ծըվիգ ձըվիկ, հիմագ ու հիմա, կիսվագէս, կամաս-կամաց, մէյ մէկ, մաղմաղ, մըզմըզ, պառբառ, մըռմոռ, ճարջարակ և այլն:

Կրկնավորների ժամանակ հաճախ երկրորդ արմատի ձայնավոր և բաղաձայն հնչյունները հանդես են գալիս հնչյունափոխված ձևով՝ մարթմուրթ, ծագոձուկ, սուսուփուս, կիսաղ բըռատ, աբուռ ջուրուռ, առուշ պառուշ, ափալ թափալ և այլն:

Բարբառում բառակազմական ակտիվ միջոց է նաև անվանական հիմքերից դերբայական վերջավորությունների միջոցով բայաձևերի կազմումը: Այսպիսի բայերն ունեն անածանց, բազմապատկական ածանցներով, խիստ հազվադեպ նաև սոսկածանցներով կազմություններ. փաղէլ (փայտ նետել), փաղնալ (փայտանալ), ծանէլ||ծէնէլ (ձայնել, կանչել), պըղգիլ, պաղնէլ (պատանել), պաշէլ, թընջըֆէլ, տըֆալէլ, տըֆըլէլ, տանգըղէլ, ապխընդէլ, շսպէլ, լուսէլ, խօստէլ, կաժէլ, կըջէլ, հօղէլ, ծափտէլ, շըբէշէլ:

ԲԱՌԱՅԻՆ ՀՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ²⁶

Բառերի մի զգալի խումբ ակներև հնաբանություններ են: Դրանք ունեն զանազան դրսևորումներ²⁷.

²⁶ Սրանց ամբողջական քննարկումը համարելով մեր ուսումնասիրության հիմնական նպատակից դուրս, այնուամենայնիվ հարկ ենք համարում տալ հնաբանությունների մի խումբ:

²⁷ Հմմտ. Գ. Զառնույան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջ 277—330.

1) գրաբարից տարբեր հնչյունական կերպարանք (ձայնավորական և բաղաձայնական), որոնք չեն բացատրվում բարբառի հնչյունափոխական օրենքներով. *թառամել-թոմել*, *գաղտնի-կողքով*, *շաղկամ-շօխվամ*, *մոռն-մօն*, *ծոմ-ծում*, *մրրիկ-մըլըլիկ*, *կեղեւել-կէղբէլ*, *կուտ-ղուտ*, *խեճեպ-կըջէպ*, բարաւոր-պալավար, *աղի(անք)-ախլանք*.

2) գրաբարյան արմատի դիմաց աճականով կամ հին ածանցով ձև. *հո(ալ)-կէռալ*. *յօրանջել-կէրծգըղալ*, *մոլ-մօլէլս*, *մորճ-մօրջախ*, *դոճ-աօճիլ*, *նօթի-անօթի*, *հաւթն-օխար*.

3) գրաբարից տարբեր աճական կամ հին ածանց. *զճիլ-կըծգիլ*, *մրել-մըրգէլ*, *շոպել-շօբգէլ*||*շըբգէլ*, *լկտալ-լըգըրթիլ*, *խոռել-խոռնել* (*հավանաբար խոռոչ ձևից*), *հալել-հըլսիլ*, *շոշափել-շօշըփէլ*, *ումպէտ-ումբէղրս*, *սալոր-սալվօր*, *ուլենի-ուլվէնի*,

4) Գրաբարյան բաղադրյալ ձևի դիմաց արմատական ձև. *ճառա-գայթ-նառ*²⁸, *սատկել-սաղալի*, *թաթաւել-թաթալ* և *թալ*, *լակել-լակ*, *ճայթել-նաթ*, *սանդ-սան*:

---

²⁸ Ճառ ձևը «շահ» իմաստով կա նաև Պոլսի և Մեղրու ռարբառներում: Աճառյանը տարակուսանքով կապում է ճանապարհ բառի հետ (Հ. Աճառյան, Քննություն պոլսահայ բարբառի, էջ 56), իսկ Աղայանը բխեցնում է ջան ձևից (Է. Աղայան, Մեղրու բարբառը, Երևան, 1954, էջ 89):

Չ Ե Վ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

ԹՎԻ ԲԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԸ: Հոգնակերտներն են՝ -էր, -նէր, -ֆ, -վրդիֆ||վրդանֆ,-դանֆ||դիֆ, -ունֆ||դունֆ, -անֆ||վանֆ, -իֆ: Սրանցից յուրաքանչյուրը գործառու է որևէ դիրքում, որը հիմնականում պայմանավորված է տվյալ բառի ձևով կամ իմաստով:

Հոգնակերտների բնույթով բարբառը հեռացած է գրաբարից: Գրաբարի ամենատարածված ու կենսունակ ֆ հոգնակերտը հանդես է գալիս սահմանափակ թվով բառերի հետ, որոնք հիմնականում խմբավորվում են ձևաիմաստային հատկանիշով. այն է՝ ծագումը, բնակավայրը ցույց տվող -ցի/ացի/ըցի ձևույթակիր բառեր. փախկըցիֆ, կէղացիֆ, էր-զընգացիֆ, մըթընցացիֆ: Որպես հնաբանություններ ֆ են ստանում տղայ-տըղաֆ և ծնող-ծընօխֆ բառերը:

Բուն հոգնակերտներ են -էր (<եար) և -նէր (<նեար) մասնիկները: Սրանք վկայված են դեռևս գրաբարում հիմնականում իբրև հավաքական իմաստ արտահայտող ձևույթներ: Արդեն միջինհայերենյան փուլում դրանք վերածված են բուն հոգնակերտների, որոնց բաշխման ոլորտները, սակայն, այստեղ խիստ անշրպենոված չեն և իրենց գործառույթով չեն բնութագրվում որևէ որոշակի հատկանիշով: Մինչդեռ Երզնկայում (ինչպես բարբառների մեծագույն մասում, արևմտահայ և արևելահայ գրական լեզուներում) -էր և -նէր ձևույթների ոլորտները հստակորեն սահմանազատված են և բնութագրվում են ձևային հատկանիշով.—էր են ստանում բոլոր միավանկ, իսկ -նէր՝ բազմավանկ բառերը: Այս բաշխմանն են ենթարկվում ինչպես գրաբարի և բարբառի համար ընդհանուր, այնպես էլ բարբառային կազմություն ունեցող և փոխառյալ բառերը: Չկա ոչ մի սահմանափակում նաև ձայնավորահանգ և բաղաձայնահանգ հիմքերի դեպքում: -էր, -նէր ձևույթների զուգորդումները ըստ վանկաքանակության խիստ կայուն և միասնական են և ունեն համակարգային արժեք: Այսպես՝ կովէր, տունէր||տնէր, ծիէր, լաթէր, սըրդէր, անգըծնէր, խապառնէր, լըզունէր, խալզիննէր:

Ք-ով վերջավորվող բառերը, որոնցում մթագնված է Բ-ի հոգնակերտության իմաստը, և որի պատճառով էլ այն դիտվում է իբրև արմատական հնչյուն, հոգ. են կազմում ընդհանուր հիմունքներով՝ միավանկները -էր, բազմավանկները՝ -նէր ձևույթներով. աշկ (<աշք)—աշկէր, օտկ (<ոտք)—օտկէր, հարսնիքներ, աղիքներ:

Դրաբարում բառավերջում և-ով գաղտնավանկ կազմող միավանկ բառերը բարբառում թեև եզակի ուղիղ ձևում չեն պահպանել վերջնահար և-ն, հոգ. կազմության ժամանակ դրանց մի մասը հանդես է գալիս արմատական և-ով. պլններ, քոններ, աքոներ, մրգներ, ծրգներ, յէգներ, կառներ, լէռներ:

Մատն>մատ, հիմն>հիմ (տան հիմքը), եռուն>նուռ, մասն>մաս, որդն>վորք բառերի հոգնակի ձևում և-ն չի վերականգնվում՝ մադէր, հիմէր, նուէր, մասէր, վորքէր:

Ու վանկարարով հիշյալ խմբի բառերը հնչյունափոխված հիմքով հանդես են գալիս -նէր, անհնչյունափոխ հիմքով՝ -էր հոգնակերտներով. ծրգներ||ծուգէր, մրգներ||մուգէր, աքոներ||աուռէր, ծրգներ||ծունգէր:

Հոգնակին -էր-ով են կազմում այն բարդ բառերը, որոնց վերջին բաղադրիչը լինելով անվանական միավանկ բառ՝ պահում է իր անվանական իմաստը²⁹, մյուս դեպքերում՝ բարդ բառերի հոգնակին կազմվում է -նէր-ով. ախշրէր, ալրւմադէր, պրքամադէր, բայց՝ չըդէսներ, աւրգիցներ:

—վրդիք||վրդանք, -դիք||դանք, -ունք||դունք... հոգնակերտները, գրաբարի համեմատ լինելով նորություն, ընդհանուր են գրեթե բոլոր բարբառների և միջին հայերենի համակարգերի համար: Այդ հոգնակերտների գործառումը չունի համակարգային արժեք, որովհետև դրանք դրվում են սահմանափակ թվով բառերի վրա և ազատորեն փոխանցվում են -էր,-նէր ձևույթների:

Հաճախականության տեսակետից -վրդիք||վրդանք,-դիք||դանք հոգնակերտները գրեթե հավասար բաշխում ունեն: Դրանք դրվում են ազգակցություն և հարազատություն ցույց տվող մի քանի բառերի վրա. փուրվրդիք||փուրվրդանք, ապլվրդիք||ապլվրդանք, ախալրդիք||ախալրդանք, կրնգրդիք||կրնգրդանք:

—դանք են ստանում նաև օսկօր և փըսօր բառերը՝ օսկըրդանք, փըսօրդանք:

---

²⁹ Հմմտ. Ս. Աբրահամյան, Ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, 1969, էջ 46:

—ունք||դունք հոգնակերտները հանդես են գալիս փրսօր, պոունգ հիմքերի հետ՝ փրսօրունք||փրսօրդունք, պրոգունք:

—անք||վանք-ը զուգորդվում է տէր բառի հետ՝ տեղանք||տեղվանք:

—իք հոգնակերտը դրվում է միայն մարք բառի վրա՝ մարքիք: Վերջինս ունի նաև մարքիքներ և մարքէր ձևերը:

Հավաքական իմաստ արտահայտող հոգնակերտներից —էնք-ը դրվում է անձնանունների՝ Վարթանէնք, Կարօէնք, Արմէնագէնք, Շուշանիգէնք, անք-ը և օնք-ը՝ հարազատություն և ազգակցություն ցույց տրվող մի խումբ բառերի վրա՝ հարանք, մարանք, տաղօնք, պարօնք, ֆէօնք:

Բարբառում հոգնակերտների միջև կատարվում են փոխանցումներ: Բնորոշ են հատկապես —վրդիք||—վրդանք, —դիք||դանք, —ունք||դունք, —անք||—վանք փոխանցումները: Այս զուգահեռ հոգնակերտները իրար նկատմամբ ունեն ազատ տարբերակների արժեք: Միաժամանակ, բոլոր հոգնակերտները ազատորեն փոխանցվում են —էր, —ներ-ի:

Կան նաև —էրնի, —վրնի||—վրնէր և —նի ձևույթներ: Դրանց գործածությունը խիստ որոշակի է. —էրնի ստանում են միավանկ, —վրնի||վրնէր՝ մարմնի զույգ անդամ ցույց տվող, իսկ —նի՝ հիմնականում երկվանկ, երբեմն կարող են ստանալ նաև բազմավանկ բառերը:

Թվում է, թե բարբառում —նի-ն գործում է նույն օրինաչափությամբ ու նույն արժեքով, ինչ միջին հայերենում, այսինքն՝ հանդես է գալիս երկվանկ բառերի դիրքում իբրև բուն հոգնակերտ: Այս ենթադրությանը կարող է նպաստել —նի-ի գործածության ոլորտը: Իրոք, պարզ —նի-ի կիրառություններ հիմնականում հանդիպում են երկվանկ բառերում՝ կիտցազնին, կրթիսնիտ, սեղաննիտ: Իսկ միավանկ բառերի դեպքում նախ՝ դրանք ստանում են այլ հոգնակերտ, նոր միայն զուգորդվում նի-ին, այսինքն՝ —նի-ն դարձյալ դրվում է երկվանկ ձևերի վրա. սրդէրնիս, մագէրնին, մեշկէրնին, աշֆրնին, ծէովրնին:

Գուցե, իսկապես, բարբառի կազմավորման ժամանակ —նի-ն կիրառվել է բուն հոգնակերտի իմաստով և հանդես եկել միջին հայերենի շրջանում իրեն հատուկ (երկվանկ բառեր) դիրքում: Սակայն հետագայում —նի-ն (ինչպես նաև —եր-ով և —վի-ով բաղադրված —երնին և —վրնին) բարբառում պահպանելով գործառնության վաղեմի ոլորտը՝ կորցրել է բուն հոգնակերտության իմաստը, և նրանով բառին սկսել է հաղորդվել հոգ. ստացականություն: Այս է պատճառը, որ —նի-ով բառերը միշտ հանդես են գալիս հոգերի հետ: Այսպես, Կիտցազնիս շինք ըսէր (մեր գիտեցածը): Սեղաննիտ շէն մընա (ձեր սեղանը):

Որ -նի-ն և նրանով բաղադրված ձևերը բուն հոգնակերտներ չեն, հավաստվում է և նրանց կապային կիրառություններում, ուր նրանք արտահայտում են հոգնակի դիմորոշություն. Վրաճնիս կրխընդան (մեղ վրա), Հեղէրճին գացի (նրանց հետ):

Հ ո լ Վ լ ի կ ա Ր գ Ր: Անվանական հոլովումն իրականացվում է մասնիկավորմամբ և հնչյունական հերթագայություններով: Բացարձակ գերիշխողը հոլովման մասնիկավոր տիպն է:

Գրաբարի համեմատ բարբառի հոլովման համակարգում առկա են հետևյալ էական տարբերությունները. բրբռ. չունի նախդրավոր հոլովներ, այստեղ չկան գրաբարյան իմաստով խառը հոլովման տիպեր, սահմանափակ են ներքին հոլովումները (չկա ե ներդրավոր հոլովում), կան նոր հոլովումներ (օչ, վա), հոլովման որոշ տիպեր դասակարգվում են ոչ միայն ձևային, այլև իմաստային հատկանիշով (վա, ոչ, օ):

Գրաբարում և բարբառում այլ է տարբեր հոլովման տիպերի մեջ բաշխվող բառերի հարաբերությունը: Բարբառում բացարձակ գերիշխողը ի արտաքին հոլովման տիպն է, մյուս հոլովումներին պատկանում են սահմանափակ թվով բառեր, որոնք հաճախ այլ հոլովակերտներին զուգահեռ ստանում են նաև ի, գրանով իսկ է՛լ ավելի ընդարձակելով ու կենսունակ դարձնելով ի հոլովումը:

Գրաբարի համեմատությամբ բրբռ. մեծ ֆոտակություն և պարզություն է դրսևորում հոլովման հարացույցում: Նախ՝ չեզոքացված է որոշյալ և անորոշ իմաստների ձևաբանական հակադրությունը եզակի և հոգնակի թվերի ուղղական և հայցական հոլովներում (բրբռ. չունի գ նախդիրով կիրառություններ, հոգ. թվում ք-ս հակադրություն), անպակայուն միօրինակություն և միասնականություն է գործում հոգնակի թվի հոլովման հարացույցում՝ հակառակ գրաբարյան բազմազանություն:

Հոլովակերտներն են՝ -ի(ն), -ու(ն), -ա(հնչյունական հերթագայության դեպքում), -ա(ն) (մասնիկավորման դեպքում), -վա(ն), -օչ(ը), -օ, -ց, -է(ն), -մէ(ն), -մընէ, -օվ, -մօվ:

Բարբառում կա շորս հոլովաձև՝ ուղղական-հայցական, սեռական-տրական, բացառական և գործիական:

Ուղղական-հայցական հոլով: Այս հոլովը բառի ուղիղ ձևն է, որի ձևային հատկանիշը հոլովական զրո վերջավորությունն է: Սրանով էլ նա հակադրվում է մյուս հոլովաձևերին:

Հոգնակի ուղղական-հայցականը ևս չունի հոլովակերտ: Եզակիին հակադրվում է միայն հոգնակերտի առկայությամբ:

Սեռական-տրական հոլով: Գրաբարի նման բրբռ. հոլովակերտների քանակային առավելություն է հանդես բերում սեռական-տրական հոլովում: Դրանք են՝ -ի(ն), -ու(ն), -ա, -ա(ն), -վա(ն), -օշ(ը), -օ, -ց-ն: -ի(ն), -ու(ն), -ա(ն), -վա(ն), -օշ(ը) հոլովակերտները դրվում են բառի ուղիղ ձևի վրա՝ բառահիմքը հնչյունափոխելով կամ թողնելով անհնչյունափոխ: Այսպիսի սեռ.-տրակ. կառուցվածքը ընդհանուր ձևով կարելի է բնութագրել որպես մասնիկավոր սեռական-տրական:

-Ա, -օ հոլովակերտները դրվում են հիմքի ներսում՝ համապատասխանաբար վերջին վանկի ու, ա հնչյունների փոխարեն: -Ց-ն հերթագայում է հոգնակի ուղիղ ձևում հանդես եկող -ի-ին: -Ա, -օ, -ց հոլովման տիպերի սեռ.-տրակ. կառուցվածքն է՝ ֆունկցիոնալ նշանակություն ունեցող հնչյունափոխված հիմք կամ այն կարելի է բնութագրել որպես հերթագայական սեռական-տրական:

Մասնիկավոր սեռական-տրական. -ի(ն): Այս հոլովակերտն ստացող բառերի ոլորտում են գրաբարյան բոլոր հոլովման տիպերից բառեր: Այսպես, ա մասնիկավոր հոլովման տիպի բոլոր բառերը, որոնք հիմնականում հատուկ անուններ էին՝ գրբ.՝ Արշակայ, բրբռ.՝ Արշագին, ա հերթագայական հոլովման տիպի գրեթե բոլոր բառերը՝ գրբ.՝ ասեղան, բրբռ.՝ աստիսի (բացառությամբ ժամանակի իմաստ արտահայտող ամառն>ամառ, ձմեռն>ծրմէռ բառերի). ե հոլովման բառերը՝ գրբ.՝ աստեղ, ալեւր, բրբռ.՝ ասիսին, ալուրին (բացառությամբ ազգակցություն ցույց տվող տայգր>տաճր. բառի). ի հոլովման բառերը՝ գրբ.՝ սրտի, փայտի, բրբռ.՝ սրդին, փաղին (բացի այ>ա վերջավորվող մի քանի բառերից՝ գրբ. տղայի, բրբռ.՝ աղու||տղային և ժամանակ ցույց տվող ատեան>աղէն բառից), ո հոլովման գրեթե բոլոր բառերը՝ գրբ.՝ արծաթոյ, բրբռ.՝ արծաթին, (բացառությամբ ի բաց վանկով ավարտվող միավանկ և բազմավանկ բառերի, ինչպես նաև անորոշ գերբայի). ու հոլովման բառերի մեծ մասը՝ գրբ.՝ աղունսու, բրբռ.՝ աղվեսին, ի-ա խառը հոլովման պատկանող գրեթե բոլոր բառերը՝ գրբ.՝ հարսին-հարսամբ, բրբռ.՝ հարսին, անկանոն հոլովման բառերից գեւղ>կէղ բառը՝ գրբ.՝ գեղջ, բրբռ.՝ կէղին: Անկախ գրաբարի այս կամ այն հոլովմանը պատկանելուց, բոլոր հատուկ անունները, բացի տեղանուն նշանակող մի քանի բառերից, բարբառում ստանում են -ի(ն) հոլովակերտը:

Ի(ն) հոլովման ոլորտը է՛լ ավելի մեծ է, եթե նկատի ունենանք, որ նրա մեջ են բաշխվում գրական ու կրոնական ճանապարհով բարբառանցած բարբառային կազմության և այլ լեզուներից փոխառյալ բառերը. թաղին, պաղարաֆին, շընչավաղին, ումուզին:

Ու(ն) — Հնդգրկման տեսակետից — ու(ն) հոլովակերտն ստացող բառերի խումբը զբաղեցնում է երկրորդ տեղը, թեև բառերի քանակով անհամեմատորեն զիջում է ի հոլովմանը: Գրաբարյան ու հոլովումից պահպանվել են մի քանի բառեր միայն՝ ծովուն, շապտուն, հավուն: Ու(ն) հոլովակերտով սեռ.-տրակ. են կազմում գրաբարյան ու հոլովակերտը ստացող բառերը: Այս անցումը բացատրվում է ոչ>ու պատմական հնչյունափոխությամբ. գրբ.՝ գլխոյ, իշոյ, հայոյ, մարդոյ, ասելոյ, հասանելոյ, բրբռ.՝ կրլխուն, իշուն, հայուն, մարթուն, ըսելուն, հասնելուն: Տղայոյ ձևի դիմաց բրբռ. ունի տրդուն և տրդաին զուգահեռ ձևեր: Ու(ն) է ստանում նաև միջին հայերենից ավանդված իրֆ>իֆ բառը՝ իֆուն: Բացի պատմական գործոնով պայմանավորված բառերի հիշյալ խմբից, ու(ն) են ստանում նաև ձևային հատկանիշով բնութագրվող բառեր: Դրանք ի-ով վերջավորվող միավանկ և բազմավանկ բառեր են, որոնք գրաբարում ևս ունեին ձևային դասակարգում և մտնում էին ու պարզ և ու-ա խառը հոլովման տիպերի մեջ. գրբ.՝ ձիոյ, թիոյ, ոսկւոյ, այգւոյ, քաղաքացւոյ, բրբռ.՝ ձիուն, թիուն, օսկուն, էֆուն, ֆախկըցուն: Ի-ով վերջացող բազմավանկ բառերում գրաբարյան ի/ւ հնչյունափոխության փոխարեն գործում է ի/զրո հնչյունափոխությունը: Միաժամանակ, այդ բառերը ու-ի հետ հանդես են բերում ի հոլովակերտով զուգահեռ ձևեր՝ օսկիին, էֆիին: Սրանք ավելի ուշ շրջանի և այլ ազդեցություններով (ի տարածված հոլովակերտի համաբանություն) բացատրվող կազմություններ են:

Ու(ն) հոլովակերտն են ստանում նաև որոշ տեղանուններ. Էրզրնզու, Փրքառչու, Աֆրզու, Մըշու, Խարփէթու:

Վա(ն) — Բարբառի — վա(ն) հոլովակերտով ձևերն են՝ իրզվան||իրզուն-վան, օրվան, ցօրէգվան, շապովան, տարվան, ժամվան, ֆիշէրվան, ամսվան, ծըմէտան, ամառվան, զաղզվան, օրհարսագվան, առդվան, հիմագվան, էրէգվան, անշվան, հէրվան:

Մահ բառը ավանդաբար հանդես է գալիս զուգահեռ ձևերով՝ մահու և մահուան-մահվան:

Ա(ն) — Գրաբարի՝ գաղտնավանկում և-ի հանգող բառերի և-ն ընկնելու պատճառով այդ բառերի հոլովման հերթագայական տիպը՝ ը/ա և ը/ի-ա (գառն-գառան, հարսն-հարսին-հարսամբ), բարբառում փոխարինված է մասնիկավոր տիպով՝ բառաձևիմֆ + աճ:

Այս խմբի բառերի սեռական-տրականում հանդես եկող ա(ն) և ի(ն) հոլովակերտների և-ն պատմականորեն արմատական հնչյուն է, բայց ներկայում, շատ բարբառների նման, ստացել է հոդային արժեք՝

այդ հոլովը ընդհանրապես հոդով ձևավորելու պատճառաբանվածութ-
յամբ:

Ա(ն) հոլովակերտով հանդես եկող ձևերն են՝ կառան, մրգան, պլե-
ռան, լեռան, տրոան, ծրգան, խրքման, ամոան, ծրմոան, ինչպես նաև՝
աշնան, կարնան, ախշըգան, կրնգան, էրգան, ծառան:

Տեղանուն նշանակությամբ մի շարք հատուկ անուններ սեռական-
տրականում ստանում են ա հոլովակերտը առանց հոդի՝ Լուսավօրչա
վանք, Արշագա գարմունը, Էրզրումա հարս, Վանա ախշիկ, Էրգանա հա-
վօղ:

Օշ(ը) — Գրաբարում այս հոլովակերտն (<ոշ) էր ստանում միայն կին
բառը (նույն հիմքից են՝ տիկին և առնակին): Բարբառներում ընդար-
ձակվում է օշ(ը) հոլովակերտն ստացող բառերի ոլորտը: Դրանք իմաս-
տային հատկանիշով բնութագրվող (ազգակցություն ցույց տվող) մի
շարք բառեր են՝ քրօշը, տալօշը, նիքօշը, անէքօշը, կէսքօշը, կէսարօ-
շը, տիքօշը (կա նաև՝ տիրուն), տանդիքօշը, տաֆէքօշը:

Հերթագայական սեռական-տրական — Ու/ա: Եթե գրաբարում ներ-
քին թեքման ա-ն առաջանում է հերթագայական մի քանի տիպերից,
ինչպես՝ ր/ա՝ ատամ(ը)ն-ատաման, Օ/ա՝ անուն-անուան, իւ/եա՝ ա-
րիւն-արեան, բազմութիւն-բազմութեան, ու/ա-տուն-տան և այլն, ապա
բարբառում գործում է միայն մեկ տիպը՝ ու/ա, որն իր ոլորտում ունի
գրաբարի իւ/եա և ու/ա հերթագայություններով բնութագրվող բառերը.
ծիւն > ծուն-ծան, սիւն > սուն-սան, մարդկութիւն > մարքկութուն-մարք-
կութան, շուն-շան, տուն-տան:

Ա/օ — Այս հերթագայությունը պատմականորեն հանգում է գրաբա-
րի այլու հերթագայությանը, և դրանք իրար ծածկում են նաև իրենց
մեջ ընդգրկող բառերի խմբով, որոնք ազգակցություն ցույց տվող հետե-
յալ բառերն են՝ ախպար-ախպօր, հար-հօր, մար-մօր, սանահար-սանա-
հօր, սանամար-սանամօր: Այդ նույն բառերով բաղադրված մի քանի ձե-
վեր, որպես գրական, կրոնական փոխառություններ, նախ՝ ուղղականում
հանդես են գալիս անհնչյունափոխ հիմքերով, ինչպես՝ տէրհայր, և ա-
պա՝ թեքումը կատարվում է ոչ թե հերթագայական, այլ մասնիկավոր
տիպով, ինչպես՝ տէրհայրին:

Հոգնակի թվում ևս սեռ.-տրակ. բնութագրվում է թեքման մասնի-
կավոր և-հերթագայական տիպերով՝ ի տարբերություն գրաբարում առ-
կա միայն հերթագայական տիպի: Վերջինս բարբառում ունի սոսկ ա-
վանդական արտահայտություն, իբրև գրաբարյան ք հոգնակերտով բա-
ռերի ք/ց հերթագայություն՝ ֆախկըցիք-ֆախկըցօցեց, Արմէնագէնք-Ար-

մէնագէնց, արդաբ-արդօց, մարթիբ-մարթօց, հարաւնբ-հօրաւնց, պա-
բօնբ-պարօնց: Սրանք ավանդութիւն են ոչ միայն իրենց հերթագայու-
թյամբ, այլև ամբողջ բառաձևով:

Հոգնակի թվում բնորոշը մասնիկավորումն է: Սեռական-տրական-
նում առկա է մեկ հոլովակերտ՝ -ու(ն), որը դրվում է -էր, -նէր հոգնա-
կերտներով բառերի ուղիղ ձևի վրա՝ փաւէրուն, պաղէրուն, էփնէրուն,
ախշիգնէրուն, սօմուննէրուն:

-նի, -էրնի, -վրնի ստացական հոգնակերտներով բառերում -ու(ն)
հոլովակերտից առաջ ի-ն ընկնում է. տէսագնուն, աշֆրնուն, օգվրնուն:

Սեռ.-տրակ. հոլովով գրված անունները որոշչային կիրառությամբ
հանդես են գալիս առանց հոգի՝ Լուսավօրչա վանք, խրթման իրինգուն,
աշնան դարմա, զաղգի օր, օրհարսագլա գէրագուր:

Բացառական հոլով: Գրաբարի բացառական հոլովի բաղմամբիւ
հոգնակերտներից բարբառում առկա է -է(ն)-ը, որը երբեմն հանդես է
գալիս -մ.-ով բարբառովստ՝ -մէ(ն) և -մընէ տարբերակներով: է(ն)-ը գրե-
վում է բոլոր բառերի ուղղ.-հայց. հոլովաձևի վրա. սրղէն, տաշտէն,
մարթէն, տարիէն, ծամէն, Արշագէն:

Մէ(ն)-ը և -մընէ-ն հանդես են գալիս անձ ցույց տվող բառերի հետ,
բայտ որում -մէ(ն)-ը դրվում է և՛ ուղղական-հայցականի, և՛ սեռական
տրականի հիմքի վրա, իսկ մընէ-ն՝ միայն սեռական-տրականի. Արշագ-
մէն-Արշագիւմէն||Արշագիւմընէ, ախպօրմէն||ախպօրմընէ, արզօսմէն||
արզօսմընէ:

Բացառականը կազմվում է երկու հիմքից՝ ուղղական-հայցականի և
սեռական-տրականի: Ի, ու, ա, ան հոլովման տիպերի բառերը կազմը-
վում են ուղղական-հայցականից՝ նրէն, օսկիէն, տրնէն, տուտէն.—օ,
օշ, ց հոլովակերտներ ստացողները՝ սեռական-տրականից՝ հօրմէն||հօր-
մընէ, տալօշմէն||տալօշմընէ, Արմէնագէսմէն||Արմէնագէսմընէ: Վա հո-
լովման բառերինը կազմվում է և՛ ուղղական-հայցականից, և՛ սեռական-
տրականից. տարիէն||տարվընէ, ամիսէն||ամսվընէ:

Հոգնակին կազմվում է հոգ. ուղղական-հայցականից. պառավնէ-
րէն, ունգուգնէրէն, էրեսնէրէն, ծառէրէն:

Գործիական հոլով: Է՛լ ավելի պարզության է հասել գործիական
հոլովի կազմությունը: Գրաբարի վ, լ, բ, ու, օբ, ովբ, ուփ, բփ, իւփ ցու-
ցիչներից բարբառում կայունացել է օվ-ը (անձ ցույց տվող բառերի
դեպքում՝ մօվ) և՛ եզակի, և՛ հոգնակի թվերում: Այս հոլովի կազմության
համար ևս հիմք են ծառայում ուղղ.-հայց. և սեռ.-տրակ. հոլովները: Ա-
ռաջինով գործիական են կազմում ի, ու, ան, ա, վա, երկրորդով՝ օ, օշ, ց

հոլովման բառերը. նազրով, օրով, կինիով, լավութունով, ծուգով, բայց՝ ախպօրմով, քրօշմով, փուլքոսմով: Օ և օշ հոլովման բառերը երբեմն բացառական և գործիական հոլովներ են կազմում ուղղական-հայցականի հիմքից՝ փութէն, փուրով:

Հոգնակին կազմվում է հոգնակի ուղղական-հայցականից հոլովակերտի (օվ) հավելումով՝ սրդէտով, աշկէտով, պօխչաճէտով, մաղնիճէտով:

Կան մի շարք բառաձևեր, որոնք ամբողջությամբ և հատկապես այս կամ այն հոլովակերտի առկայությամբ հնարանություններ են և կիրառվում են առանձին դարձվածքներում, ինչպես՝ պաղնէց քաս, հաւսնէց տուն, մօրվօք էրիկ, չինչպես նաև՝ սրդաճց, մօրուց, պէրնուց, օրաճց, մէղաց, կարֆավ և այլն:

Երզնկան, արևմտյան խմբակցության բարբառների նման, շունի ներգոյականի հատուկ ձև և համապատասխան իմաստն արտահայտում է մյուս հոլովաձևերի շարահյուսական տարբեր կիրառություններով:

Փոխանցումներ հոլովման տիպերի միջև: Փոխանցումները հիմնականում կատարվում են այլ և ի(ն) տարածված հոլովման տիպերի միջև: Ամենից բնորոշը ի-ով ավարտվող բազմավանկ բառերի հոլովական զուգաձևություններն են, որոնք գրեթե հավասար բախմամբ հանդես են գալիս ու(ն) և ի(ն) հոլովակերտներով: Զգալի տարածում ունեն նաև վա(ն) և ու(ն) հոլովման տիպերի փոխանցումները: Մյուս դեպքերը մասնակի արտահայտություն են.

ու(ն)-ի(ն)-կինուն||կինիին, էքուն||էքիին, օսկուն||օսկիին
վա(ն)-ու(ն)-տարվան||տարուն, ամսվան||ամսուն, ժամվան||ժամուն
աճ-ի(ն)-մրգան||մուգին, ծրգան||ծուգին, լէճան||լէճին
ա-ի(ն)-տաճ||տունին, շան||շունին
ի(ն)-ան-ծառին||ծառան
օշ(ը)-ու(ն)-տիրօշը||տիրուն

Հոլովման տիպերի հարացույցներ

եզակի թիվ

Մասնիկավոր տիպ

ի(ն) հոլովում	ու(ն) հոլովում	վա(ն) հոլովում
Ուղղ.-հայց. սիրտ	կըլօխ	տարի
Սեռ.-տրակ. սըրդի(ն)	կըլխու(ն)	տարվա(ն)

Բացառ.	սըրդէ(ն)	կըլխէ(ն) կըլօխէ(ն)	տարվընէ տարիէ(ն)
Գործ.	սըրդօվ	կըլխօվ կըլօխօվ	տարօվ տարիօվ

ան(ը) հոլովում

օշ(ը) հոլովում

ծուկ

քուր

ծըզան(ը)

քըրօշ(ը)

ծուգէ(ն)

քըրօշէն||քըրօշմէն||

քըրօշմընէ

ծուգօվ

քուրօվ||քըրօշմօվ

Հ ե ռ Թ ա գ ա յ ա կ ա ն տ ի պ

ա հոլովում

օ հոլովում

տուն

աղէգութուն

մար

տան(ը)

աղէգութան

մօր(ը)

տընէ(ն)||տունէ(ն)

աղէգութունէ(ն)

մօրէն||մօրմէն||մօր-

մընէ

տընօվ||տունօվ

աղէգութունօվ

մարօվ||մօրմօվ

Հոգնակի թիվ

Մ ա ս ն ի կ ա վ ո Ր տ ի պ

սըրդէր

կըլօխնէր

տարինէր

ծուգէր

տընէր||տունէր

սըրդէրու(ն)

կըլօխնէրու(ն)

տարինէրու(ն)

ծուգէրու(ն)

տընէրու(ն)||

տունէրու(ն)

սըրդէրէ(ն)

կըլօխնէրէ(ն)

տարինէրէ(ն)

ծուգէրէ(ն)

տընէրէն

||տունէրէ(ն)

սըրդէրօվ

կըլօխնէրօվ

տարինէրօվ

ծուգէրօվ

տընէրօվ||

տունէրօվ

Հ ե ռ Թ ա գ ա յ ա կ ա ն տ ի պ

ց հոլովում

քուրվըղիք

կարօէնք

քուրվըղօց(ը)

կարօէնց(ը)

քուրվըղօսմէն||քուրվըղօսմընէ

կարօէսմէն||կարօէսմընէ

քուրվըղօսմօվ

կարօէսմօվ

Հոգառության ֆերականական կարգը: Բարբառն ունի որոշյալության, ստացականության և դիմորոշության ենթակարգեր, որոնք ձևաբանորեն արտահայտվում են ս, դ||տ, ն, ք հոդերի միջոցով:

Որոշյալության-անորոշության ենթակարգը: Բնութագրում է ն/ը-Յ և ն/ը-մը հակադրություններով: Չունի գրաբարի գ նախդիրով կիրառություններ:

Արտահայտության պլանի ն, ք ցուցիչները հանդես են գալիս որպես որոշյալության կարգի արտահայտման դիրքային տարբերակներ. ն-ն գրվում է ձայնավորահանգ, ք-ն բաղաձայնահանգ բառերի վրածին, տըղան, առուն, Կարօն, տուոր, նուր, մարք, տաբգօցը, ցրվիք:

Ը, ն որոշյալ հոդ են ստանում գոյականները և փոխանունները՝ եզակի և հոգնակի թվերի ուղիղ և թեք ձևերում. ախպար, պրզդիգնէր, փաղին, կօճէն, մէձէրուն, իրէք, տէսածէն, ուղէլը:

Որոշյալ հոդ չեն ստանում գործիական հոլովը, վա հոլովման բացառականը և սեռական-տրական ու բացառական հոլովների որոշային կիրառությունները. Օտկով գրծէձէր: Առվընէ արգէվ գրմաղէ: Մարի ձաղիկ, փաղէ դրֆալ:

Անորոշության կարգի Յ և մը (<մի) ցուցիչները, որոնք նույնանում են գրաբարի նույն կարգի ցուցիչների հետ, միևնույն անփոփոխակի ազատ տարբերակներ են. մարթ||մարթ մը, տուն||տուն մը, տըղա||տըղա մը:

Մը-ն, որը գրաբարի նման ունի ետադաս կիրառություն, իր հերթին հանդես է գալիս մ և մըն դիրքային տարբերակներով: Մը-ն գրվում է բաղաձայնով, մ-ն՝ ձայնավորով սկսվող բառերից առաջ, իսկ մըն՝ անփանական ստորոգելիական վերադրի վրա՝ հանգույցից առաջ. Մարթ մը դէսա: Մարթ մէգավ: Մաթիգը աղվօր ախչիգ մըն է:

Որոշյալություն-անորոշություն հակադրությունը ձևաբանական մակարդակում երբեմն չեզոքանում է: Դա տեղի է ունենում այն պատճառով, որ որոշյալ առման իմաստն արտահայտվում է նաև առանց հոդի. Անցած օր դուն էգավ գինօվ:

Ավելի հաճախակի են անձ ցույց տվող գոյականների անհոդ կիրառությունները. Ավազներուն մէջ տըղաֆ տունդուրագ գրխաղան:

Ինքն>իմք դերանունը մեծ մասամբ հոդ չի ստանում. Իմք իր սահաթ մօցէր է իր գէցած վանքը:

Որոշյալ առման իմաստով անհոգ կիրառությունները գրաբարի դրսևորումներ են:

Ստացականության ենթակարգը: Արտահայտվում է ս, տ, ր/ն հոգերով. հարքս, տունքս, ծանրտ, ֆուգրտ, ըսելիքրտ:

Գոյականները և փոխանունները ստացական հոգ ստանում են եզ. և հոգ. թվերի ուղիղ և հոլովված բոլոր ձևերում. աշկրս, աշկիս, աշկէտ, աշկօվրտ: Կոշականները զուգորդվում են միայն ս հոգի հետ. Քաւրքս, պախստէդ մի՛ ճըշկօհիր:

Դերանվան և հոգի միջև -ին մասնիկը դրվելով՝ տվյալ բառն արտահայտում է կրկնակի ստացականություն. Անօր էֆիին ձառէր ձաղգէր ին, իմիներ՝ չէ (իմ այգու ծառերը):

Հոգ. ստացականության իմաստի համար հոգերին նախորդում է -նի՝ մասումնիս: Հոլովված ձևերի վրա -նի-ն դրվում է հոլովակերտից հետո՝ աշկօվնիս:

Ստացականության իմաստ են արտահայտում նաև ր/ն հոգերը: Դրանց ստացականությունը պայմանավորված է ոչ միայն որոշ խմբի բառերի ինչ-որ մեկին պատկանելու, ներքին ստացական իմաստ ունենալու հանգամանքով³⁰, այլև ս, դ||տ ստացական հոգերի հետ նրանց հակադրությամբ, ինչպես՝ Վախէն սիրդը գրփըլփըլա (նրա սիրտը): Տըղան գըհասգընա, օ գըլխուն խաղ է խախցէր իր հարը (իր գլխին): Հավը գըղունցին մէշ վօրթ մը բըռնէր ու գըցէսկէ (իր կտուցի): Այլև՝ Տունըս ժէռքէս առին (իմ տունը): Տունըդ ձէռքէդ առին (քո տունը): Տունը ձեռքէն առին (նրա տունը):

Հավանաբար, ստացական պետք է դիտել նաև սեռական-տրականի ր/ն-ն, մանավանդ որ վերջինս հանդես է գալիս ստացական անդամի՝ հատկացուցիչի հետ զուգորդումներում, իսկ որոշիչի դեպքում ր/ն չի գործածվում՝ Արշագին դըղան (հատկացուցիչ), Արշագա գաւմունը (որոշիչ): Նույն հոլովում խնդիր ու պարագա կիրառություններում հանդես եկող ր/ն-ն, սակայն, որոշիչ հոգեր են. Հարցո՛ւր Արշագին:

Ձևաբանական մակարդակում հիշյալ իմաստների համար ր/ն հոգի հանդես գալու պայմանները սահմանադատված չեն: Բայց շնորհիվ այն բանի, որ ր/ն-ն, ինչպես նաև ս, դ-ն բազմաթեք են, դրանք արտահայտում են որոշյալություն, ստացականություն, այլև՝ դիմորոշություն: Վերջին իմաստի համար դրանք զուգորդվում են դերանունների, կապե-

30 Հմմտ, Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 125:

րի և կապական բառերի հետ. անմեղուս, ինքզինքն, վովրս, մինա-
գրտ, փօլօրտ, մէշը, վրաւն, տագը, ֆօվը: Վօվրս կիդի (մեզնից ով՝
1-ին դեմք): Մինագըդ էգօ՝ (դո՛ւ միայնակ՝ 2-րդ դեմք): Պի գանգըդիմ
վրաւն (ներանից՝ 3-րդ դեմք):

ԱԾԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Բաղդատական աստիճանի կազմությանը բնորոշ է վերլուծական
կառուցվածքը, որը ստացել է բառական-ֆեռականակա միջոցի արժեք:
Բաղդատումը կատարվում է տըհա (<թրք. daha) բառ-մասնիկի միջո-
ցով. տըհա մէծ, տըհա ուծօվ, տըհա որնդիկ, տըհա ձուտ, տըհա դինջ:

Սակավ կիրառություն ունի գրաբարի քան զ> քզ նախորդի միջոցով
բաղդատականի կազմությունը. իմ սովունենքը խօջօր ին, քզ ֆուզըտ:

Շարահյուսական միջոց է, երբ համեմատելի առարկան դրվում է
բացառական հոլովով. իմ շօշուխը ֆու շօշուխէն քրզդիք է:

Բաղդատական աստիճան է հաղորդվում -գէկ/գակ ածանցով. խօ-
ջօրգէկ, մէզգէկ, ամուրգէկ, նէզգէկ, լավգէկ, սէվգակ:

Դերադրական աստիճանը ևս կազմվում է բառական-քերականա-
կան եղանակով: Դրա համար գործածվում է անմէն||անմէն դերանվան
բացառական հոլովածուր կամ թուրքերեն en>էն մասնիկը. անմէնէն մէ-
ծը, անմէնէն պըզդիքը, անմէնէն պարսը, էն կըռիշը, էն սօնը, էն յէտկը:

Որակական ածականին բաղդատականի ու գերադրականի տարբեր
աստիճաններ են հաղորդվում նկարագրական եղանակով, զանազան բա-
ռերի միջոցով. շատ թուվ, խիս (<խիստ) պարակ, էփէի շատ, ֆիշ
ծառ (<ծանր), պագաս ուծօվ:

Հարաբերական ածականները կազմվում են այլ խոսքի մասերից
-ազան և -է ածանցների միջոցով. հօրէնազան, լալզան, տըղասիան,
փաղէ, արծաթէ, օսկէ: Ածականը փոխանուն կիրառությամբ հոլովվում
է, ստանալով ի(ն) հոլովակերտը՝ աղվօրը, աղվօրին, աղվօրէն, աղվօ-
րօվ:

ԹՎԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ

Միավորների շարքն է. մէկ, էրգու||էրգուֆ, իրէֆ, շօս||շօս, հինգ,
վէց, օխսը, ուրք, ինը: Վերջին թվականների ք-ն հանդես է գալիս իբրև
արմատական հնչյուն:

Տասնավորների շարքն է. տաս||տասը, քրսան, էնսուն, ֆաոսուն,
իծծուն, վածծուն, յէթմիշ, սաֆսան, տօխսան (վերջին երեքը փոխառու-
թյուն թուրքերենից):

Մյուս թվականներից նշելի են՝ հարուր, հազար, միլիոն:

Տասնավորների և միավորների հարադրումը կատարվում է տասնավորների նախադաս շարահաստությամբ: Տաս||տասը թվականը բազադրյալ կազմություններում հանդես է գալիս տասներ հիմքով. տասներմէկ, տասներգուկ||տասվեգու, տասներիւէկ||տասվիւէկ, տասներջօս, տասներհինգ, տասներվէց, տասներօխտը, տասներուրը, տասներինը: Տասվեգու, տասվիւէկ ձևերի առաջացումը կարելի է բացատրել տասուէրգու, տասուիւէկ կազմություններից, որոնցում ու-ն ձայնավորներից առաջ օրինաչափորեն դարձել է վ³¹: վ-ն առկա է նաև մյուս տասնավորների և երգու, իւէկ թվականների հետ հարադրություններում, ինչպես՝ քառասունվեգու, իծծունվիւէկ:

Դասական թվականների համար բերո. գործածում է գրական լեզվի միջոցները՝ -օրօք, -օրք, -էրօրք ածանցներով կազմությունները. յէրգօրօք, յէրօրք, չօրօրք, հինգէրօրք:

Բաշխական թվականները կազմվում են՝ ա) բացարձակ թվականների կրկնությամբ՝ մէյ-մէկ, էրգ-էրգուկ, իւէկ-իւէկ, տաս-տաս. բ) բացարձակներից -ազան (ածանցի հավելումով՝ մէզազան, էրգուֆազան, քառաֆազան:

Թվականը ևս հոլովվում է միայն փոխանուն կիրառությամբ՝ պատկանելով ի հոլովման: Բացառություն է կազմում միայն մէկ թվականը, որը անձնանիշ կիրառությամբ սեռական-տրականում ստանում է ու(ն), իսկ իրանիշի դեպքում՝ ի/ն. Մէզուն հարցուցի: Ա՛ս քառին մի՛ գա՛րգ, ա՛ն մէգին գա՛րգ:

ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Դ ե մ ֆ ի կ ա ր գ ր—Առկա է երեք դեմք՝ 1-ին, 2-րդ, 3-րդ (աւատ-ան): Հատկանշական է, որ մի շարք դերանուններ դեմքի զաղափար են արտահայտում հոգերի միջոցով՝ վօլրս, անմէնրս, փօլօրք:

Որոշ դերանուններ ընդհանրապես չեզոք են դիմային իմաստի նրկատմամբ: Դրանք հիմնականում հարցական-հարաբերական դերանուններն են՝ իշֆան, ուր, յէփ, վօրֆան և այլն:

Թ վ ի կ ա ր գ ր—Հոգնակիի կազմության մեջ ավանդական արտահայտությունն ունեն էս-մէնֆ, տուն-տուֆ դերանունները ուղիղ և թեք ձևերում (վերջիններիս էլ ոչ լրիվ հարացույցը), մյուս դերանուններն

31 Հ. Սևադյանը այդ ձևերի վ-ն համարում է եւ շաղկապի կրճատում (տե՛ս Քննություն պոլսահայ բարբառի, էջ 105):

իրենց -օնֆ, -էր, -նէր անվանական հոգնակերտներով (սըվօնք, ինչէր, քանինէր) նորակազմութիւններ են:

Որոշ դերանուններ հանդես են գալիս կամ որպէս անհոգնականներ (դրանք հիմնականում ոչ առարկա մատնանշող ցուցական դերանուններ են՝ ասանգ||ըսանգ..., ասշափ||ըսշափ..., ըսդըղէ..., հօռ..., մի խումբ հարցական-հարաբերական, որոշյալ, անորոշ և ժխտական դերանուններ), կամ որպէս անեզականներ, թեև սրանք չունեն հոգնակի ցուցիչներ (դրանք են՝ անմէր, իրար):

Դրաբարի համեմատ մեծ է անհոգնական դերանունների թիվը:

Հ ո լ ո Վ ի կ ա ռ գ ը և հ ո լ ո Վ մ ա ն ա ի պ ե ռ — Ունի երկու տիպի հոլովում՝ զուտ դերանվանական, երբ դերանվան ուղիղ և թեք ձևերը հանդես են գալիս տարարմատներով՝ էս, իմ, ինձ||ինձի||ընձի, իս||զիս, առն, քու, քեզ||քեզի|| քզի, և որոնց հոլովումը չի կատարվում հոլովական վերջավորութիւնների միջոցով, և անվանական, երբ դերանուններն ստանում են գոյականներին հատուկ հոլովակերտներ՝ քանի-քանի, քանիք-քանիք, քանիքս-քանիքս, քանիքդ-քանիքդ, քանիքն-քանիքն, քանիքնք-քանիքնք:

Ի տարբերութիւն դրաբարի, բարբառում չկան ամբողջ հարացուցներով հակադրվող դերանվանական և անվանական հոլովումներ. դրանք առանձնանում են միայն հարացուցների մի մասով, այսինքն՝ դերանունը մի քանի հոլովաձևերում (սովորաբար մինչև հայցականը) ունի դերանվանական հոլովում, իսկ որոշ ձևեր (հատկապէս բացառականը և գործիականը) ստանում են անվանական հոլովակերտներ:

Հոլովման հարացուցում նման հակադրութիւն են հանդես բերում 1-ին և 2-րդ դեմքերի անձնական դերանունները եզ. և հոգ. թվերում, 3-րդ դեմքի անձնական և ցուցական դերանունները եզ. թվում:

Մյուս դերանունների եզ. և հոգ. թվերի հոլովումը կատարվում է անվանական հիմունքներով (անօնֆ, սըվօնֆ, ինչ, քանինէր, իրարու): Այս դեպքում գոյականների նման դերանուններն ունեն չորս հոլովաձև և եզ. թվի սեռական-տրականում ստանում են ի, ու, հոգ. թվում՝ ու, ց հոլովական թեքութիւններ:

Դերանվանական և անվանական հոլովումների սահմանների խախտումը՝ հօգուտ անվանական հոլովման տիպի ընդարձակման, արտահայտութիւն է հոլովման համակարգի միասնականացման և պարզեցման:

Դերանունների ձևաբանական անմիատարրութիւնը երևում է ոչ միայն թվի ու դեմքի, այլև հոլովի կարգում. որոշ դերանուններ հոլովման հարացուցներ չեն կազմում: Դրանք հիմնականում այն դերանուն-

Եւրն են, որոնք չեզոք են նաև թվի և դեմքի կարգերի նկատմամբ: Որոշ դերանուններ էլ ունեն թերի հոլովում, ինչպես ուր-ը, որը ունի միայն բացառական՝ ուրգէ:

Դերանունների, ինչպես նաև անձնանունների և անձ ցույց տվող բառերի գործիական հոլովաձևով կիրառություններ բարբառին բնորոշ չեն:

Դերանունների տեսակները և նրանց հոլովման հարացույցները— Կան դերանունների անձնական, ցուցական, որոշյալ, անորոշ, հարցական-հարաբերական, ժխտական և փոխադարձ տեսակները: Անձներական դերանունների իմաստն արտահայտվում է նկարագրական եղանակով, անվան և ալ>ա(էլ) շաղկապի հարադրությամբ՝ ամէներն ա (ամենքով, ամենն էլ):

Ա ն ձ ն ա կ ա ն դերանուններն են՝ էս, տուն, ան||ըն, ինք-մէք, տուք, անօնք||ընօնք, իրէնք:

Եզ. թվի 1-ին դեմքը ճիշտ նույնն է գրաբարի հետ՝ էս<ես. 2-րդ դեմքի ն-ի հավելումը՝ դու>տուն, բացատրվում է ան դերանվան համաբանությամբ: Սեռականը և տրականը ևս նույնն են գրաբարի հետ. իմ, ինձ և քու, քեզ: Ինձ և քեզ դերանունները հաճախ հանդես են գալիս ի հավելվածով՝ ինձի (նաև քնձի) և քեզի||քրզի, որը անվանական ի հոլովման ազդեցություն է: Բարբառի համար անսովոր հնչյունափոխությամբ (ե/ը) քրզ, քրզի ձևերը չունեն լայն տարածում:

1-ին դեմքի հայցականը բարբառում ունի զիս, իս, ինձ||ինձի||ընձի տարբերակները: Հնագույնը գրաբարի հետ նույնացող զիս ձևն է, որը սակայն ունի քիչ գործածություն: Մյուս երկուսը՝ իս և ինձ||ինձի||ընձի (առաջացած գրական հայերենի ու այլ բարբառների հետ ընդհանրանալու ձգտմամբ) ունեն գործածության հավասար բաշխում:

2-րդ դեմքի եզ. հայցականը գրաբարից տարբերվում է զ նախդրի բացակայությամբ՝ զքեզ>քեզ: Սրա տարբերակներն են՝ քեզի, քրզ, քրզի:

Երկու դեմքերն էլ բացառական հոլովում ունեն երեք տարբերակ՝ ինէ, իզմէ, իմմնէ և քեէնէ, քեզմէ, քումմնէ: Ինէ և քեէնէ ձևերը գրաբարյան յիմէն և ի քեէն ձևերի անմիջական շարունակությունն են. նախ՝ դուրս է մղվել առաջին դեմքի վերջին ն-ն՝ դիտվելով իբրև հոդ³², որով դերանվանը տրվել է գոյականների բացառական հոլովի կերպարանք՝ յիմէն>յիմէ: Սրա նմանողությամբ և դարձյալ անվանական հոլովմանը

32 Հ. Անտոյան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 74:

նմանվելու ձգտմամբ է է ավելացել ի ֆէն ձևին՝ ի ֆէնէ, որից հետո
ընկել են յ, ի նախդիրները՝ յիեն>իենէ, ի ֆէնէ>ֆէնէ:

Իմմընէ և ֆումընէ տարբերակներն ունեն անվանական հոլովման
կառույց՝ սեռականի հիմք+մընէ (ինչպես՝ Արշագիմմընէ, տըղունմընէ):
—մընէ մասնիկը ամենայն հավանականությամբ կապ ունի գրաբարի մի
շարք դերանվանական ձևերի բացառական հոլովում հանդես եկող վեր-
ջավորության հետ՝ յիմմեմնէ, յումմեմնէ, ի սմմնէ, ի դմմնէ, յայսմմնէ,
յայնմմնէ և այլն³³: Այդ վերջավորություններից միջին վանկի ձայնա-
վորի (ա) օրինաչափ հնչյունափոխությամբ առաջացած մընէ-ն քարա-
ցել է իբրև անկախ ձևույթ և դերանունների բացառական հոլովից սկսել
է տարածվել նաև անվանական հոլովման համակարգում՝ կայունանա-
լով անձնանունների և անձ ցույց տվող գոյականների ոլորտում:

Իզմէ և ֆէզմէ ձևերն առաջացել են հետևյալ անցումով: Դարձյալ
անվանական հոլովման հետ ընդհանրանալու միտումով էս և տուն դե-
րանուններից բացառական է կազմվել տրականի հիմքից՝ անձնա-
նիշ բառերի հոլովմանը հատուկ բացառականի —մէ ձևույթի հավելումով՝
իենձ+մէ: Քանի որ բարբառում ն-ի համար բացառված է երկու բաղա-
ձայններին նախորդող դիրքը (տվյալ դեպքում ն-ն ձմ-ից առաջ), ուս-
տի ն-ն ընկել է, իսկ ձ-ն ռնգալիների մոտ, ըստ բարբառում գործող
օրինաչափության, կորցրել է պայթական բաղադրիչը՝ հանդես գալով
շփական տարրով՝ իենձմէ>իձմէ>իզմէ:

Երկրորդ դեմքում, պարզապես, տրականի հիմքին ավելացել է
մէ՝ ֆէզ+մէ:

Էս և տուն դերանունների գործիականը լրիվ հեռացած է գրաբարի
իեն և ֆն ձևերից և բացառականի հետևողությամբ ունի անվանական
հոլովման կազմություն, այն է՝ տրականի հիմք+մով. իենձ+մով-իենձ-
մով>իձմով>իզմով և ֆէզմով:

Հոգնակի թվում ևս 1-ին և 2-րդ դեմքի դերանունները լինելով
նույնը գրաբարի հետ՝ հանդես են բերում միայն ավանդական և բար-
բառին հատուկ հնչյունափոխություններ. մեֆ>մէնֆ, դում>տում:
Դրանք գրաբարի հետ նույնանում են նաև սեռական, տրական և հայ-
ցական հոլովաձևերում. վերջինում բացակայում է զ նախդիրը. մէր,
մէզ||մէզի, ծէր, ծէզ||ծէզի:

Բացառական և հատկապես գործիական հոլովները հեռացած են
գրաբարի ձևերից և հետևում են անվանական հոլովման կազմությանը,

33 Գ. Տեր-Վարդանեան, նշվ. աշխ., էջ 39:

ինչպես այդ տեղի էր ունենում եզ. թվում. բացառականը՝ մէզմէ, մէրմընէ, ծէզմէ, ծէրմընէ, գործիականը՝ մէզմով-ծէզմով:

Բացառականի հոգ. ունի նաև մէնէ, ծէնէ հնագույն ձևեր, որոնք կապվում են գրաբարի ի մէնջ, ի ձէնջ ձևերի հետ, որոնցից մէնէ, ծէնէ-ի առաջացումը նույն ընթացքով է կատարվել, ինչպես յինէն, ի ֆէն ձևերից ինէ, ֆէնէ ձևերն են առաջացել, այսինքն՝ ի մէնջ>ի մէն>ի մէնէ>մէնէ, ի ձէնջ>ի ձէն>ի ձէնէ>ծէնէ:

Յ-րդ դեմքի եզ. թվի համար գործածվում է ցուցական դերանունը՝ այն>ան, որը բարբառում բազմիմաստ է. այն և՛ անձնանիշ է, և՛ իրանիշ: Ան-ը հանդես է գալիս նաև ըն տարբերակով: Հոգնակին ևս շեղված է գրաբարյան ձևից և ունի զուտ անվանական կազմություն. եզակիի հիմքից -օն ֆ հոգնակերտի միջոցով կազմվել է անօնֆ||ընօնֆ և ճըվօնֆ ձևերը: Ընդհանրապես Յ-րդ դեմքում անհայտ է անվանական հոլովման ազդեցությունը. նախ՝ ամբողջ հոգ. թիվն ունի անվանական հոլովում՝ անօնֆ-անօնց-անօսմէ-անօսմով (ինչպես՝ պարօնֆ-պարօնց-պարօսմէ-պարօսմով): Ազդեցությունը որոշակի է նաև հոլովների ձևային դրսևորման մեջ, որի քանակը չորսն է, ի տարբերություն մյուս դերանունների, որոնք ունեն հինգ, երբեմն նաև վեց հոլովական ձևավորում: Այնուհետև, Յ-րդ դեմքի դերանվան հայցականը անձի առման ուղիղ խնդրի կիրառություններում շատ հաճախ նմանվում է ուղղականին՝ ինչպես անունների դեպքում՝ ի տարբերություն մյուս դեմքերի դերանունների: Այսպես՝ ծընօխբ գաղօթին, օ սուրփը իրէնց միճուջաւրին առօխչուրուն դա ու փէնիվանի մը չափ ուժով անէ՛ ան (փոխանակ՝ անօր): Մյուս դեմքերը հիշյալ կիրառություններում կլինեն՝ ուժով անէ իս, ֆէզ, բայց ոչ երբեք՝ ուժով անէ էս, աուն:

Այս նշանակում է, որ անձնական դերանուններից առաջին քայլը դերանվանական հոլովումից դեպի անվանական հոլովում կատարել է Յ-րդ դեմքի դերանունը, որին հետևել են մյուս դեմքի դերանունները որոշ հոլովաձևերում (հատկապես բացառականում և գործիականում):

Ան||ըն դերանվան սեռականն է անօր||ընօր, որը կարելի է բխեցնել գրաբարի այն դերանվան սեռականի երկար ձևից՝ այնօրիկ-ից իկ-ի անկումով: Որպես անվանական հոլովմանը հետևող դերանուն՝ սեռականի ձևն ունի նաև տրականը: Հայցականը ունի ան||ըն և անօր||ընօր գուգաձևերը:

Բացառական հոլովն ունի անգէ||ընգէ, անգէց||ընգէց, անօրմէ||ընօրմէ, անօրմընէ||ընօրմընէ տարբերակները՝ բոլորն էլ հեռացած գրաբարի յայնմ, յայնմանէ ձևերից: Վերոբերյալ տարբերակներից հնագույն-

նը, կարծում ենք, անգէ՛ ձեն է, որը հնարավոր է բխեցնել գրաբարի այն դերանվան այնմիկ ձեւից, մի-ի անկումով՝ այնմիկ>այնկ>անգ, որից և է հոլովակերտի հավելումով՝ անգէ||ընգէ:

Իրենց –մընէ մասնիկով հնագույն հետքեր են պարունակում նաև անօրմընէ||ընօրմընէ ձեւերը՝ կապվելով գրաբարի յայնմանէ-ի վերջավորության հետ: Սակայն ամբողջ կառուցվածքով՝ սեռականի հիմք+մընէ, հիշյալ ձեւերն ավելի ետին շրջանի կազմություններ են:

Անգէց||ընգէց ձեւում ամենայն հավանականությամբ հանդես են գալիս բարբառների արևմտյան և արևելյան խմբակցությունների, ինչպես նաև հայերենի գրական երկու տարբերակների բացառական հոլովի է, ից ցուցիչները միաժամանակ: Այստեղ կատարվել է այն երևույթը, որը բարբառագիտության մեջ անվանված է խառնում (смешивание) և ապա՝ համահարթում (выравнивание):

Անգէ||ընգէ և անգէց||ընգէց ձեւերը հանդես են գալիս հիմնականում իրանիշ իմաստով, իսկ անօրմէ||ընօրմէ և անօրմընէ||ընօրմընէ տարբերակները միայն անձնանիշ կիրառությամբ, որոնք և անձ ցույց տվողների նման ունեն սեռականի հիմք+մէ, մընէ կառույց:

Գործիականը լրիվ հեռացած է գրաբարի այնու, այնուիկ ձեւերից և ունի անվանական հոլովման կազմություն՝ սեռական+մով. անօրմով||ընօրմով:

Ինքն>ինք և իւրեանք>իւրէնք դերանունների սեռական, տրական ձեւերը կապվում են իւր>իւ և իւրեանց>իւրենց ձեւերի հետ: Սրանց բացառականը և գործիականը ևս ունեն անվանական հոլովման կազմություն:

Ինքզինքը դերանունը համապատասխան հոգերի հետ արտահայտում է 1-ին, 2-րդ, 3-րդ դեմքերի անձնական դերանվան իմաստ. ինքզինքը, ինքզինքը, ինքզինքը (ես ինքս, ինքս ինձ, դու ինքդ, ինքդ քեզ, նա ինքը, ինքն իրեն): Հոգնակին է՝ ինքզինքնէրս կամ ինքզինքնիս: Հոլովումը կատարվում է անվանական հոլովման սկզբունքներով, սեռական-տրականում եզ. թվում ստանալով ի, հոգ. թվում՝ ու հոլովակերտը:

Անձնական դերանունների հոլովման հարացույցը

Եզակի թիվ

Ես>էս

դու>տուն

Ուղղ. էս

տուն

Սեռ. իմ

քու

Տրակ. ինձ||ինձի||ընձի

քեզ||քեզի||քրզ||քրզի

Հայց.	իս, զիս, ինձ ինձի ընձի	քէզ քէզի քրզ քրզի
Քացառ.	ինէ, իմմընէ, իզմէ	քէնէ, քումընէ, քէզմէ
Գործ.	իզմով	քէզմով

ան ըն	ինք
անօր ընօր	իր, իրէն
անօր ընօր	իրէն
ան, անօր ընօր	ինք, իրէն
անգէ ընգէ, անգէց ընգէց	իրմէն, իրէնմէն, իրէնմընէ
անօրմէ ընօրմէ, անօրմընէ	
ընօրմընէ	
անօվ ընօվ, անօրմօվ ընօր-	իրմօվ, իրէնմօվ
մօվ	

ինքզինքըս (ըստ, ը) — ինքզինքիս(իտ, ին) — ինքզինքէս(էտ, էն) -
ինքզինքօվըս(ըստ ը)

Հ ո գ ն ա կ ի թ ի վ

մէնք (<մեք)	տուք (<դուք)	անօնք ընօնք
մէնք	տուք	անօնք ընօնք
մէր	ծէր-	անօնց ընօնց
մէզ մէզի	ծէզ ծէզի	անօնց ընօնց
մէզ մէզի	ծէզ ծէզի	անօնք ընօնք
		անօնց ընօնց
մէնէ, մէրմընէ,	ծէնէ, ծէրմընէ,	անօսմէ ընօսմէ
մէզմէ	ծէզմէ	անօսմընէ ընօսմընէ
մէզմօվ	ծէզմօվ	անօսմօվ ընօսմօվ
իրէնք	ինքզինքնիս (իտ, ին)	
իրէնց	ինքզինքնուս (ուտ, ուն)	
իրէնց	ինքզինքնուս (ուտ, ուն)	
իրէնք, իրէնց	ինքզինքնիս (իտ, ին)	
իրէսմէն, իրէսմընէ	ինքզինքնէս (էտ, էն)	
իրէսմօվ	ինքզինքնօվնիս (օվնիտ, օվնին),	

- Ց ու ջ ա կ ա ն դ ե ր ա ն ու ն ե ր — Գրաբարի այս, այդ այն դե-
րանուններին բարբառում համապատասխանում են աս||ըս, ատ||ըտ,

ան||ըն, իսկ սա, դա նա ցուցականներին սը, տը, նը ձևերը: Անկախ դերանվանական կիրառություն ունեն միայն աս, աա, ան տարբերակները. Ադ նէ՝ մարթումէն գըվախնա, նէ՝ ա աստուգմէն: Ան էգալ: Մյուս տարբերակները ունեն որոշչային կիրառություն. ըս մարթը, նը մէգը: Ցուցականների հոգնակին է՝ ասօն||ըսօն, սըվօն, ադօն||ըդօն, տըվօն, անօն||ընօն, նըվօն:

Աս||ըս, աա||ըա ձևերը և սրանց հոգնակները հոլովում են ան||ըն, անօն||ընօն ձևերի նման (վերջիններիս հոլովումը տրված է անձնական դերանունների բաժնում): Տալիս ենք մյուս ձևերի հարացույցները.

Ե գ ա կ ի ր ի վ

Ուղղ.-հայց.	սը	տը	նը
Սեռ.-տրակ.	սըվօր	տըվօր	նըվօր
Բացառ.	սըգէ, սըվօրմէ, սըվօրմընէ	տըգէ, տըվօրմէ, տըվօրմընէ	նըգէ, նըվօրմէ, նըվօրմընէ
Գործ.	սըվօվ	տըվօվ	նըվօվ

Հ ո գ ն ա կ ի ր ի վ

Ուղղ.-հայց.	սըվօնք	տըվօնք	նըվօնք
Սեռ.-տրակ.	սըվօնց	տըվօնց	նըվօնց
Բացառ.	սըվօսմէ, սըվօսմընէ	տըվօսմէ տըվօսմընէ	նըվօսմէ նըվօսմընէ
Գործ.	սըվօսմօվ	տըվօսմօվ	նըվօսմօվ

Ցուցականների մյուս շարքերն են՝ ասիգա, ադիգա, անիգա, ասանգ, ադանգ, անանգ||ըսանգ, ըդանգ, ընանգ, ասչափ, ատչափ, անչափ||ըսչափ, ըտչափ, ընչափ, ըստին, ըտտին, ընդին, ասֆան, ատֆան, անֆան||ըսֆան, ըտֆան, ընֆան, ասկերայ, ադգէրայ, անգէրայ, ըսդըդէ, ըդդըդէ, ընդըդէ, հօս, հօտ, հօն, հօստէլ, հօտտէլ, հօնդէլ:

Այս դերանուններից հոլովման լրիվ հարացույց ունեն հօստէլ, հօտտէլ, հօնդէլ շարքերը՝ սեռ.-տրակ.՝ հօստէլին, հօտտէլին, հօնդէլին, բացառ., հօստէլէն, հօտտէլէն, հօնդէլէն, գործ. հօստէլօվ, հօտտէլօվ, հօնդէլօվ: Ասչափ... ըսքին... շարքերն ունեն բացառական և գործիական հոլովաձևեր՝ ասչափէն..., ասչափով..., ըստինէն..., ըստինօվ: Ասկերայ... շարքն ունի միայն գործիական հոլովաձև՝ ասկերօվ, ադգէրօվ, անգէրօվ:

Ցուցականների մյուս շարքերը չեզոք են հոլովի կարգի նկատմամբ:

Փ ո խ ա դ ա ր ձ դերանունն է՝ իրառ||իրարու, որի հոլովման գրաբարի դերանվանական տիպը բարբառում փոխարինված է անվանականով.

Սեռ.—Տրակ.-Հայց.

իրար||իրարու

Բացառ.

իրարմէ, իրարումընէ

Հ ա ր ց ա կ ա ն -հ ա ր ա ք ե ր ա կ ա ն դերանուններն են՝ վօվ, վօր, ինչ||իշ, ինչու, քանի, վօրքան, իշչափ, իշքան, ինդօր||ինդօ, իշդրդէ, քանի հեղ, ուրդէղ, ուր, յէփ, յէփօ (երբ որ), վօվօր||վօվ օ (ով որ), ուրգէ, ուսկէ, ուրգէուր, վօր մէգը:

Վօվ-ը չունի հոլովման հարացույց: Նրա թեքված ձևերի իմաստները արտահայտվում են վօր-ի հարացույցի միջոցով. սեռ.-տրակ՝ վօրու(ն), հայց՝ վօրը, բացառ՝ վօրումընէ: Չկա գործիականի հոլովածև:

Ուրդէղ-ը ունի բացառական և գործիական հոլովներ՝ ուրդէղէն, ուրդէղով:

Վօրքան, իշչափ, իշքան դերանունների հոլովված ձևերը գրական լեզվի ազդեցությամբ են:

Հոլովման լրիվ հարացույց ունեն քանի-քանիներ, ինչ-ինչեր և վօր մէգը դերանունները.

Ե զ ա կ ի ք ի վ

Ուղղ.-հայց.

քանի

ինչ

վօր մէգը

Սեռ-տրակ.

քանիին

ինչին

վօր մէգին||վօր
մէգուն

Բացառ.

քանիէն

ինչէն

վօր մէգէն

Գործ.

քանիով

ինչով

վօր մէգով

Հոգ. թիվ՝ քանիներ-քանիներուն-քանիներէն-քանիներով
ինչեր-ինչերուն-ինչերէն-ինչերով

Հարցական-հարաբերական մյուս դերանունները չեզոք են հոլովի կարգի նկատմամբ:

Ո ր ո շ յ ա լ դերանուններն են՝ անմէր||անմէմբ, անմէ մէգը, անմէն ինչ, անմէն քան, պիթունը, փօլօրը: Սրանք հոլովվում են անվանական հոլովմամբ՝ անմէր և անմէն մէգը պատկանելով ու, մյուսները՝ ի հոլովման:

Անմէր-անմէնուն-անմէնէն-անմէնով

անմէն մէգը-անմէն մէգուն-անմէն մէգէն-անմէն մէգով

փօլօրը-փօլօրին-փօլօրէն-փօլօրով

պիթունը-պիթունին-պիթունէն-պիթունով

Ա ն ո Ր ո շ դ ե ր ա ն ու ն ն ե ր ն ե ն՝ մէգը, մը||մ, ուրուշը, մէ-
գալը, ասիւնը, անիւնը, ֆըլանը, ֆըստանը, իշ-ֆօր և ֆանի մը: Բացի
իշ-ֆօր և ֆանի մը դերանուններից, մյուսները հոլովվում են անվանա-
կան հոլովման սկզբունքներով, մէգը ստանալով սեռական-տրականում
ու կամ ի (ըստ իրանիշ և անձնանիշ կիրառության), մյուսները՝ ի թե-
քույթ: Բացի մէգ-ից մյուսները ստանում են հոգնակերտներ և դարձյալ
կազմում հոլովման հարացույցներ: Մէգալը հոգնակիրում զուգորդվում է
-օնք և -նէր ձևայինների հետ՝ մէգալօնք և մէգալնէր: Առաջին դեպքում
հոլովումն իրականացվում է ֆ/ց հերթագայությանմբ՝ մէգալօնց-մէգա-
լօսմէն -մէգալօսմընէ: Եղակիի դեպքում՝ ի մասնիկով՝ մէգալին, մէգա-
լէն:

Ժ խ տ ա կ ա ն դ ե ր ա ն ու ն ն ե ր ն ե ն՝ վօշ մէգը, հէշ մէգը, վօ-
շինշ, հէշ պան: Հոլովվում են մէգ-ով բաղադրվածները՝ նման վօր մէգը
որոշյալ դերանվան և հէշ պան-ը՝ սեռ.-տրակ.-ում ստանալով ի(ն):

Ս տ ա ց ա կ ա ն դ ե ր ա ն ու ն ն ե ր ն ե ն՝ իմ, ֆու, անօր, իրէն,
մէր, ծէր, անօնց, իրէնց: Սրանք հոլովվելիս ստանում են համապատաս-
խան դեմքի հոդ, որին նախորդում է -ին միջամասնիկը՝ իմինըս, ֆու-
գինէտ:

Ստացականների հոգնակիի կազմությունը, ինչպես նաև հոլովումը
կատարվում է անվանական հոլովման հիմունքներով: Իմ և ֆու ստացա-
կանները հոլովվում են -ին միջամասնիկով և առանց դրա.

Եզակիի թիվ

Ուղղ.-հայց.	իմըս իմինըս	քուգըտ քուգինըտ անօրը
Սեռ.-տրակ.	իմիս իմինիս	քուգիտ քուգինիտ անօրինը
Բացառ.	իմէս իմինէս	քուգէտ քուգինէտ անօրինէն

իրէնը-իրէնինը-իրէնինէն-իրէնինօվ

մէրը	ծէրը	անօնցը	իրէնցը
մէրինը	ծէրինը	անօնցինը	իրէնցինը
մէրինէն	ծէրինէն	անօնցինէն	իրէնցինէն

Հոգնակիի թիվ

իմիններըս	քուգիններըտ	անօրինները	իրէնինները
իմիններուս	քուգիններուտ	անօրիններուն	իրէնիններուն
իմիններէս	քուգիններէտ	անօրիններէն	իրէնիններէն

Բայական համակարգը բնութագրվում է եղանակի, ժամանակի, դեմքի, թվի և սեռի քերականական կարգերով: Սրանցից յուրաքանչյուրը իմաստային տեսակետից համընկնում է հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում բայ խոսքի մասը բնորոշող հիշյալ քերականական կարգերի արտահայտած իմաստներին:

Կառուցվածքային տեսակետից ևս բարբառը, որպես հայոց լեզվի բաղկացուցիչ մասը, իր բայական համակարգով հիմնականում մնում է ընդհանուր հայերենի³⁴ կաղապարներում:

Բայակազմություն

Բայերն ըստ կազմության լինում են համադրական և հարադրական: Հարադիր բայերը խոնարհվում են նույն ձևով, ինչպես հայերենում ընդհանրապես: Զուտ բայական հարադրությունների երկու բաղադրիչներն էլ մասնակցում են խոնարհմանը, իսկ մյուս տիպի հարադրությունների դեպքում խոնարհվում է միայն վերջին բաղադրիչը՝ բայը: Խոնարհմանը չի մասնակցում առաջին բաղադրիչը նաև այն դեպքում, երբ վերջինս փոխառյալ բայ է, որը, փաստորեն, հանդես է գալիս անվանական արժեքով. փաթլամիշ բլլալ-փաթլամիշ կրլլամ-փաթլամիշ էղա և այլն:

Բայական համակարգի քննության համար է՛լ ավելի կարևոր են բայերի համադրական կազմությունները:

Ծթե անորոշ դերբայը դիտենք ելակետային բայաձև, ինչպես սովորաբար արվում է հայ քերականության մեջ, ապա համադրական բայերի կառուցվածքը պետք է բնութագրել ճիմֆ+բայական վերջավորություն կաղապարով:

Բայերի հիմքը, ողջ հայերենի նման, լինում է ածանցավոր և անածանց: Բայածանցները խմբավորվում են հիմքակազմ, կերպանիշ և սեռանիշ տեսակների մեջ:

Հիմքակազմ ածանցներն են՝ (ա, է, ը) և և չ: Առաջինը պատմականորեն հանգում է գրաբարի և, աճ, եճ ածանցներին: Գրաբարի և ածանցով բայերը և-ն պահում են անփոփոխ, աճ և եճ ածանցների ա, ե ձայնավորները համապատասխան հնչյունական օրենքների (միջին վանկի ձայնավորի փոփոխություն) հիման վրա ընկնում կամ հնչյու-

³⁴ Ընդհանուր հայերեն ասելով հասկանում ենք հայերենի այն համակարգը, որն ընդհանուր է՝ գրաբար, միջին հայերեն և աշխարհաբար շրջանների համար:

նափոխվում են ը-ի, իսկ երբեմն էլ ան, եմ ածանցները հանդես են գալիս նույնությամբ. թքնուկ-թրֆնէլ, տեսանել-տէսնալ, ագանիւ-նաֆ-նիլ, վախենալ-վախնալ, մօտենալ-մօղէնալ:

(Ա, է, ը)ն-ն կենսունակ ածանց է և բացի գրաբարի հետ ընդհանուր բայերի շերտում հանդես գալուց, զուգորդվում է բազմաթիվ արմատների (հայերեն և փոխառյալ) հետ՝ ստեղծելով նոր բայահիմքեր՝ շառ+ան+ալ-շաղնալ, ռինդ+ան+ալ-ըռնդնալ-ըռդնալ, ղալդ+են+ալ-ղալդէնալ, խիպ+ն+ալ-խըպնալ:

Կիրառության խիստ սահմանափակ ոլորտ ունի չ հիմքածանցը: Կարելի է ասել, որ արևմտյան խմբի բարբառներում այն անհետացման եզրին է: Նախ՝ այդ ածանցով նոր բայահիմքեր չեն ստեղծվում, ինչպես (ա, է, ը) ն ածանցով, երկրորդ՝ գրաբարի չ բայածանցը բարբառում հիմնականում փոխարինված է ն-ով կամ ընկած է³⁵. չ-ով ձևերը ներկայացնում են զուգահեռ տարբերակ. թռչել>թռնիլ||թռչիլ, փախել>փախնիլ||փախչիլ, կպչել>կբբնալ, փլչել>փլիլ, ուռչել>ուռիլ:

Այստեղ չեն գործառում գրաբարի -նչ, -աչ, -անչ հիմքածանցները: -նչ ածանցով բայերից կա միայն կոռնչել-ը կօսըվիլ³⁶ ձևով: Սա պատկանում է -վ||ֆ ածանցով շեղոք սեռի բայերի խմբին:

Ճանաչել>ճանաչանալ>ճանչնալ>ճանչնալ>ճաշնալ բայի -շ(<չ)-ն բարբառում հանդես է գալիս իբրև արմատական հնչյուն և պահվում է անցյալի հիմքից կազմվող ձևերում՝ հակառակ գրաբարի, ուր -չ-ն (կամ -աչ-ը) ածանց է³⁷ և օրինաչափորեն ընկնում է անցյալի ձևերում. անց. կատ. գրբ.՝ ծանեայ,բրբռ.՝ ճաշծա: Այս բայը բարբառում հանդես է գալիս նոր ածանցով՝ -ն-ով: Ճաշնալ-ի համանման կազմություն ունի ամաշել>ամըշնալ>ամըշծա բայաձևը:

35 Ձ բայածանցի առկայություն-բացակայություն հատկանիշով հայերենի բարբառները հիմնականում բաշխվում են արևելյան և արևմտյան խմբակցությունների միջև: Ուստի հայ բարբառների դասակարգման համար հիշյալ հատկանիշը խիստ էական է, որի հաշվառումը տալիս է նույնպիսի արդյունքներ, ինչպիսիք, ասենք, տալիս են բացառական հոլովի է(ն) և (ի, ու, ա)ց ցուցիչներով տարբերակվածություն, ներգոյական հոլովի առկայություն-բացակայություն և բարբառները մեծ խմբերով բաժանող քիչ թվով այլ մի քանի հատկանիշներ:

36 Կօսըվիլ բայը բարբառում սկզբնաձև է դարձել գրաբարի պատճառականի կոռուսանել ձևից. բարբառում նրա պատճառականն է կօսընցնել, որի մեջ ծագումնաբանորեն առկա է պատճառականի կրկնակի ածանց՝-սըն և -ցըն:

37 Ճանաչել բայում Աճառյանը ածանց է համարում -չ-ն (Արմատական բառարան, հ. 4, էջ 588—589), Ա. Արրահամյանը՝-աչ-ը (Գրաբարի ձևմարկ, Երևան, 1958, էջ 111):

Ի տարբերություն գրաբարի, ուր բազմապատկական կերպանիշ ածանցները թվով սահմանափակ են և գործածությամբ հազվադեպ, բարբառներում խիստ հաճախանում է դրանց կիրառությունը, միաժամանակ հանդես են գալիս մեծ թվով նոր կերպածանցներ: Գրաբարի -տ>դ, -ատ>-ադ||դ, -ոտ>օդ ածանցների հետ միասին բարբառում գործառում են -կօդ, -ոդ||-բդ, -վօր||ավօր⁶⁸, -վբդ, գ, -դգ, -գբդ, -դբդ, -գբվ, բոթկ, -թկ, -լդ||բդ, -շբդ, -կբդ||գբդ, -վբդ||վբդգ, -(ը)նդ կերպածանցները. արֆալդէլ, ուտէսֆօրիլ (ուռեցավորվել), ճաթրոդէլ, ֆէրվրդիլ, շրնթրոգիլ, կարմրեղբգիլ, խազղբդէլ, ծէզգբվիլ, ծէզգբրոդիլ, կրսմրոթկէլ, պրջրլդալ||պրջրդալ, պօռշրդալ, ֆրսկրոդէլ, ֆրսվրոդգէլ, ասխրնդէլ:

Կերպածանցները կենսունակ լինելուց բացի, օժտված են այլ ածանցների հետ զուգորդվելու ունակությամբ: Այդ զուգորդումներում նրանք լինում են առաջին բաղադրիչը. ճըմ-բոթգ-էց-վ-իլ-ճըմրոթգէս-ֆիլ:

Սեռանիշ ածանցներն են՝ -վ||ֆ և -(ա, է, ը, ու)ց||ծ(ըն). (-ֆ և -ծ տարբերակները հանդես են գալիս խուլ շփականների և սուլականների հարևանությամբ):

-վ-ն զրվում է ներգործական սեռի բայերի վրա՝ վերջիններս դարձընելով կրավորական սեռի. Հովը գրփարդէ (շարժում է, տարուբերում է) բարդին (ներգործ. սեռ): Պարդին գրփարդվի հօվէն (կրավորական սեռ):

Անդրադարձություն և փոխադարձություն ցույց տվող բայերում -վ||ֆ -ն արտահայտում է նաև չեզոք սեռի իմաստ: Արամը նէղվէցավ հօրը քրիգը (չեզոք սեռ): Պարանը փրբթֆավ (չեզոք սեռ):

Է և ի լծորդության պարզ և -ն ածանցով ներգործական սեռի բայերի դեպքում -վ||ֆ-ն զրվում է ներկայի (ուղէլ-ուղվիլ, աբրիլ-աբբրվիլ, տէսնալ-տէսնրվիլ), իսկ ա լծորդության և մյուս ածանցներով բայերի դեպքում՝ անցյալի (աղալ-աղասֆիլ, մօղէնալ-մօղէսֆիլ) հիմքի վրա:

-վ||ֆ-ն բայական համակարգում ունի բայականմական, այլև ձևակազմական նշանակություն: Նախ՝ -վ||ֆ ստանալիս բայերի ա, է լծորդ ձայնավորները վերածվում են ի-ի (նէղէլ-նէղվիլ, աղալ-աղասֆիլ), որը

36 -վոր||ավօր-ի բայական ածանց լինելու մասին տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Բայր..., էջ 134, է. Աղայան, նշվ. աշխ., էջ 313—314: Երզնկայի բարբառում -վօր||-ավօր ածանցը բայերի մեծ խմբում հիմքակազմ ածանց է, ինչպես արնվօրիլ (տնավորել), պօղվօրիլ (բոխշավորվել), իսկ մի քանի բայերում նաև կերպանիշ՝ ուտէսֆօրիլ (ուռչել մի քանի տեղից):

պահպանվում է խոնարհման ողջ հարացույցում, և ապա՝ անկախ սե-
ռից -վ-ակազմ բայերի անցյալ կատարչալը ունենում է կրավորաձև
խոնարհում գրաբարյան իմաստով:

Սեռանիշ-(ա, է, ւ, ու)ց||ծ (ըն) ածանցը բարբառում երևան է
գալիս գրաբարի ոյց+ան>ուցան ածանցի դիմաց. հասուցանել>հա-
ծընել, փախուցանել>փախցընել||փախծընել, աշխատեցուցանել>աշ-
խատծընել||աշխածծընել. բարբառային կազմության օրինակներ՝ ժըմ-
նէցընել (հասունացնել, լրացնել), ճօխնօխցընել||ճօխնօխծընել, խըլավ-
ցընել||խլաֆցընել:

Ի տարբերություն գրաբարի, ուր բոլոր բայերի (ածանցավոր և ա-
նածանց) պատճառականը կազմվում է անցյալի հիմքից՝ ածանցի հա-
վելումով, բարբառում ածանցի հավելումը կատարվում է բայարմատի
վրա, որը միայն -ն և -շ ածանցներով բայերի դեպքում է համընկնում
անցյալի հիմքին (մի շարք բայերի ածանցից առաջ պահպանվում են
լծորդ ձայնավորները). գրբ.՝ յիշել-յիշեցուցանել, մօտենալ- մօտեցու-
ցանել, կարդալ-կարդացուցանել, փախչել-փախուցանել, տեսանել-տե-
սուցանել, բրբռ.՝ հիշէլ-հիշէցընել, մօդէնալ-մօդէցնել, կարթալ-կարթըց-
նել, փախնիլ-փախցընել, տէսնալ-տէսցընել:

Պատճառական բայերի այդօրինակ կազմությամբ բարբառում,
գրաբարի համեմատությամբ, ստեղծվել է այդ բայերի ներկայի և անց-
յալի հիմքերի նոր տիպի հակադրություն. ներկայի հիմք, գրբ.՝ յիշեցու-
ցան, բրբռ.՝ հիշէցըն, անց. հիմք., գրբ.՝ յիշեցուց, բրբռ., հիշէցուց:

Բարբառում պատճառական ածանցի -(ա, է, ւ)ց||ծ(ըն) տարբե-
րակով հանդես են գալիս ներկայի, իսկ -(ու)ց տարբերակով՝ անցյալի
հիմքից կազմվողները. կըլէցընիմ-կըլէցուցի:

Պատճառականների կազմության նշված օրինաչափությունից բար-
բառում դուրս են մնում մի քանի բայեր, որոնք անորոշում ևս հանդես
են գալիս անցյալի հիմքով, ինչպես՝ լացցընել, կէցընել:

Պատճառականության իմաստը բացի ածանցումից արտահայտվում
է նաև ներգործական սեռի բայերի հետ տալ բայի հարադրությամբ.
ազադէլ դալ, ծախէլ դալ, պէրէլ դալ, սիրէլ դալ և այլն:

Սեռի կազմը: Հայտնի է, որ գրաբարում չկան բայերի ներ-
գործական, կրավորական և չեզոք սեռերի հակադրությունը հստակորեն
արտահայտող ձևաբանական ցուցիչներ: Ներգործաձև և կրավորաձև
խոնարհումները միշտ չեն, որ համընկնում են համապատասխան սեռե-
րին: Իսկ չեզոք սեռի բայերը, ըստ լծորդությունների, ունեն կամ ներ-
գործաձև կամ կրավորաձև վերջավորություններ: Հաճախ էլ միևնույն

բայաձևով (դրանք ընդունված է կոչել հասարակ բայեր) արտահայտվում են և՛ կրավորական, և՛ ներգործական սեռերի իմաստներ: Իսկ բայի անդեմ ձևերը ընդհանրապես չունեն սեռի ձևաբանական արտահայտություն: Սեռի իմաստային տարբերակումը գրաբարում հիմնականում կատարվում է շարահյուսական մակարդակում՝ ի դեմս բայիմաստի և նրա խնդրառության:

Ծագրաբարյան շրջանում զգալիորեն պարզեցվեց սեռերի հակադրությունն արտահայտելու ձևաբանական միջոցը՝ հանձին -վ բայածանցի:

Երզնկայի բարբառում ևս վ-ի (ըստ հնչյունական դիրքերի -ֆ) առկայություն-բացակայություն հատկանիշով ստեղծվում է կրավորական և ներգործական սեռերի հակադրություն՝ սկսած հենց անդեմ ձևերից. սիրել-սիրվիլ, ազադել-ազաղվիլ, աղալ-աղասֆիլ:

Սակայն բարբառներում քերականական շատ ձևերի արտահայտություններ, լինելով անցումային օղակներ գրաբարից դեպի աշխարհաբարի համակարգը, ի հայտ են բերում երկու համակարգերի տարրեր: Այսպես, նորագոյացություն կրավորական -վ ցուցիչի հետ բրբռ. կրավորական սեռի արտահայտման համար գործածում է նաև գրաբարյան ձևը՝ խոնարհման վերջավորությունների տարբերակված արտահայտությունը՝ կրավորածե-նեբգործածե խոնարհման վերջավորություններով ստեղծելով կրավորական-ներգործական սեռերի հակադրություն:

Նշված հակադրությունն արտահայտվում է անց. կատարյալ և ըղձ. ապ. և նրանից կազմվող ժամանակաձևերում: Վերջինիս դեպքում իբրև սեռերի տարբերակման հատկանիշ հանդես է գալիս է-ի լծորդ ձայնավորների հակադրությունը՝ նման գրաբարին.

ներգործ. սեռ. ազադէցի, ազադէցիր, ազադէց...

շարժիմ³⁹, շարժէս, շարժէ...

կրավոր. սեռ. ազադէցա, ազադէցար, ազադէցաւ...

շարժիմ, շարժիս, շարժի...

Ավելին, որոշ բարբառներ միևնույն քերականական իմաստի արտահայտման համար դրսևորում են թե՛ հին, թե՛ նոր համակարգի ձևերը միա-

---

39 Ի-ն այստեղ ոչ թե կրավորականի ցուցիչ է, այլ խոնարհման համակարգում գործող ընդհանուր օրինաչափության արդյունք, ըստ որի ոնգայիններից առաջ է-ն վերածվում է ի-ի: Առաջացած համանունության պատճառով ներգործական և կրավորական սեռերի հակադրությունն այս դեպքում չեզոքացված է:

ժամանակ, այդպիսով նույն իմաստը մատնանշելով կրկնակի ցուցիչով⁴⁰, Այս երևույթը Երզնկայի բարբառում, ինչպես նաև արևմտյան խմբակցության մի շարք բարբառներում, երևան է գալիս կրավորական սեռի արտահայտության մեջ: Հենց անորոշում ներգործական սեռի է(<ե) լծորդության բայերը կրավորականի վերածվելիս -վ ձևովն են ընդունելու հետ է-ն փոխում են ի-ի, որը տվյալ դեպքում կրավորական սեռն արտահայտելու ձևային նշան է նաև՝ ուղել-ուղվիլ, փառդել-փառդվիլ: Ի լծորդը հիմնականում այդպիսի դեր ունի նաև գրաբարում: Խոնարհման հարացույցում ըղձականում և նրանից կազմվող ձևերում պահպանվում են և՛ -վ-ն, և՛ ի-ն. սիրվիմ, սիրվիս, սիրվի:

Կրավորական սեռը կրկնակի ցուցիչով դրսևորելը ավելի ակնհերե է անցյալ կատարյալ ժամանակում, որտեղ -վ-ի հետ պարտադիր կերպով հանդես են գալիս գրաբարի կրավորաձև վերջավորությունները. սիրվեցա, սիրվեցառ, սիրվեցավ...

Այսպիսով, ներգործական և կրավորական սեռերի հակադրությունը բարբառում արտահայտվում է հետևյալ հատկանիշներով.

ա) -վ բայածանցի առկայություն-բացակայություն՝ լծորդ ձայնավորների հակադրության ուղեկցությամբ՝ ազադել-ազադվիլ,

բ) է-ի լծորդ ձայնավորների հակադրություն՝ ազադել-ազադիլ,

գ) ներգործաձև-կրավորաձև խոնարհում հակադրություն՝ ազադեցի-ազադեցա,

դ) ներգործաձև-կրավորաձև խոնարհում հակադրություն՝ -վ բայածանցի բացակայություն-առկայություն հակադրության ուղեկցությամբ՝ ազադեցի-ազադվեցա:

Ներգործական սեռի բայերի հակադրությունը չեզոքներին ընդհանուր առմամբ արտահայտվում է -վ||ֆ բայածանց ընդունելու-չընդունելու, իսկ կրավորականներինը՝ -վ||ֆ-ի առկայություն-բացակայություն հատկանիշով: Սակայն երկու հակադրություններն էլ չեզոքների համար թույլ հատկանիշներ են, որովհետև հաճախակի են խախտվում սահմանները. որոշ չեզոքներ երբեմն ստանում են -վ||ֆ. Ըստ սովախին Խոսկով հօր չիշերվիռ (Այդ հիմարի խոսքով կարելի չէ հօր իջնել):

Ավելի թույլ է կրավորական և չեզոք սեռի հակադրությունն արտահայտող -վ||ֆ-ի առկայություն-բացակայություն հատկանիշը, քանի

40 Կեսարիայի բարբառում, օրինակ, անորոշ դերբայը գոյականաբար հոլովվելիս հանդես է բերում գրաբարի ոչ>ու հոլովակետը, միաժամանակ ունենալով անվանական տարածված ի-ն՝ կարդալ+ու+ի, որով ստացվում է սեռական-տրականի կրկնակի ցուցիչ (տե՛ս Ս. Անթոնյան, Կեսարիայի բարբառը, Երևան, 1961, էջ 69):

որ այդ ածանցով հանդես են գալիս անդրադարձություն և փոխադարձություն ցույց տվող մի խումբ բայեր, որոնք ըստ սեռային պատկանելության կրավորակերպ չեզոքներ են. տեղավորվիլ, պաղըռվիլ, տաբգըվիլ, հաֆֆիլ, սրֆֆիլ, մեզդեղվիլ, կարֆֆիլ: Այս բայերի հակադրությունը բուն կրավորականներին չեզոքացված է, որովհետև ինչպես անդեմ, այնպես էլ դիմավոր ձևերում նրանք միմյանց հետ հանդես են բերում ձևային բացարձակ նույնություն. խոնարհման ժամանակ երկու խմբում էլ հանդես են գալիս ի լծորդը, -վ ածանցը և -էցա-էցաւ, —էցավ... կրավորաձև վերջավորությունները: Կարֆֆիմ, կարֆֆիս, կարֆֆի, կարֆֆեցա, կարֆֆեցաւ, կարֆֆեցավ... Այս խմբի չեզոքները ներգործականներին հակադրվում են նույն հատկանիշներով, ինչով կրավորականները:

Ընդհանրապես չեզոք սեռի բայերը խոնարհման հարացույցում չեզոքանում են մերթ ներգործական, մերթ կրավորական սեռի բայերի հետ՝ ըստ համապատասխան լծորդությունների հանդես բերելով նույնական վերջավորություններ:

Այդ բոլորից կարելի է եզրակացնել, որ ներգործական-կրավորական-չեզոք սեռերը ձևաբանական մակարդակում հստակորեն չեն հակադրվում միմյանց, որովհետև նրանցից ոչ մեկը չունի ինքնակա և միանշանակ ձևաբանական ցուցիչ: Սեռերի իմաստային տարբերակման ճշգրիտ ոլորտը ի վերջո հանդիսանում է շարահյուսական մակարդակը՝ նման գրաբարին:

Հիմնականություն

Բայի բոլոր ձևերը կազմվում են ներկայի և անցյալի հիմքերից, ինչպես նաև անորոշ դերբայից:

Ներկայի հիմքը բայի ելակետային ձևի՝ անորոշ դերբայի, հիմքն է: Այն լինում է ածանցավոր և անածանց:

Ներկայի հիմքից են կազմվում հետևյալ ժամանակները և դերբայները. գրաբարի նման՝

ա) բոլոր բայերի (ածանցավոր և անածանց) ըղձ. եղ. ապ. և անց. ապ. (այս ձևը համապատասխանում է գրաբարի սահմ. եղ. ներկա և անց. անկատարին), ինչպես նաև՝ ըղձ. կազմվող սահմ. եղ. ներկա և անկատար, ապ. և անց. ապ. ժամանակները. խօս-իմ, տէսն-ամ, ազադվ-իմ, հասկըցն-իմ, կըխօս-իմ, կըդէսն-ամ, կազադվ-իմ, կըհասկըցն-իմ, պի խօս-իմ, պի դէսն-ամ, պի ազադվ-իմ, պի հասկըցն-իմ:

բ) Արգելական հրամայականը եզ. և հոգ. թվերում՝ մի՛ խօսիւր, մի՛ խօսիք, մի՛ մօղէնար, մի՛ մօղէնաք, մի՛ փախցընէր, մի՛ փախցընէք:

գ) Անորոշ դերբայը. ըսէլ, հարցադիլ, հասնէլ, մօղէնալ, փառովիլ, հօղվըղալ, էրգընցնէլ:

դ) Է, ի լծորդության անածանց, ինչպես նաև դրանց —ն ածանցով բայերի ու պատճառականների ենթակայական դերբայը. պէրօղ, ազադօղ, տէնօղ, իշնօղ, փրցընօղ.

—վ սեռանիշ, դ, ադ, զօդ և մյուս կերպանիշ ածանցներով բայերի դիմավոր և անդեմ ձևերի կազմությունները նման են Է, ի լծորդություններով պարզ բայերի կազմությանը, ուստի վերջիններին մասին ասվածը վերաբերում է նաև հիշյալ ածանցներով բայերին, ինչպես վերը հիշատակած դեպքում՝ խէղդվօղ, նաթըռօղ:

ե) Է, ի լծորդներով անածանց բայերի հարակատար և վաղակատար դերբայները: Սրանք համապատասխանում են գրաբարի անց. դերբային, որը նշված խմբի բայերում հանդես է բերում ներկայի և անցյալի հիմքերից զուգահեռ կազմություններ՝ սիրեալ և սիրեցեալ, իսկ երբեմն էլ միայն անցյալի հիմքից կազմություն՝ նայեցեալ: Բրբո. կայունացրել է միայն ներկայի հիմքից կազմությունները. սիրէր, խօսէր, նաէր, հանէր, գնաւէր—սիրած, խօսած, նաջած, հանած, գնաւած:

զ) Ներկայի հիմքից է կազմվում նաև ժխտման դերբայը, որն իբրև այդպիսին գրաբարում չկար. ուղէր, վազէր, տառնար, հասնիր, մօռնար, մօղէնար, ավըրվէր, չօրցընէր:

Ի տարբերություն գրաբարի՝

ա) անածանց բայերի բուն հրամայականի եզակին. խօսէ, վազէ, ազա՛: Այս ձևերը ուղղագծորեն համապատասխանում են գրաբարի՝ խոսեա՛, վազեա՛, ազա՛ ձևերին (եա > է հնչյունափոխություն), որոնք գրաբարում դիտվում են անցյալի հիմք (անշեշտ դիրք առանց ց-ի)⁴¹: Բարբառում, սակայն, դրանք անցյալի. հիմք դիտել չի կարելի:

Անցյալի հիմքը ըստ կազմության երկու տեսակ է՝ ցոյական (ց-ածանց) և ոչ ցոյական (արմատական): Բարբառը չունի գրաբարի ի թույլ բաղադրիչով անցյալի հիմք: Այդպիսին ունեցող բայերը հիմնականում հանդես են գալիս ոչ ցոյական, մասամբ միայն՝ ցոյական հիմքով. գրբ.՝ բոի, փախի, բրբ.՝ բրո, փախ, բայց՝ գրբ.՝ զարթի, բրբո.՝ աթթընց: Զարթնուլ բայը բարբառում դառնալով ա լծորդության ածանցավոր բայ՝ բարբառում օրինաչափորեն ունի ցոյական հիմք:

41 Տե՛ս Ա. Աբրահամյան, Գրաբարի ձևնարկ, էջ 165—166:

Անցյալում ոչ ցոյական հիմք ունեն. գրաբարի նման՝

ա) է, ի լծորդության ն-ածանց բայերը՝ հասնել-հաս, մէռնիլ-մէռ, հաֆնիլ-հաֆ:

Գրաբարի հիշյալ լծորդություններով մի շարք բայեր բարբառում թեև փոխել են լծորդությունը՝ վերածվելով ա-ի, պահպանել են, սակայն, անցյալի ոչ ցոյական հիմքը. տեսանել>տեսնալ-տէռ, մտանել>մըդնալ-մըդ, գտանել>կըդնալ-կըդ, անկանիլ>ինալ-ինգ: Ինալ-ի անորոշում ընկած կ-ն անցյալի հիմքում և նրանից կազմվող ձևերում վերականգնվում է: Իշանել>իշնալ>ինչա կատարյալի ձևում առկա ն-ն ոչ թե բայածանցի արժեքով հանդես եկող ձևույթ է (գրափոխված), այլ հավելյալ հնչյուն, որը բացատրվում է հնչյունական այն օրինաչափությամբ, ըստ որի շնչեղ խուլերից առաջ ավելանում են ռնգայիններ (հմմտ. կանաչ>կանանչ):

Հարցանել>հարցընէլ, ցուցանել>ցուցնէլ բայերը գրաբարում օրինաչափորեն ունեն ոչ ցոյական հիմք՝ հարց, ցոյց (անշեշտ դիրքում՝ ցուց): Բարբառում դրանք ձևով նման լինելով պատճառականներին՝ վերջիններիս համաբանությամբ ունեն ցոյական հիմք՝ հարցուց, ցուցց:

Գրաբարում ու լծորդության բայերը անցյալում ունեն ոչ ցոյական հիմք: Բարբառում այդ բայերը բաշխվելով այլ լծորդությունների վրա՝ ըստ լծորդությունների ու կազմության (ածանցավոր կամ անածանց) ունենում են ոչ ցոյական կամ ցոյական հիմք: Այսպես, առնուլ>առնէլ-առ, թքնուլ>թըքնէլ>թըք, կլնուլ>կըլէլ-կըլէց:

Ու լծորդությամբ հանդես եկող միակ բայը՝ թողուլ, անցյալում ունի ցոյական հիմք՝ թողուց:

Անցյալի ցոյական հիմքը ստեղծվում է հնչյունական հերթագայությունների միջոցով.

ա) ինչպես գրաբարում, անորոշից լ/ց հերթագայությամբ ստեղծվում է է, ի, ա լծորդություններով անածանց բայերի անց. հիմքը⁴². ի լծորդությունը այս դեպքում դառնում է է. բալէլ-բալէց, նախլ-նալէց, վազէլ-վազէց, սիրել-սիրէց, մընալ-մընաց, խաղալ-խաղաց||խախց:

Այդ խմբի մի քանի բայեր շեղվում են ընդհանուր օրինաչափությունից՝ անցյալում հանդես բերելով ոչ ցոյական հիմք. ըսէլ-ըս(ի),

42 Ե, ի լծորդություններով բայերի գրաբարի անցյալի հիմքի շեղված դիրքի -եաց, անշեշտ դիրքի -եց-ի փոխարեն բարբառում միշտ հանդես է գալիս -էց. գրբ.՝ գրեցի, գրեագ, բրբռ.՝ կըրէցի, կըրէց:

ներստել-ներստ, պէրէլ-պէր, ածէլ-ած: Բացի ասել բայից, մյուսները նույնպիսի հիմք են դրսևորում նաև գրաբարում:

Է, ի լծորդություններով մի շարք բայեր, որոնք գրաբարում հանդես են գալիս ածանցավոր, իսկ բարբառում անածանց ձևով, անց. հիմքում մերթ նմանվում են գրաբարյան ձևին (ոչ ցոյական), մերթ էլ անց. հիմքը ստեղծվում է բարբառի անածանց ձևի օրինաչափությամբ (ցոյական). գրբ.՝ սկսանել-սկիս||սկս, օծանել-օծ, բրբռ.՝ ըսկըսիլ-ըսկըս, բայց՝ օծէլ-օծէց: Այստեղ, ըստ երևութիւն, դեր է խաղում բայերի սեռային պատկանելութիւնը: Դիտելի է, որ ներգործականները հանդես են բերում ցոյական, իսկ շեղոքները՝ ոչ ցոյական հիմքեր: Կրավորականների համար հիմքերի հակադրութիւնները էական դեր չունեն, դրանք ավելի շատ թելադրում են դիմաթվային վերջավորութիւնների հակադրութիւններ:

Սպանանել > ըսպաննէլ բայում թեև առկա է գրաբարի -ան-ին համապատասխանող -ն ածանցը, բայց վերջինս չի գիտակցվում իբրև ածանց, որի պատճառով էլ այդ բայի անց. հիմքը ոչ ածանցավորների նման ցոյական է՝ ըսպաննէց, հակառակ գրաբարի սպան ոչ ցոյական հիմքի:

Ջարկանել > զարգէլ բայը անց. հիմքում ունի ոչ ցոյական և ցոյական զուգահեռ տարբերակներ՝ զարգ և զարգէց, առաջինը իբրև կազմութիւն գրաբարյան, երկրորդը՝ բարբառային ձևից:

բ) Բայահիմքից ն/ց հերթագայութեամբ է ստեղծվում ա լծորդութեան ածանցավոր բայերի անցյալի հիմքը՝ նման գրաբարին. մօռնալ-մօռց, կօղնալ-կօխց, մօղէնալ-մօղէց, մէզնալ-մէծց||մէծծ (վերականգնելովում է նախկին ծ-ն): Նույն հերթագայութիւնն է առկա նաև պանալ-պաց, կէնալ-կէց, լնուլ-իլէնալ-լէց ձևերում:

գ) Ռն/րց հերթագայութիւն է տեղի ունենում պառնալ, տառնալ թայերում՝ պարց, տարց: Վերջինս երբեմն հանդես է գալիս նաև ոչ ցոյական հիմքով՝ տառ:

դ) Ա, է, ր)ց||ծ(ըն) ածանցով բայերի անց. հիմքը ստեղծվում է բայահիմքից ըն/ուց հերթագայութեամբ՝ հակառակ գրաբարի ուցան/ուց հերթագայութեան. գրբ.՝ փախուցանել-փախուց (շեշտված դիրքում՝ փախոյց), զարմացուցանել-զարմացուց, մօռնցուցանել-մոռէցուց, բրբռ.՝ փախցընէլ-փախցուց, զարմացընէլ-զարմացուց, մօղէցընէլ-մօղէցուց:

Հերթագայական տարբեր տիպերով, սակայն, առկա է պատճառականների անց. կատարյալի նույնաձևութիւն գրաբարում և բարբառում: Կասկածից դուրս է, որ բարբառի անցյալի ձևերը ուղղակիորեն առաջա-

ցիւ են գրաբարի նույն ձևերից: Անց. հիմքում առկա երկու ց-երից առաջինը հիմքածանց է, երկրորդը՝ պատճառականի, որը բարբառում հանդես է գալիս իր նախնական տեսքով՝ ու ձայնավորի հետ զուգորդված, ինչպես՝ հրաժմուցի, անցուցի, վախցուցի:

Բարբառի ձևերի կազմության համաբանությունամբ են ստեղծված -ն և -շ ածանցներով բայերի անց. հիմքերը՝ տէսցուցի, փախցուցի, հասցուցի՝ գրաբարի տեսուցի, փախուցի, հասուցի կանոնաչէր ձևերի փոխարեն: Բարբառի ձևերի առաջին ց-ն կապ չունի ո՛չ անց. հիմքի, ո՛չ էլ պատճառական ածանցի հետ:

ե) Անց. հիմքի ն/ր հերթագայություն է առկա տանել-տառ, անել-առ, տընել-տըռ բայերում: Հերթագայության տիպով և նրա մեջ բաշխվող օրինակներով բարբառը համընկնում է գրաբարին:

զ) Օ/վը- գրաբարի մի քանի բայերի դիմաց (տալ-տուայ, լսել-լուայ) հերթագայական նշված տիպով բարբառում հանդես է գալիս միայն տալ բայը՝ տըվ(ի):

Անց. հիմքից կազմվում են այն ժամանակաձևերը և դերբայները, որոնք այդ հիմքից են կազմվում նաև գրաբարում: Դրանք են՝

ա) բուրբ բայերի անց. կատարյալ ժամանակը. հաճէցի, վախցա, տէսա, ախցա, թրոցուցի, օլըվէցա, հրմըռդդէցի.

բ) բուն հրամ. հոգ., իսկ ածանցավոր բայերի նաև եզ.՝ վազէցէ՛ք, մընացէ՛ք, կըռէցէ՛ք, տըվէ՛ք, ա՛ռ-առէ՛ք, տէ՛ս-տէսէ՛ք, մըդի՛ր-մըդէ՛ք, խըմցո՛ւր-խըմցուցէ՛ք: Պատճառականի եզ. հրամ. տեղի է ունենում անցյալի հիմքի ց/ր հերթագայություն. ծիֆցուց-ծիֆցո՛ւր.

զ) (ա, է, ը)ն, չ և (ա, է, ու, ը) ց||ծ (ըն) ածանցներով բայերի հարակատարը և վաղակատարը. փախած, թրոած, տէսած, ծառվըցած, կիտցած, անցուցած, հրաժմուցած-փախէր, թըռէր, տէսէր, ծառվըցէր, կիտցէր, անցուցէր, հրաժմուցէր:

Բարբառային կազմության և փոխառյալ հիմքերով բայերն ըստ կազմության (ածանցավոր և անածանց) և լծորդությունների անցյալի հիմքում բաշխվում են համապատասխան տիպերի (ցոյական և ոչ ցոյական) միջև:

Ներկայի և անցյալի հիմքերում տարահիմքերով հանդես եկող բայերը քննվում են «Անկանոն բայեր» բաժնում:

Անորոշ դերբայը իբրև հիմք հանդես է գալիս ընթացակցական դերբայի մեջ: Անորոշին ավելանում է -էն. ի լծորդության բայերի ի-ն այս դեպքում փոխվում է է-ի. ուղէլ-ուղէլէն, ննիլ-ննիլէն, խընդալ-խընդալէն. Հացը դաշտին մէջ էրգար մընալէն ձաղգէր է:

Անդեմ ձևեր

Բայի անդեմ ձևերը ունեն հետևյալ շարքերը.

անորոշ—լրսել, խազնել, խօսիլ, հաֆնիլ, մընալ, հասկընալ
վաղակատար—լրսէր, խաձէր, խօսէր, հաֆէր, մընացէր, հասկըցէր
հարակատար—լրսած, խաձած, խօսած, հաֆած, մընացած, հաս-
կըցած

ենթակայական—լրսող, խազնող, խօսող, հաֆնող, մընացող,
հասկըցող

ժխտման—լրսէր, խազնէր, խօսիր, հաֆնիր, մընար, հասկընար
ընթացակցական—լրսէլէն, խազնէլէն, խօսէլէն, հաֆնէլէն, մընա-
լէն, հասկընալէն:

Գրաբարի համեմատությամբ բացակայում է ապ. դերբայը, իսկ նորակազմություն են հարակատար, ժխտման և ընթացակցական դերբայները:

Վերոբերյալ շարքերից բուն դերբայներ են՝ անորոշը, ենթակայակա-
նը, ընթացակցականը, կիրառության ոլորտների մեծ մասով նաև հարակատարը, իսկ կախյալ⁴³ դերբայներ են վաղակատարը, ժխտմա-
նը, մասամբ միայն հարակատարը:

Ա ն ո Ր Ո Ղ դ ե Ր Բ ա յ : Դասական շրջանի անորոշ դերբայի ե,ա,ու լծորդությունների դիմաց⁴⁴ բարբառի անորոշն բնի է, ի, ա: Գրաբարի խոնարհման հարացույցում հանդես եկող ի խոնարհիչը բարբառում առկա է նաև անորոշում: Այսպես՝ գրբ.՝ խօսել-խօսիմ, նայել-նայիմ, բրբռ.՝ խօսիլ-խօսիս, նաիլ-նաիս⁴⁵: Հաճախ անորոշում ի-ով են հանդես գալիս գրաբարի նաև ե խոնարհման բայերը. ասնիլ, հասնիլ հադնիլ: Ընդհանրապես է, ի լծորդությունների բաշխման ոլորտները խիստ անջրպետված չեն և հաճախ մեկը փոխարինվում է մյուսով: Անորոշում հակումը մեծ է դեպի ի լծորդությունը:

Բարբառային կազմության և փոխառյալ հիմքերով բայերի անո-
րոշում լծորդ ձայնավորները հանդես են գալիս ըստ սեռային պատկա-
նելության. ներգործական սեռի բայերը հանդես են գալիս է (խըզդէլ,
ծագողէլ), չեզոք սեռի բայերը՝ ի և ա լծորդություններով (կարմըղգիլ,

⁴³ Ըստ եղանակային ձևերի մասնակցության դերբայների այդպիսի (բուն և կախ-
յալ) խմբավորում է կատարել Ս. Աբրահամյանը (նշվ. աշխ., էջ 154):

⁴⁴ Նկատի չենք առնում ո լծորդությունը, որով հանդես էր գալիս միայն գոլ բայը:

⁴⁵ Բերված է բարբառի 2-րդ դեմքը, որովհետև թե՛ ե և թե՛ ի լծորդությունների դեպ-
քում ղնգայիններից առաջ բարբառն ունի ի:

թրբրոդալ). Ըստ այսմ էլ դրանք բաշխվում են համապատասխան խոնարհման տիպերի միջև:

Բարբառը չունի ու լծորդությամբ բայեր, եթե չհաշվենք թողու միակ բայը, որը գոյություն ունի մի շարք բարբառներում:

Գրաբարի նկատմամբ մի շարք բայեր անորոշ ձևում տարբերություններ են երևան հանում բայահիմքի կառուցվածքի տեսակետից:

ա) գրաբարի ածանցավոր ձևի դիմաց առկա է պարզ հիմք. զարկանել > գարգել || գարնել, սկսանել > ըսկըսիլ, անկանել > ինալ, լուանալ > վըլալ:

բ) Հակառակը՝ պարզ հիմքի դիմաց բարբառն ունի ածանցավոր ձև. պառավել > պառվընալ, կարել > կըրնալ, քնել > քընանալ, գիտել > կիդնալ, կալ > կէնալ, կարօտել > կարօդնալ, իշխել > իշխընալ:

Անորոշ դերբայը, ինչպես գրաբարում, չի մասնակցում բայի եղանակային ձևերի կազմությանը: Այն շարահյուսական մակարդակում հանդես գալով գոյականաբար հոլովվում է՝ սեռական-տրականում ստանալով ու(ն) հոլովակերտը. ի լծորդը թեքված ձևերում դառնում է է. խօսիլ-խօսելուն-խօսելէն-խօսելով:

Անորոշ դերբայի շարահյուսական իրացումներն են՝ ենթակա, հատկացուցիչ, խնդիր, պարագա, վերադիր. Մարթու էդէվանց խօրաթելը չիդադ բան շէ (ենթակա): Տիքրանը դունը ձըքէլուն բէս ախպարը գըրընգօխ կընաց էդէվէն (ժամանակի պարագա): Կրագին քօվ էրգար մընալաւն էրէսը գարմըրդգէցավ (պատճառի պարագա): Հանդիբօղին գըբօթէ բան մը ըսէլու համար (նպատակի պարագա): Քալէլօվ դէվօ գէդ գացինք (ձևի պարագա):

Վ ա դ ա կ ա տ ա ր դ ե ր բ ա յ: Գրաբարի անցյալ դերբայի -եալ վերջավորությունը համապատասխանում է -էր, որը բաղադրվելով բայահիմքերին՝ կազմում է վաղակատարի իմաստ արտահայտող դերբայաձև:

Վաղակատար դերբայը չունի անկախ կիրառություն. նա միշտ հանդես է գալիս օժանդակ բայի ներկա և անցյալ ձևերի հետ հարադրված՝ կազմելով սահմանական եղանակի վաղակատար և անցյալի վաղակատար ժամանակներ. տէսէր իմ, նըստէր իմ, հասկըցէր իմ:

Հ ա ր ա կ ա տ ա ր դ ե ր բ ա յ: Կազմվում է -ած վերջավորությամբ, որը ըստ լծորդությունների և բայերի կազմության (ածանցավոր և անածանց) դրվում է ներկայի կամ անցյալի հիմքի վրա:

Հարակատար դերբայի մասնակցությունը բայի եղանակային ձևերի կազմությանը ունի յուրահատկություն. այս դերբայով և օժանդակ բա-

յի ներկա և անց. ժամանակների հարադրութեամբ ձևավորված ժամ. ազատորեն արտահայտում է արդի հայերենի վաղակատար ժամ. իմաստ, ինչպես՝ Հրոհրուբնին աշխար բրոնած էր (Նրանց բրբիջը աշխարհ էր բռնել): Ծիդիս էդեվը ուռ մը էլած է (Վզիս հուկը ուռուցք է ելել):

Եթե հիշյալ բայածեր չի արտահայտում վաղակատար ժամ. իմաստ, ապա այն ավելի ճիշտ վիճակային, քան ժամանակային հարաբերություն է մատնանշում. Հավգիթը ջաթըռոյած է: (Ձուն կոտրված է): Սաղ է, քի մէռած (Ողջ է, թե մեռած): Սաթիգը որդցած է (Սաթիկը գեղեցկացած է):

Ավելին, հարակատար դերբայը իր շարահյուսական կիրառութեամբ ավելի հաճախ հանդես է գալիս որպես որոշիչ, քան օժանդակ բայի հարադրութեամբ՝ որպես ստորոգյալ. ժըմնած (հասունացած) դըղա, հավնած ախշիկ, տարգած հավգիթ:

Որ հարակատար ձևն ունի հիմնականում անվանական արժեք, քան կախյալ դերբայական, երևում է նրա ժխտական կիրառություններում: Հակառակ եղանակային ձևերին մասնակցող դերբայների (վաղակատար, ժխտման), որոնք ժխտական ձևերի եզ. 3-րդ դեմքում հարադրվում են օժանդակ բայի շի||ջը ձևերի հետ, հարակատարը նույն պարագայում հանդես է գալիս չէ տարբերակի հետ, ինչպես դա տեղի է ունենում անվանական ստորոգյալների դեպքում. չի մէռէր, չի մէռնիր, բայց՝ չէ մէռած:

Հարակատար դերբայը փոխանուն կիրառութեամբ ստանում է հոդ, ի(ն) հոլովակերտ և հոգնակերտներ՝ շարահյուսական մակարդակում դառնալով նախադասության զանազան անդամներ. Անցածը մօռցուգ գըլլա (ենթակա): էգած ճամփուդ մադաղ ըլլամ (որոշիչ): Թօղ, օ մէնք ա գիտցազնիս անինք (ուղիղ խնդիր): Մարթը սաղը սօլը (աջը ձախը) չի նաիր, հասածին գուդա ձէքի գօբալօվ (հանգման խնդիր): Մէգէն օտկի էլավ ու հէրսօդած հէռացավ (ձեռն պարագա): Չար ասխի դագ ձընած է (ստորոգյալ):

Ե ն ք ա կ ա յ ա կ ա ն դ ե ր ք ա յ : Վերջավորությունն է -օղ, որը ըստ լծորդությունների և բայերի կազմության դրվում է ներկայի կամ անց. հիմքի վրա, ինչպես՝ խըմօղ, ծէձօղ, ուզօղ, հասնօղ, սօրվօղ, հասկըցնօղ, բայց՝ կարբըցօղ, ախցօղ, մընացօղ, հասկըցօղ, հօղվըդացօղ, կիտցօղ:

Մուտալ և գուտալ բայերը, հակառակ ա լծորդության բայերին հատուկ օրինաչափության, վաղակատար են կազմում ներկայի հիմքից՝ մուտօղ, կուտօղ. առաջինը գալիս է դեռևս գրաբարյան շրջանից, երկրորդն առաջացել է մուտալ բայի համաբանությամբ՝ նրա հետ անբաժան գործածվելու պատճառով:

Ենթակայական դերբայը չի մասնակցում բայի եղանակային ձևերի կազմությանը: Շարահյուսական մակարդակում նրա իրացումներն են՝ ենթակա, որոշիչ, հատկացուցիչ, խնդիր, վերագիր: Ախշիզ չի ձեռնարկում գրգռվել (ենթակա): Չուղօղին մալը ուղօղին հալալ (հատկացուցիչ և հանգման խնդիր): Էփ ու թափ կիտցօղ գին է (որոշիչ):

Ժխտման դերբայ: Բոլոր բայերի համար կազմվում է անորոշ ձևից՝ բառավերջի վր հերթագայությամբ. վազէլ-վազէր, խօսիլ-խօսիր, փախնիլ-փախնիր, տէսնալ-տէսնար, աղալ-աղար:

Գրաբարում բայական այս ձևը հանդես է գալիս հրամայականի արգելական տարբերակի եզ. թվում՝ մի՛ հասաներ, մի՛ խօսիր, մի՛ վազեր, մի՛ աղար: Բարբառը պահպանելով այդ բայաձևի նշված կիրառությունը, միաժամանակ ընդարձակել է նրա գործառության ոլորտը՝ այդ բայաձևի և օժանդակ բայի ժխտական ձևերի հարադրությամբ կազմելով սահմ. ներկա և անկատար ժամանակների ժխտման հարացույցները: Քանի որ նշված բայաձևը բոլոր դեմքերի համար հանդես է գալիս անփոփոխ, ուստի այն ձեռք է բերել դերբայի արժեք:

Է լծորդով պարզ բայերի վաղակատար և ժխտման դերբայների միջև առաջանում է համանունություն (լըսէ՛ր և՛ վաղակատար է, և՛ ժխտման), որը, սակայն, խոսքային մակարդակում շփոթի տեղիք չի տալիս:

Ը ն թ ա ց ա կ ց ա կ ա ն դ ե ր ք ա յ: Այս դերբայն ստեղծվում է անորոշից -էն վերջավորության հավելումով և ձևով նույնանալով բացառական հոլովաձևի հետ, վերջինիցս տարբերվում է իմաստային յուրահատկությամբ: Նրանով արտահայտվում է հիմնական գործողությանը հարակից գործողություն կատարելու իմաստ. Ուղէլէն գրքալէր: Ձևա-իմաստային ինքնուրույնության պատճառով հիշյալ բայաձևերը ստացել են անկախ դերբայի արժեք⁴⁶: Նախադասության մեջ ընթացակցական դերբայը լինում է ձևի պարագա:

Բացի կանոնավոր ու օրինաչափ գործածություն ունեցող նշված դերբայներից, բարբառում հանդիպում են -ուկ-ով վերջավորվող դեր-

46 Տե՛ս է. Աղայան, Մեղրու բարբառը, էջ 196: Ա. Աբրահամյան, Հայերենի դերբայները և նրանց ձևաբանական նշանակությունը, Երևան, 1953, էջ 262—266:

բայներ՝ կայնուկ, մօռցուկ, քննուկ, պառզուկ: Սահմանափակ գործածության պատճառով այդ դերբայաձևը բարբառում որակ չի կազմում, և նրա առկայությունը բացատրվում է սոսկ այլ բարբառների ազդեցությամբ՝ ժողովրդական բանահյուսության միջոցով, որից և թափանցել է առօրյա խոսակցական որոշ դարձվածքների մեջ. Անցածը մօռցուկ ըլլա: Ճագարագիրը չագդին վերա գրուից է: Ըս պուրուգը գօռուից է (կոտրված է):

Փոխանցումներ լծորդությունների միջև: Բարբառի բայերը միշտ չէ, որ լծորդություններով համընկնում են գրաբարի համապատասխան բայերի հետ: Ու լծորդության բոլոր բայերը, բացի թողուլ > քողուլ բայից, բաշխված են տարբեր լծորդությունների միջև. առնուլ > առնել, երդնուլ > էրթրենալ, զարթնուլ > արթրենալ, զբոսնուլ > րսպոսնիլ, կրնուլ > կրլլել, լնուլ > լեցնել, արգելուլ > արգիլել, թքնուլ > քրքնել: Այստեղ առկա են լծորդությունների ու/ա, ու/ի, ու/է փոխանցումներ:

Զգալի թիվ են կազմում նաև լծորդությունների ե/ա փոխանցմամբ բայերը. իշանել > իշնալ, մտանել > մրտնալ, տեսանել > տեսնալ, ելանել > էլալ, ամաշել > ամբշնալ, ճանաշել > ճաշնալ, իշխել > իշխրնալ:

Հայտնի է, որ գրաբարում խոնարհման հարացույցում ի խոնարհչուով հանդես եկող բայերը անորոշում ունեցել են և լծորդություն: Բարբառում այս խմբի բայերը ի-ն պահպանում են նաև անորոշում, որով առաջացել է ե/ի փոխանցումը. խօսել > խօսիլ, նայել > նաիլ, թռչել > քրռչիլ, փախչել > փախչիլ | փախնիլ: Անորոշում ի-ով են հանդես գալիս նաև գրաբարի և խոնարհման հասնել, հատանել բայերը՝ հասնիլ, հաղնիլ:

Հիմնականում անփոփոխ է ա լծորդությունը:

Դիմավոր ձևեր

Դեմքի և թվի կարգերը: Ողջ հայերենի նման Երզնկայի բարբառում ևս բայի դեմքի (1-ին, 2-րդ, 3-րդ) և թվի (եզակի, հոգնակի) իմաստներն արտահայտվում են միևնույն դիմաթվանիշ ցուցիչների միջոցով: Դրանց մեջ ընդհանուր ձևով առկա է նաև ժամանակի կարգը:

Գրաբարի համեմատությամբ օժանդակ բայը կրել է հետևյալ փոփոխությունները. նախ՝ այստեղ բացակայում է օժանդակ բայի ապ. ժամանակաձևը (ինչպես ետգրաբարյան շրջանի հայերենի բոլոր դրսևվորումներում), իսկ ներկա և անց. ժամանակաձևերի համապատասխանությունները ունեն հետևյալ պատկերը.

Ն ե Ր Կ ա

գրաբար

եմ	եմք
ես	էք
է	են

բարբառ

իմ	ինք
էս	էք
է	ին

Ա ն ց յ ա լ

էի	էաք
էիր	էիք
էր	էին

էի	էանք
էիր	էիք
էր	էին

Ներկա ժամ. եզ. թվի 1-ին դեմքի և հոգն. թվի 1-ին և 3-րդ դեմքերի ե>ի փոփոխությունը, որ հատուկ է շատ բարբառների, բացատրվում է ե-ի դիրքով, իբրև ռեզյաններից առաջ կատարված հնչունափոխություն⁴⁷: Հոգ. 1-ին դեմքի մ-ի դիմաց առկա ն-ն մեծ դերանվան առնմանությամբ է⁴⁸: Վերջինիս համաբանությամբ է մեկնվում անց. ժամ. էանք ձևում առկա ն-ն⁴⁹:

Օժանդակ բայի վերջավորությունները համընկնում են դիմային վերջավորությունների հետ: Վերջիններս համապատասխան լծորդ ձայնավորների հետ հանդես են գալիս համադրական ձևերում և կատարում են նույն դիմաթվանիշ ցուցիչի դերը, ինչպես ի լծորդության դեպքում՝ իմ, իս, ի, իմք, իք, ին (ներստիմ, ներստիս, ներստի...), ա լծորդության դեպքում՝ ամ, աս, ա, անք, աք, ան (հազամ, հազաս, հազա...):

Անցյալի ձևերում է և ի լծորդության բայերի վերջավորությունները նույնն են՝ էի, էիր, էր, էանք, էիք, էին. ա լծորդության բայերը, գրաբարի նման, հանդես են գալիս իրենց լծորդ ձայնավորով՝ աի, աիր, առ, ալանք, աիք, աին (աղաի, աղաիր, աղառ, աղայանք, աղաիք, աղաին):

Գրաբարի համեմատությամբ բարբառի դիմաթվանիշ ցուցիչները արտահայտում են հետևյալ հակադրությունները.

գրաբար

- 1- ին դ. մ/մք, Օ/ք
- 2-րդ դ. ս/չք, ր/ք, եր/ք, ր/չք
- 3-րդ դ. յ/ն, յր/ն, Օ/ն, Վ/ն

բարբառ

- մ/նք, Օ/նք
- ս/ք, ր/ք
- Օ/ն, ր/ն, վ/ն

47 Հ. Անադյան, Լիակատար քերականություն, հ. 4, գ. 2:

48 նույն տեղում:

49 նույն տեղում:

Գրաբարի եզ. և հոգ. թվերի 2-րդ և 3-րդ դեմքերում առկա յ-ն, որը հանդես է գալիս այն օրենքի համաձայն, ըստ որի գրաբարում վանկը չէր կարող ավարտվել ձայնավորով, բարբառում ընկել է, որով և պարզեցվել են դիմաթվանիշ հակադրությունները:

Հակառակ գրաբարի, ուր բազմարժեք էր ֆ-ն (ինքնուրույնաբար այն հոգ. թվի և՛ 1-ին, և՛ 2-րդ դեմքի ցուցիչ է), բարբառում այդպիսի արժեք ունի ր-ն (այն եզ. թվի և՛ 2-րդ, և՛ 3-րդ դեմքի ցուցիչ է)⁵⁰:

Մյուս դեպքերում գրաբարի և բարբառի դիմաթվանիշ ցուցիչները համընկնում են:

Հրամ. եզ. դիմաթվային (միայն 2-րդ դեմք) հակադրության գրաբարի տիպերը՝ Օ/է'ֆ, ե'ա/ե'ֆ, ա'/է'ֆ, ր'/ֆ, ո'/ֆ⁵¹ (ինչպես թո՛ղ-թո՛ղէ՛ք, սիրե՛ա-սիրեցէ՛ք, աղա՛-աղացէ՛ք, մի՛ գրեր-մի՛ գրէք, հասո՛-հասուցէ՛ք) բարբառում պահպանված են, միայն ե'ա/է'ֆ-ի փոխարեն առկա է է'է'ֆ, ինչպես՝ սիրէ-սիրեցէ՛ֆ:

Ո'/է'ֆ հակադրությունը, որը գրաբարում ուներ համակարգային արժեք, քանի որ նրանով ստեղծվում էր պատճառական բայերի հրամայականի դիմաթվային հակադրություն, բարբառում գործում է միայն գալ> կալ բայում՝ էգօ-էգէ՛ֆ: Իսկ պատճառականների համար ստեղծված է նոր հակադրություն՝ ո'ւր/է'ֆ. փախցո՛ւր/փախցուցէ՛ֆ:

Ժ ա մ ա ն ա կ ի կ ա ր գ ր: Միայն անց. ժամանակն է, որ ունի ինքնուրույն ձևաբանական արտահայտություն, որով և ստեղծվում է անցյալայնություն-ոչ անցյալայնություն⁵² իմաստային հակադրություն: Անցյալայնությունը մասնավորվում է անց. անկատար, անցյալի ապառնի, անցյալի վաղակատար և անցյալ կատարյալ ժամանակաձևերում: Առաջին երեքի անցյալի ցուցիչները նույնն են բոլոր տիպի բայերի համար՝ լըսէ-ի, խօսէ-ի, աղա-ի, պաֆնէ-ի, թրոնէ-ի, մօղէնա-ի..., իսկ ա լ ծ ո ղ ո ղ ո լ թ յ ա ն պ ա ղ, է լ ծ ո ղ ո ղ թ յ ա ն պ ա ղ և ա ծ ա ն ց ա լ ո ղ, բազմապատկական ածանցով ներգործական սեռի և պատճառական ածանցով բայե-

50 Գրաբարում ր-ն, բացի անկախ դիմաթվանիշ վերջավորություն լինելուց, հանդես է գալիս նաև յ-ի և ե-ի հետ զուգորդումներով, ե-ն այս դեպքում չունի լծորդի արժեք (հմմտ. գրել, աղալ-անց. կատ. գրեցեր, աղացեր):

51 Բացառում ենք հրամայականի կրավորաձև խոնարհման ալլալլ ցուցիչները, ինչպես՝ ի'ր/ի'ֆ, Օ/ա'յֆ, առո'ւֆ, ի'ր/ա'յֆ, առո'ւֆ, ի'ր/խայֆ, եռո'ւֆ, ջի'ր/ջի'ֆ, որոնցում դիմաթվային հակադրությունը արտահայտվում է միայն ր/ֆ վերջավորություններով, իսկ մյուս ցուցիչները կրավորականի իմաստակիրներ են:

52 Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 260:

րի անցյալ կատարյալի ցուցիչները թեև հիմնականում համընկնում են առաջինների հետ՝ աղաց-ի, լրսէց-ի, պափ-ի, ախտօղէց-ի, հասկը-ցուց-ի, բայց ծագումնաբանորեն դրանք նույնը չեն, այլ միմյանց հետ կաղմում են համանուններ։ Ի լծորդության, (ա, է, ը)ն, չ և վ ածանցներով բայերի անց. կատարյալը հանդես է բերում այլ ցուցիչներ՝ խօսէց-ա, տէս-ա, քրո-ա, շարժվէց-ա... (ա, առ, ավ, անգ, ափ, ան)։

Գրաբարի համեմատությամբ անց. ժամ. ձևաբանական ցուցիչները բարբառում ունեն հետևյալ արտահայտությունը.

գրաբար	բարբառ
-ի -աք (խօսէի խօսէաք)	-ի -անք (խօսէի խօսէանք)
-իր -իք (խօսէիր խօսէիք)	-իր -իք (խօսէիր խօսէիք)
-յր -ին (խօսէր խօսէին)	-ր -ին (խօսէր խօսէին)
-ի -աք (մնացի մնացաք)	-ի -ինք (մընացի մընացինք)
-եր էք, իք (մնացեր մնացէք)	-իր -իք (մընացիր մընացիք)
Ø-ին (մնաց մնացին)	Ø-ին (մընաց մընացին)
-այ -աք (փախայ փախաք)	-ա -անք (փախա փախանք)
-ար -այք (փախար փախայք)	-ար -աք (փախար փախաք)
-աւ -ան (փախաւ փախան)	-ազ-ան (փախավ փախան)

Ինչպես երևում է, անց. ցուցիչները գրաբարում և բարբառում հիմնականում նույնն են։ Դրանք են՝ ի, ա, ր, լ > վ, որոնք պայմանականորեն կարելի է առանձնացնել դեմքի և թվի ցուցիչներից իբրև զուտ անցյալի ցուցիչներ։

Անց. կատարյալի եզ. 2-րդ դեմքի -եռ-ի դիմաց բարբառում առկա -իր-ը և հոգ. 1-ին դեմքի -ա-ի դիմաց գոյություն ունեցող -ի-ն պետք է բացատրել մյուս դեմքերի -ի-ի համաբանությամբ, որով, ինչպես նաև հոգ. 2-րդ դեմքի -էք, -իք զուգահեռ ձևերի դիմաց միայն -իք ձևի գործածությամբ, բարբառում միասնականացել է այդ ժամանակի ձևաբանական արտահայտությունը։

Գրաբարի և լծորդության ածանցավոր բայերի ներգործածել խոնարհման եզ. 3-րդ դեմքի արմատական հիմքի, այսինքն՝ ժամանակադիմաթվանիշ Ø ցուցչի դիմաց բարբառը հանդես է բերում -ավ վերջավորություն՝ խած-խածավ, զարկ-զարկավ, էչ-ինչավ, հմուտ-մըղավ, էհաս-հասավ։

Ոչ անցյալայնության եզրի ներկա ժամանակը հայերենի ոչ մի դրսևորումում չունի ձևաբանական հատուկ ցուցիչ։ Նրա իմաստն ար-

տահայտվում է դիմաթվային վերջավորությունների միջոցով: Այսպես, մ-ն, ինչպես գրաբարում, այնպես էլ բարբառում և՛ 1-ին դեմքի, և՛ եզ. թվի, և՛ ներկա ժամ. իմաստակիր է: Սակայն բարբառում դիմաթվային վերջավորությունները միշտ չեն, որ բավարար են ներկա ժամանակի իմաստի արտահայտման համար: Հենց բուն ներկայի համար կիրառվում է կը նախամասնիկը, որը թեև առաջացել է որպես եղանականիշ⁵³, բայց հենց դրանով է բնութագրվում ներկա ժամանակը:

Ոչ անցյալայնության եզրի մյուս ժամանակը՝ ապառնին, գրաբարում հանդես է գալիս 1-ին ապ. և 2-րդ ապ. տարբերակներով: Սրանք իրենց -ից և -այց, -ցէս, -ցէ, -ջուս, -ջիւս, -ցեն (իսկ ավելի անկախ՝ -ց և -ջ) ձևաբանական ցուցիչներով հտգրաբարյան շրջանում զուրս են մնում համակարգային գործառումից: Ապ. ժամ. իմաստի արտահայտման համար ստեղծվում են նոր միջոցներ, որոնք հայերենի հետագա դրսևորումներում չեն բնութագրվում զուտ ձևաբանական արժեքով: Երզնկայի բարբառում ապառնիության իմաստը արտահայտվում է պիդի||պիա||պի||պ նախամասնիկով, որը միաժամանակ եղանականիշ է:

Հրամ. եղ. ժամանակաձևը, որն իր բնույթով և՛ ներկա է, և՛ ապառնի, իր այդ կարգի արտահայտման ինքնուրույն ցուցիչ չունի. դիմաթվանիշ վերջավորությունները միաժամանակ ժամանակի իմաստակիրներ են:

Եղ ա ն ա կ ի կ ա ր գ ր: Բարբառում, ինչպես գրաբարում, խոնարհումը կատարվում է երեք եղանակով՝ սահմանական, ըղձական (գրբ.՝ ստորադասական) և հրամայական: Սրանց ձևաբանական հակադրությունը, ի տարբերություն գրաբարի, ուր այն արտահայտվում է վերջավորությունների տարբերությունների միջոցով, բարբառում հիմնականում բնութագրվում է նախամասնիկների առկայություն-բացակայություն հատկանիշով:

Կը և պի նախամասնիկներով, որոնցից առաջինը կազմում է ներկա և անկատար, իսկ երկրորդը՝ ապ. և անց. ապ. ժամանակաձևեր, սահմ. հակադրվում է ըղձ. և հրամ. եղանակներին: Խոնարհման վերլուծական ձևերի առկայություն-բացակայություն հատկանիշը ևս բնութագրական է եղանակների հակադրության համար: Ըստ որում, ըղձ. և հրամ. այդպիսի ձևերի բացակայությամբ հակադրվում են սահմանականին, որի վաղակատար ներկա և անց., հարակատար ներկա և անց.

53 Տե՛ս 2. Անադան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. 2, էջ 483:

ձևերը ունեն խոնարհման վերլուծական կառույց: Սահմանականի միակ պարզ ձևը՝ անցյալ կատարյալը, ըղձականին և հրամայականին, ինչպես նաև վերջիններս իրար հակադրվում են վերջավորությունների տարբերություններով:

Սահմ. եղ. կը-ով և պի-ով ձևերին հատուկ է բազմիմաստություն. կը-ով ձևերը, բացի ներկայի իմաստից, արտահայտում են նաև սահմ. և պայմ. եղանակների ապառնիի իմաստ: Պի-ով ձևերը, սահմ. ապառնիից զատ, երկրորդաբար արտահայտում են հարկադրական եղ. իմաստ:

Խոնարհում

Բարբառի բայական համակարգին բնորոշ է խոնարհման համադրական տիպը՝ նման գրաբարին: Միայն վաղակատար և հարակատար ժամանակներն են, որ ունեն խոնարհման վերլուծական տիպ: Մի քանի համադրական ձևեր ուղեկցվում են նախամասնիկներով: Այդպիսիք են սահմ. եղ. ներկա և անկատար, ապ. և անց. ապ. ժամանակները: Առաջինները հանդես են գալիս կը||կ||կու, երկրորդները՝ պիտ||պի||պ նախամասնիկներով: Ինչպես արդեն ասվել է, կը||կ||կու-ով ձևերը երկրորդաբար արտահայտում են նույն եղանակի ապառնիի և պայմանական եղանակի ապառնիի իմաստներ, իսկ պիտ||պի||պ ձևերը՝ նաև հարկադրական եղ. ժամանակաձևերի իմաստներ: Այս իմաստների արտահայտումը հիմնականում պայմանավորված է շարահյուսական գործոններով, որի պատճառով էլ չենք տալիս կը-ով և պի-ով ձևերի պայմանական և հարկադրական եղանակների ձևաբանական հարացույցներ:

Բարբառում խոնարհումն իրականացվում է երեք խոնարհիչով՝ է, ի, ա: Դրանց հանդես գալու պայմանները հիմնականում բացատրվում են պատմական գործոնով. գրաբարում այս կամ այն խոնարհիչով հանդես եկող բայը նույն խոնարհիչն է ստանում նաև բարբառում. վազես, վազէ>վազես, վազէ, նստիս, նստի>նրստիս, նրստի, աղաս, աղայ>աղաս, աղա (իհարկե, այստեղ պետք է նկատի ունենալ լծորդությունների փոփոխությունների պատճառով առաջացած խոնարհիչների փոփոխությունը, ինչպես՝ իջանել>իջնալ): Սակայն նորակազմ բայերը (բարբառային և փոխառյալ հիմքերով) է, ի, ա խոնարհիչներից յուրաքանչյուրի հետ զուգորդվում են ըստ սեռային պատկանելության:

Գրաբարի ներգործած և կրավորած խոնարհման վերջավորությունները բարբառում բաշխված են հետևյալ կերպ.

ա) է>է խոնարհման պարզ բայերը, անկախ սեռային պատկանե-

լուծյունից, ստանում են ներգործածակ վերջավորություններ՝ սիրէցի, վազէցի:

բ) Ի>ի խոնարհման պարզ բայերը ստանում են կրավորածակ վերջավորություններ՝ առանց կրավորական իմաստի՝ նաւէցա, ընթունէցա:

գ) Ա>ա խոնարհման պարզ բայերը հանդես են գալիս ներգործածակ վերջավորություններով՝ հագացի, խընդացի:

դ) Բոլոր ածանցավոր բայերը ստանում են կրավորածակ կամ խառը խոնարհման վերջավորություններ՝ հասա..., մըղա..., հասկըցա... խաձի, խաձիւր, խաձավ:

ե) -վ ածանցով բայերը անկախ սեռային պատկանելությունից (կրավորական, թե չեզոք) ստանում են կրավորածակ վերջավորություններ՝ թաղվէցան, կըզգըվէցան:

զ) Պատճառական ածանցով բայերը հանդես են գալիս ներգործածակ վերջավորություններով՝ քըռցուցի, սօրվէցուցի:

է) է, ի, ա խոնարհման պարզ բայերը հրամայականի եզակի թվում զուգորդվում են ներգործածակ վերջավորություններին՝ վազէ, խօսէ, մընա՛, իսկ ածանցավոր բայերը՝ կրավորածակ վերջավորություններին՝ առանց կրավորական իմաստ հաղորդելու՝ կըղի՛ր, հասի՛ր, քըռի՛ր, կօխցի՛ր:

ը) Հրամայականի հոգ. թվում առկա է միայն գրաբարի ներգործածակ վերջավորությունը՝ վազէցէ՛ք, խօսէցէ՛ք, մընացէ՛ք, կըղէ՛ք, քըռէ՛ք, հասէ՛ք, կօխցէ՛ք:

թ) Հրամայականի արգելական տարբերակում է, ա խոնարհման բայերը ունեն ներգործածակ վերջավորություններ, իսկ ի խոնարհման բայերը՝ կրավորածակ վերջավորություններ առանց կրավորական իմաստի՝ մի՛ վազէր, մի՛ վազէք, մի՛ մօղէնար, մի՛ մօղէնաք, մի՛ նըստիր, մի՛ նըստիք:

ժ) Մի խումբ բայեր, գրաբարի նման, ստանում են և՛ ներգործածակ, և՛ կրավորածակ վերջավորություններ՝ համապատասխան սեռային իմաստների հաղորդումով: Դրանք են՝

ներգործածակ վերջ.		կրավորածակ վերջ.
ներգ. սեռ		կրավ. սեռ
ազադէլ-ազադիլ	ազադէցի	ազադէցա
շարժէլ-շարժիլ	շարժէցի	շարժէցա
կըլօրէլ-կըլօրիլ	կըլօրէցի	կըլօրէցա
կօռէլ-կօռիլ	կօռէցի	կօռէցա

Ժրոէլ-ծրոիլ	ծրոէցի	ծրոէցա
ծրնէլ-ծրնիլ	ծրնէցի	ծրնէցա
օլըրէլ-օլըրիլ	օլըրէցի	օլըրէցա
մըրօդէլ-մըրօդիլ	մըրօդէցի	մըրօդէցա

Բարբառում խոնարհման ելակետային ձև է ըղձականը, որը ձևով համընկնում է գրաբարի սահմ. ներկային և անկատարին: Ըղձականի ձևերից համապատասխան մասնիկների հավելումով կազմվում են սահմ. եղ. ներկա և անկատար, ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակ-ները:

Դրական խոնարհմանը հակադրվող ժխտականը բարբառում ձևաբանորեն արտահայտվում է չի/չ և մի/մ նախամասնիկներով: Առաջինը հանդես է գալիս գրաբարի ոչ-ի և չի/չ-ի փոխարեն և ունի նախադաս կիրառություն. վերլուծական ձևերում օժանդակ բայը շարահասությամբ դառնում է նախադաս, որի վրա և դրվում է չի/չ-ն. չի խօսիմ, չիմ խօսիւ: Զի ստանում են բաղաձայնով, չ՝ ձայնավորով սկսվող բայաձևերը՝ չի ճրստիմ, չըսիմ:

Ապ. ժամանակի ժխտականում, ուր պիղի-ն սովորաբար հանդես է գալիս պի տարբերակով, չի/չ-ն դրվում է պի մասնիկի և բայի միջև. պի չի խօսիմ, պի չէթամ:

Սահմ. եղ. ներկայի և անկատարի ժխտականը կազմվում է ոչ թե դրական ձևից չի/չ-ի հավելումով, ինչպես այդ կատարվում է մյուս ժամանակների դեպքում, այլ ժխտման դերբայի և օժանդակ բայի ժխտման ձևերի հարադրումից՝ չիմ սիւրէր, չիմ խօսիւր, չիմ մօղէնար: Այս ժխտականները, սահմ. ներկայի և անկատարի դրական ձևերի նման, բազմիմաստ են: Բացի նշված ժամանակներից, դրանք արտահայտում են նաև պայմանական եղանակի ապառնիի և անցյալի ապառնիի ժխտական իմաստներ:

Մի/մ-ն, որը գրաբարի նույնիմաստ մասնիկն է, հանդես է գալիս հրամայական եղանակի արգելականի տարբերակում: Մի են ստանում թե՛ ձայնավորով, և թե՛ բաղաձայնով սկսվող բայաձևերը, իսկ մ՝ միայն ձայնավորով սկսվողները. մի՛ էթար, մէ՛թար, մի՛ խաղար:

Ստորև ներկայացնում ենք է, ի, ա լծորդություններով անածանց և ածանցավոր բայերի դրական և ժխտական խոնարհումների հարացույցները:

է լծորդության բայեր

անաժանց բայ

խըմէլ

ածանցավոր բայ

խազնէլ (<խաժանեւլ)

Դերբայներ

անորոշ՝	խըմէլ	խազնէլ
վաղակատար՝	խըմէր	խաձէր
հարակատար՝	խըմած	խաձած
ենթակայական՝	խըմօղ	խազնօղ
ժխտման՝	խըմէր	խազնէր
ընթացակցական՝	խըմէլէն	խազնէլէն

Հղձական եղանակ

ապառնի

եզակի	հոգնակի	եզակի	հոգնակի
խըմիմ	խըմինք	խազնիմ	խազնինք
խըմէս	խըմէք	խազնէս	խազնէք
խըմէ՛	խըմին	խազնէ՛	խազնին

անցյալի ապառնի

խըմէի	խըմէանք	խազնէի	խազնէանք
խըմէիր	խըմէիք	խազնէիր	խազնէիք
խըմէր	խըմէին	խազնէր	խազնէին

Սահմանական եղանակ

ներկա

կըխըմիմ	կըխըմինք	կըխազնիմ	կըխազնինք
կըխըմէս	կըխըմէք	կըխազնէս	կըխազնէք
կըխըմէ՛	կըխըմին	կըխազնէ՛	կըխազնին

անցյալի անկատար

կըխըմէի	կըխըմէանք	կըխազնէի	կըխազնէանք
կըխըմէիր	կըխըմէիք	կըխազնէիր	կըխազնէիք
կըխըմէր	կըխըմէին	կըխազնէր	կըխազնէին

ապառնի

պի խըմիմ	պի խըմինք	պի խազնիմ	պի խազնինք
պի խըմէս	պի խըմէք	պի խազնէս	պի խազնէք
պի խըմէ՛	պի խըմին	պի խազնէ՛	պի խազնին

անցյալի ապառնի

պի խըմէի	պի խըմէանք	պի խազնէի	պի խազնէանք
պի խըմէիր	պի խըմէիք	պի խազնէիր	պի խազնէիք
պի խըմէր	պի խըմէին	պի խազնէր	պի խազնէին

վաղակատար

խըմէր իմ	խըմէր ինք	խաձէր իմ	խաձէր ինք
խըմէր էս	խըմէր էք	խաձէր էս	խաձէր էք
խըմէր է	խըմէր ին	խաձէր է	խաձէր ին

անցյալի վաղակատար

խըմէր էի	խըմէր էանք	խաձէր էի	խաձէր էանք
խըմէր էիր	խըմէր էիք	խաձէր էիր	խաձէր էիք
խըմէր էր	խըմէր էին	խաձէր էր	խաձէր էին

հարակատար

խըմած իմ	խըմած ինք	խաձած իմ	խաձած ինք
խըմած էս	խըմած էք	խաձած էս	խաձած էք
խըմած է	խըմած ին	խաձած է	խաձած ին

անցյալի հարակատար

խըմած էի	խըմած էանք	խաձած էի	խաձած էանք
խըմած էիր	խըմած էիք	խաձած էիր	խաձած էիք
խըմած էր	խըմած էին	խաձած էր	խաձած էին

անցյալ կատարյալ

խըմէցի	խըմէցինք	խաձի	խաձինք
խըմէցիր	խըմէցիք	խաձիր	խաձիք
խըմէց	խըմէցին	խաձավ	խաձին

Հրամայական եղանակ

խըմէ	խըմէցէ՛ք
խա՛ծ	խաձէ՛ք

Այսպես են խոնարհվում պարզ բայերից՝ լըսէլ, նէղէլ, ծախսէլ, կօ-
ռէլ, քալէլ, խօրաթէլ, ծէձէլ, պըռնէլ, հառնէլ, կըլլէլ, վնոէլ, կըռէլ, պըր-
թէլ, կօնձէլ, փաղէլ, անըձէլ, հանէլ, պըլլէլ, շըբգէլ, կօրձել, ծըթէլ, վաղեւ,

մօրթէլ, հաստադէլ, ծագգէլ, ճըմըռթկէլ, քըշէլ, մարէլ, աղաղէլ (ներ-
գործական սեռի իմաստով), թալլէլ, ըսպաննէլ, կօվէլ, ծըռէլ, փըռէլ,
սիրէլ, կանչէլ, թաղէլ, կարէլ, կըզգէլ, փրնդռէլ, չափէլ, իստկէլ, համօզէլ
և այլն, ածանցավորներինց՝ առնէլ, պաքնէլ, թըքնէլ, զաննէլ||զանրգէլ:

Ի լծորդության բայեր

անածանց
ննիլ (<նայել)

ածանցավոր
հասնիլ (<հասնել)

Դերբայներ

անորոշ՝	ննիլ, հասնիլ
վաղակատար՝	ննէր, հասէր
հարակատար՝	ննյած, հասած
ենթակայական՝	ննյօղ, հասնօղ
ժխտման՝	ննիր, հասնիր
ընթացակցական՝	ննէլէն

Ըղձական եղանակ

ապառնի

ննիմ	ննինք	հասնիմ	հասնինք
ննիս	ննիք	հասնիս	հասնիք
ննի	ննին	հասնի	հասնին

անցյալի ապառնի

ննէի	ննէանք	հասնէի	հասնէանք
ննէիր	ննէիք	հասնէիր	հասնէիք
ննէր	ննէին	հասնէր	հասնէին

Մահմանական եղանակ

ներկա

կըննիմ	կըննինք	կըհասնիմ	կըհասնինք
կըննիս	կըննիք	կըհասնիս	կըհասնիք
կըննի	կըննին	կըհասնի	կըհասնին

անցյալի անկատար

կըննէի	կըննէանք	կըհասնէի	կըհասնէանք
կըննէիր	կըննէիք	կըհասնէիր	կըհասնէիք
կըննէր	կըննէին	կըհասնէր	կըհասնէին

ապառնի

պի ննիմ	պի ննինք	պի հասնիմ	պի հասնինք
պի ննիս	պի ննիք	պի հասնիս	պի հասնիք
պի ննի	պի ննին	պի հասնի	պի հասնին

անցյալի ապառնի

պի ննէի	պի ննէանք	պի հասնէի	պի հասնէանք
պի ննէիր	պի ննէիք	պի հասնէիր	պի հասնէիք
պի ննէր	պի ննէին	պի հասնէր	պի հասնէին

վաղակատար

ննէր իմ	ննէր ինք	հասէր իմ	հասէր ինք
ննէր էս	ննէր էք	հասէր էս	հասէր էք
ննէր է	ննէր ին	հասէր է	հասէր ին

անցյալի վաղակատար

ննէր էի	ննէր էանք	հասէր էի	հասէր էանք
ննէր էիր	ննէր էիք	հասէր էիր	հասէր էիք
ննէր էր	ննէր էին	հասէր էր	հասէր էին

հարակատար

ննյաձ իմ	ննյաձ ինք	հասաձ իմ	հասաձ ինք
ննյաձ էս	ննյաձ էք	հասաձ էս	հասաձ էք
ննյաձ է	ննյաձ ին	հասաձ է	հասաձ ին

անցյալի հարակատար

ննյաձ էի	ննյաձ էանք	հասաձ էի	հասաձ էանք
ննյաձ էիր	ննյաձ էիք	հասաձ էիր	հասաձ էիք
ննյաձ էր	ննյաձ էին	հասաձ էր	հասաձ էին

անցյալ կատարյալ

ննէցա	ննէցանք	հասա	հասանք
ննէցար	ննէցաք	հասար	հասաք
ննէցալ	ննէցան	հասար	հասան

Հրամայական եղանակ

նախ—նախէջէ՛ք

հասի՛ր—հասէ՛ք

Այսպես են խոնարհւում և դերբայների այսպիսի կազմութուն ունեն պարզ բայերից՝ խօսիլ, ծըռիլ, ծընիլ, պանիլ, տադիլ, պըշկիլ, ազադիլ, կըռվիլ, օկնիլ (հոգնել), աբրիլ, հարցագիլ, հավնիլ, մըշիլ, տէղնիլ, սէվագնիլ, կըլօրիլ, հանդըբիլ, գըղվիլ, շուլլըվիլ (մագլցել), կըռիլ (կրավորական իմաստով), խափանիլ, քըրդնիլ, պակսիլ, շօթիլ, և այլն. ածանցավոր բայերից՝ չ, վ, ալօր ածանցներով բայերը՝ թըռչիլ, փախչիլ, փըլչիլ, համօզվիլ, նէղվիլ, պաժնըվիլ, փըռվիլ, կըղզըվիլ, կոշվիլ (փոխադրվել), ուռէսֆօրիլ, պօխշավօրվիլ և այլն, և ածանցով բայերից՝ մէռնիլ, հաղնիլ, պուսնիլ, հաքնիլ, ասնիլ և այն բոլոր ածանցավոր ու անածանց բայերը, որոնք ունեն կրավորական և շեղոք սեռի իմաստ. կարմըրդգիլ, պաղըշկիլ, ճըլդօրիլ (կազդուրվել), մարմըրիլ, պաքֆըդիլ, սըքֆիլ, հաքֆիլ և այլն:

Ա. լծորդության բայեր

անածանց բայ
վըլալ (լվանալ)

ածանցավոր բայ
մօղէնալ

Դերբայներ

անորոշ՝ վըլալ, մօղէնալ
վաղակատար՝ վըլացէր, մօղէցէր
հարակատար՝ վըլացած, մօղէցած
ենթակայական՝ վըլացօղ, մօղէցօղ
ժխտման՝ վըլար, մօղէնար
ընթացակցական՝ վըլալէն

Ըղծական եղանակ

ապառնի

վըլամ	վըլանք	մօղէնամ	մօղէնանք
վըլաս	վըլաք	մօղէնաս	մօղէնաք
վըլա	վըլան	մօղէնա	մօղէնան

անցյալի ապառնի

վըլաի	վըլայանք	մօղէնաի	մօղէնայանք
վըլաիք	վըլաիք	մօղէնաիք	մօղէնաիք
վըլար	վըլաին	մօղէնար	մօղէնաին

Սահմանական եղանակ

ներկա

կըվըլամ	կըվըլանք	կըմօղէնամ	կըմօղէնանք
կըվըլաս	կըվըլաք	կըմօղէնաս	կըմօղէնաք
կըվըլա	կըվըլան	կըմօղէնա	կըմօղէնան

անցյալի անկատար

կըվըլաի	կըվըլայանք	կըմօղէնաի	կըմօղէնայանք
կըվըլաիք	կըվըլաիք	կըմօղէնաիք	կըմօղէնաիք
կըվըլար	կըվըլաին	կըմօղէնար	կըմօղէնաին

ապառնի

պի վըլամ	պի վըլանք	պի մօղէնամ	պի մօղէնանք
պի վըլաս	պի վըլաք	պի մօղէնաս	պի մօղէնաք
պի վըլա	պի վըլան	պի մօղէնա	պի մօղէնան

անցյալի ապառնի

պի վըլաի	պի վըլայանք	պի մօղէնաի	պի մօղէնայանք
պի վըլաիք	պի վըլաիք	պի մօղէնաիք	պի մօղէնաիք
պի վըլար	պի վըլաին	պի մօղէնար	պի մօղէնաին

վաղակատար

վըլացէր իմ	վըլացէր ինք	մօղէցէր իմ	մօղէցէր ինք
վըլացէր էս	վըլացէր էք	մօղէցէր էս	մօղէցէր էք
վըլացէր է	վըլացէր ին	մօղէցէր է	մօղէցէր ին

անցյալի վաղակատար

վըլացէր էի	վըլացէր էանք	մօղէցէր էի	մօղէցէր էանք
վըլացէր էիր	վըլացէր էիք	մօղէցէր էիր	մօղէցէր էիք
վըլացէր էր	վըլացէր էին	մօղէցէր էր	մօղէցէր էին

հարակատար

վըլացած իմ	վըլացած ինք	մօղէցած իմ	մօղէցած ինք
վըլացած էս	վըլացած էք	մօղէցած էս	մօղէցած էք
վըլացած է	վըլացած ին	մօղէցած է	մօղէցած ին

անցյալի հաճախատար

վրլացած էի	վրլացած էանք	մօղէցած էի	մօղէցած էանք
վրլացած էիր	վրլացած էիք	մօղէցած էիր	մօղէցած էիք
վրլացած էր	վրլացած էին	մօղէցած էր	մօղէցած էին

անցյալ կատարյալ

վրլացի	վրլացինք	մօղէցա	մօղէցանք
վրլացիր	վրլացիք	մօղէցար	մօղէցարք
վրլաց	վրլացին	մօղէցա՛վ	մօղէցան

Հրամայական եղանակ

վրլա՛ - վրլացէ՛ք
մօղէցի՛ր - մօղէցէ՛ք

Այսպէս են խոնարհւում և դերբայների այսպիսի կազմութիւնն ունեն պարզ բայերից՝ մընալ, հէվալ, հա՛վդալ, խընդալ, պօռալ, կարթալ, ա-դալ, ճընդալ և այլն, ածանցավոր բայերից՝ զարմանալ, հասկընալ, ճաշնալ, կիդնալ, հըվըտնալ, ուրախանալ, քընանալ, վախնալ, ցազնալ, տաքնալ, տառնալ, տիմանալ, թուլնալ, իմանալ, կըրնալ, կէնալ, շադ-նալ և անվանական արմատով ու հիմքածանցներով բաղադրված բոլոր բայերը:

Պատճառական բայերի խոնարհումը, ինչպէս արդեն ասվել է, կա-տարվում է է խոնարհման պարզ բայերի նման: Ներկայացվում է խըմ-ցընէլ բայի հարացուցը:

Դերբայներ

անորոշ՝ խըմցընէլ	ենթակայական՝ խըմցընօղ
վաղակատար՝ խըմցուցէր	ժխտման՝ խըմցընէր
հարակատար՝ խըմցուցած	ընթացակցական՝ խըմցընէլէն

Ըղծական եղանակ

ապառնի		անցյալի ապառնի	
խըմցընիմ	խըմցընինք	խըմցընէի	խըմցընէանք
խըմցընէս	խըմցընէք	խըմցընէիր	խըմցընէիք
խըմցընէ	խըմցընին	խըմցընէր	խըմցընէին

Սանմանական եղանակ

ներկա		անցյալի	անկատար
կըխըմցընիմ	կըխըմցընինք	կըխըմցընէի	կըխըմցընէանք
կըխըմցընէս	կըխըմցընէք	կըխըմցընէիր	կըխըմցընէիք
կըխըմցընէ	կըխըմցընին	կըխըմցընէր	կըխըմցընէին

ապառնի		անցյալի	ապառնի
պի խըմցընիմ	պի խըմցընինք	պի խըմցընէի	պի խըմցընէանք
պի խըմցընէս	պի խըմցընէք	պի խըմցընէիր	պի խըմցընէիք
պի խըմցընէ	պի խըմցընին	պի խըմցընէր	պի խըմցընէին

վաղակատար		անցյալի	վաղակատար
խըմցուցէր իմ	խըմցուցէր ինք	խըմցուցէր էի	խըմցուցէր էանք
խըմցուցէր էս	խըմցուցէր էք	խըմցուցէր էիր	խըմցուցէր էիք
խըմցուցէր է	խըմցուցէր ին	խըմցուցէր էր	խըմցուցէր էին

հարակատար		անցյալի	հարակատար
խըմցուցած իմ	խըմցուցած ինք	խըմցուցած էի	խըմցուցած էանք
խըմցուցած էս	խըմցուցած էք	խըմցուցած էիր	խըմցուցած էիք
խըմցուցած է	խըմցուցած ին	խըմցուցած էր	խըմցուցած էին

անցյալ կատարյալ

խըմցուցի	խըմցուցինք
խըմցուցիր	խըմցուցիք
խըմցուց	խըմցուցին

Հրամայական եղանակ

խըմցո՛ւր	խըմցուցէ՛ք

Վ-ակազմ բայերը, անկախ սեռային պատկանելությունից, խոնարհվում են ի լծորդության պարզ բայերի նման: Տրվում է ազադվի բայի խոնարհման հարացույցը:

Դերբայներ՝

անհրոշ՝	ազադվի
վաղակատար՝	ազադվեր
հարակատար՝	ազադված
ենթակայական՝	ազադվող
ժխտման՝	ազադվիր

Ըղծական եղանակ

ապառնի

ազադվիմ	ազադվինք
ազադվիս	ազադվիք
ազադվի	ազադվին

անցյալի ապառնի

ազադվէի	ազադվէանք
ազադվէիր	ազադվէիք
ազադվէր	ազադվէին

Սահմանական եղանակ

ներկա

կազադվիմ	կազադվինք
կազադվիս	կազադվիք
կազադվի	կազադվին

անցյալի անկատար

կազադվէի	կազադվէանք
կազադվէիր	կազադվէիք
կազադվէր	կազադվէին

ապառնի

պի ազադվիմ	պի ազադվինք
պի ազադվիս	պի ազադվիք
պի ազադվի	պի ազադվին

անցյալի ապառնի

պի ազադվէի	պի ազադվէանք
պի ազադվէիր	պի ազադվէիք
պի ազադվէր	պի ազադվէին

վաղակատար

ազադվէր իմ	ազադվէր ինք
ազադվէր էս	ազադվէր էք
ազադվէր է՝	ազադվէր ին

անցյալի վաղակատար

ազադվէր էի	ազադվէր էանք
ազադվէր էիր	ազադվէր էիք
ազադվէր էր	ազադվէր էին

հարակատար

ազատված իմ	ազադված ինք
ազադված էս	ազադված էք
ազատված է՝	ազադված ին

անցյալի հարակատար

ազադված էի	ազադված էանք
ազադված էիր	ազադված էիք
ազադված էր	ազադված էին

անցյալ կատարյալ

ազադվէցա	ազադվէցանք
ազադվէցար	ազադվէցաք
ազադվէցավ	ազադվէցան

Հրամայական եղանակ

ազադվէ՛	ազադվէցէ՛ք

Ժխտական խոնարհում

Տրվում է միայն լրսել բայի հարացույցը: Մյուս լծորդութիւններով, ինչպէս նաև ածանցավոր բայերի խոնարհման ժխտական ձևերը

ունեն համանման կազմութիւն՝ համապատասխան հիմքերի, վերջավորութիւնների, դերբայների և լծորդ ձայնավորների պահպանումով:

Դերբայներ՝

անորոշ՝ չիլըսէր
հարակատար՝ չիլըսած
ենթակայական՝ չիլըսող

Մյուս դերբայների ժխտման ձևերը գործածական չեն:

Բղձական եղանակ

ապառնի		անցյալի ապառնի	
չի լըսիմ	չի լըսինք	չի լըսէի	չի լըսէանք
չի լըսէս	չի լըսէք	չի լըսէիր	չի լըսէիք
չի լըսէ՛	չի լըսին	չի լըսէր	չի լըսէին

Սահմանական եղանակ

ներկա		անցյալի անկատար	
չիմ լըսէր	չինք լըսէր	չէի լըսէր	չէանք լըսէր
չէս լըսէր	չէք լըսէր	չէիր լըսէր	չէիք լըսէր
չի լըսէր	չին լըսէր	չէր լըսէր	չէին լըսէր

ապառնի		անցյալի ապառնի	
պի չի լըսիմ	պի չի լըսինք	պի չի լըսէի	պի չի լըսէանք
պի չի լըսէս	պի չի լըսէք	պի չի լըսէիր	պի չի լըսէիք
պի չի լըսէ՛	պի չի լըսին	պի չի լըսէր	պի չի լըսէին

վաղակատար		անցյալի վաղակատար	
չիմ լըսէր	չինք լըսէր	չէի լըսէր	չէանք լըսէր
չէս լըսէր	չէք լըսէր	չէիր լըսէր	չէիք լըսէր
չի լըսէր	չին լըսէր	չէր լըսէր	չէին լըսէր

$b > t$ խոնարհման պարզ բայերի վաղակատարը և անցյալի վաղակատարը ժխտականում ներկայի և անկատարի ձևերի հետ կազմում են համանուններ, իսկ բայերի մնացած տիպերը այդ ձևերում տարբերվում են, ինչպես, ներկա՝ չիմ նախիր, չիմ հաբներ, չիմ հասներ, չիմ մընար, չիմ հասկընար, վաղակատար՝ չիմ նախէր, չիմ հաբէր, չիմ հասէր, չիմ մընացէր, չիմ հասկըցէր:

հարակառար		անցյալի հարակառար	
չիմ լրսած	չինք լրսած	չէի լրսած	չէանք լրսած
չէս լրսած	չէք լրսած	չէիր լրսած	չէիրք լրսած
չէ լրսած	չին լրսած	չէր լրսած	չէին լրսած

անցյալ կատարյալ

չի լրսէցի	չի լրսէցինք
չի լրսէցիր	չի՛ր լրսէցիրք
չի լրսէց	չի լրսէցին

Արգելական հրամայական

մի՛ լրսէր	մի՛ լրսէք

ԱՆԿԱՆՈՆ ԲԱՅՅՈՐ

Բայերի խոնարհման անկանոնությունը հանդես է գալիս անցյալի հիմքից կազմվող ձևերում և հատկապես անցյալ կատարյալ ժամանակում: Անկանոնությունը դրսևորվում է երկու եղանակով. ա) ներկա և անցյալ հիմքերում բայերի տարարմատությամբ, բ) մի տիպի բայերի անցյալ կատարյալում այլ տիպի բայերին հատուկ կազմություններով:

Առաջին խմբի մեջ մտնող բայերի անկանոնությունը բացատրվում է պատմական գործոններով և ընդգրկում է ուղէլ, էթալ, ըլլալ բայերի խումբը: Գրանք հանդես են գալիս հետևյալ հարացույցներով.

ըղծ. եղ. ուղիմ, ուղէս, ուղէ..., էթամ, էթաս, էթա..., ըլլամ, ըլլաս, ըլլա... սահմ. եղ.՝ անց. կատ.՝ կէրա, կէրար, կէրավ..., կացի, կացիր, կընաց..., էղա, էղար, էղավ...

հրամ. եղ.՝ կէ՛ր-կէրէ՛ք, կընա՛կ-կացէ՛ք, էղի՛ր-էղէ՛ք
արգել. հրամ.՝ մի՛ ուղէր||մո՛ւղէր-մի՛ ուղէք||մո՛ւղէք, մի՛ էթար||մ՛էթար-մի՛ էթաք||մէ՛թաք, մի՛ ըլլար||մըլլա՛ր-մի՛ ըլլաք||մըլլա՛ք
դերբայներ՝ ուղէլ, ուղօղ, կէրէր, կէրած, ուղէր, ուղէլէն. էթալ, կացօղ, կացէր, կացած, էթար, էթալէն. ըլլալ. անղէր, ըլլար, ըլլալէն:

Գրաբարի անկանոն բայերից բարբառում խոնարհման կանոնավոր հարացույց են կազմում լրսէլ, հանէլ, հաշնալ բայերը, որոնցից առաջինները կատարյալում հանդես են բերում է լծորդության անածանց, իսկ վերջինը՝ ա լծորդության ածանցավոր բայերին հատուկ կազմություն՝ լրսէցի, լրսէցիր, լրսէց..., հանէցի, հանէցիր, հանէց..., հաշծա, հաշծար, հաշծալ (ծ-ն ց-ի տարբերակն է խուլ շ-ի մոտ):

Դրան հակառակ, գրաբարի կանոնավոր խոնարհման մի շարք բայեր բարբառի խոնարհման համակարգում բնութագրվում են շեղումներով: Դրանք հիմնականում բացատրվում են լծորդությունների փոխանցումներով և բայահիմքերի տարբերությամբ (ածանցավոր ձևի դիմաց անածանց ձև կամ հակառակը):

Այլ լծորդություններից հատկապես ա լծորդության անցած բայերը կատարյալում ստանում են իրենց նախնական լծորդությանը հատուկ հիմքեր կամ կարելի է ասել, թե այդ բայերի կատարյալի կազմության համար ելակետ է ոչ թե բարբառի սկզբնաձևը, այլ՝ գրաբարի: Իջանել > իջնալ, տեսանել > տեսնալ, մտանել > մըղնալ, ելանել > էլալ, եղանել > Էլալ, գտանել > կըղնալ բայերը կատարյալում ունեն ոչ ցոյական հիմք՝ ինչ(ա), տես(ա), մըղ(ա), էլ(ա), էղ(ա), կըղ(ա)՝ նման գրաբարի ե լծորդության ածանցավոր բայերին և հակառակ բարբառի ա լծորդության բայերի ցոյական հիմքի: Հիշյալ բայերը հրամայական եղանակում հանդես են գալիս հետևյալ ձևերով՝ ինչի՛ր-իճչէ՛ք, տէ՛ս-տեսէ՛ք, մըղի՛ր-մըղէ՛ք, յէ՛լ-էլէ՛ք, էղի՛ր-էղէ՛ք, կըղի՛ր-կըղէ՛ք, որոնցից եզակի թվում միայն տէ՛ս և յէ՛լ արմատական ձևերն են նույնությամբ համընկնում գրաբարի հրամայականին, մյուսները հանդես են գալիս գրաբարի կրավորաձև վերջավորությամբ առանց կրավորական իմաստի:

Կատարյալում, հակառակ ընդհանուր կանոնի, ոչ ցոյական հիմքով են հանդես գալիս նաև քսել, պէրել բայերը՝ քսի, պէրի:

Զարկանել, անկանել ածանցավոր ձևերի դիմաց բարբառի գնդգել, ինալ անածանց բայերը կատարյալում, հակառակ բարբառի օրինաչափության, հանդես են բերում գրաբարի ածանցավոր ձևերին բնորոշ ոչ ցոյական հիմքեր՝ գնդգի, ինգա:

Երկրորդ խմբի մեջ մտնող մյուս անկանոնությունն արտահայտվում է դիմաթվանիշ վերջավորությունների ոչ համակարգայնության մեջ: Մի խումբ բայեր կատարյալի եզ. թվի 1-ին և 2-րդ դեմքերում հանդես են բերում ներգործաձև, իսկ 3-րդ դեմքում՝ կրավորաձև վերջավորություններ. պանալ-պացի, պացիւ, պացավ, առնել-առի, առիւ, առավ, տանել-տաւի, տաւիւ, տաւավ, պառնալ-պարցի, պարցիւ, պարցավ, պէրել-պէրի, պէրիւ, պէրավ, քսել-քսի, քսիւ, քսավ, անել-արի, արիւ, արավ, գնդգել-գնդգի, գնդգիւ, գնդգավ, տընել-տըրի, տըրիւ, տըրավ: Սրանց հրամայականի ձևերն են՝ պա՛ց-պացէ՛ք, ա՛ռ-առէ՛ք, տա՛ւ-տաւէ՛ք, պա՛րց-պարցէ՛ք, պէ՛ր-պէրէ՛ք քսէ՛ք-քսէ՛ք, քրէ՛ք-քրէ՛ք, գնդգ-գնդգէ՛ք, տի՛ր-տըրէ՛ք:

Որոշ բայեր դրսևորում են մեկից ավելի անկանոնություններ. դիմաթվանիշ վերջավորությունների ոչ համակարգայնությանը զուգահեռ ունենում են հիմքերի անկանոնություններ (տանել, անել, տրեել, ըսել, պլեել, գարգել):

Տարբեր տիպի անկանոնություն են հանդես բերում գալ>կալ, տալ>տալ, լալ>լալ միավանկ բայերը: Դրանց խոնարհման հարացույցներն են՝

կալ

սահմ. եղ., ներկա՝ կուքամ, կուքաս, կուքա... անց. կատ.՝ էգա, էգար, էգավ...

հրամ. եղ.՝ էգո՞ւ էգո՞ր-էգէ՞ք

արգել. տարբ.՝ մի՛ գար-մի՛ գաք

դերբայներ՝ կալ, էգող, էգէր, էգած, կար

տալ

սահմ. եղ., ներկա՝ կուդամ, կուդաս, կուդա...

անց. կատ.՝ տըվի, տըվիր, տըվավ...

հրամ. եղ.՝ տո՛ւր, տըվէ՛ք

արգել. տարբ.՝ մի՛ դար, մի՛ դաք

դերբայներ՝ տալ, տըվող, տըվէր, տըված, տար

լալ

սահմ. եղ., ներկա՝ կուլամ, կուլաս, կուլա...

անցյալ կատ.՝ լացի, լացիր, լացէց...

հրամ. եղ.՝ լա՛ց, լացէ՛ք,

արգել. տարբ.՝ մի՛ լար, մի՛ լաք

դերբայներ՝ լալ, լացող, լացէր, լացած, լար:

Պակասավոր բայեր

Գրաբարի պակասավոր բայերից գործածվում են եմ>իմ և կալ>կա ձևերը, իսկ անկանոններից պակասավոր են դարձել ունիմ>ունիմ և գիտեմ>կիդիմ բայերը:

Սրանք ունեն. միայն ներկա և անցյալ ժամանակներ:

իմ իմ, էս, է, ինք, էք, ին

էի, էիր, էր, էանք, էիք, էին

կա կամ, կաս, կա, կանք, կաք, կան

կաի, կաիր, կար, կայանք, կաիք, կաին

ունիմ ունիմ, ունիս, ունի, ունինք, ունիք, ունին
 ունէի, ունէիր, ունէր, ունէանք, ունէիք, ունէին
 կիդիմ կիդիմ, կիդէս, կիդէ, կիդինք, կիդէք, կիդին
 կիդէի, կիդէիր, կիդէր, կիդէանք, կիդէիք, կիդէին:

Այս բայերի պակասող ժամանակները լրացվում են համապատասխանաբար ըլլալ, ունէնալ, կիդէնալ բայերով:

ՄԱԿԲԱՅ

Ժամանակի մակբայներն են՝ հիմա, այժմ (ահա հիմա), պայմա(պահ մը ալ), ալ (այլեւս), անշուշտ, օրէօր, վերջը վերջը, օր մը օրանց, օրին մէջը, օր մը, իրիզվան դէմ, հիմազուհիմակ, հիմաշուկ, շաղունց, տըղագուց, պըզդիգուց, ադէն, վախտը, թէզ, տըհա (դեռ), հըլա (դեռ, տակավին), տիա(մինչև), սօնը (վերջում):

Տեղի մակբայներն են՝ հօս, հօտ, հօն, վար, վէր, ի վար, ի վէր, նէս, տուս, հէռու, էդին (հտւը), մէզդին, վէրէվ, էդէվ, կուշտին, տագը, մէշը, շօրս փօլօրը, տէմ դէմի, շօրս տի, ըստին, ըտտին, ընդին, տար վար (դարն ի վար), տար վէր, տին(դին), մէշտէդ, տէմը, ուրգէուր, տէդ, անշէվ, յէտ, քօվը, հօստէդ, հօտտէդ, հօնդէդ:

Ձևի մակբայներն են՝ մինաշուկ, կօղդուկ, մէդէդ, անշկանն, անշկանն, ափալ-թափալ, պէրիսկիվար, կըղօր-կըղօր, պարաք դէդը, սըրդադօղ, մէգ բէրան (միաբերան), տէղընզդէզօք (մանրամասնորեն), սըրդանց, մինակ, քիշ-քիշ, պէրանաբաց (զարմացած), շարնաշար (ակամա), կինէ (կրկին), մէգէն, մէգէնիմէկ, կուզնիգուզ, կուշտուգուտ, կըրընգօխ, հայբի(արագ), հօնքուր-հօնքուր, պըզիգ-բըզիկ, կօղնիգօղ, վագնէվագ, նօրէն, կամաս-կամաց, գըռ (բոլորովին), սանգ-նանգ (այսպես-այնպես), խօլօր, խօռ, խօռ-խօռ, շիդգէ-շիդակ, ումբէդըս (աննրպատակ, իզուր), պարապ-սարապ, վայնաշար, վիրա (շարունակ), թանք (լոկ, միայն թե), զօրօվ, քահ-քահ, խըփըռ-խըփըռ, ծըվիգ-ծըվիկ, կիս-վագէս:

Չափ ու քանակի մակբայներն են՝ քիշ մը, խէլ մը, էփէի (բավականին), քանի հէդ, հէդ մը, հէմը, մէյմը, հէշ, շատ, հատ, քանի մը, անքամ մը, հէմ դէ (ընդամենը), ըսղըդէ, ըղըդգէ, ընղըդէ (այսչափ, այդչափ):

Կան մակբայներ, որոնք ըստ կիրառությունների արտահայտում են մեկից ավելի իմաստներ: Տըզանց ունի և՛ ձևի, և՛ տեղի, կիմէ, նօրէն, վիրա ունեն և՛ ժամանակի, և՛ ձևի իմաստներ:

Կ Ա Պ

Բարբառում գործուն չեն գրաբարի նախդիրները: Ավանդաբար որոշ կապակցություններում հանդես է գալիս *ի-ն՝ լեն* ի վեր, տառ *ի* վառ (*զարն ի վայր*), կօղնիգօղ:

Եթե գրաբարում իշխողը կապերի նախադաս կիրառություններն են՝ նախադրությունները, ապա բարբառում քանակային առումով ավելի մեծ թիվ են կազմում ետադրությունները:

Իսկական կապերն են՝ համար, առանց, զատ, յետև, շիղակ, տէօ (*մինչև*), կյօրէ (*համեմատ*), հագառակ, տէղ (*փոխարեն*), տէի (*իբր*), տա (*մինչև*), վըրա (*մասին*), սայայէն (*շնորհիվ*), ղըդէ:

Անիսկական կապերն են՝ վըրա, հէտ, տագը, տէմ, մէշ, պէս, խէշը (*մոտը*), քօվը, նըման, չափ:

Կապական բառերն են՝ ժամանակ, ադէն, նէս, տուս, վէրէվ, նէրքէվ:

ՇԱՂԿԱՊ

Շաղկապների մեծ մասը փոխառություններ են:

Համադասական շաղկապներն են՝ ու, ինէն (*և*), իլէ(*և*), տէ (*և*), համ, համ... համ, ա||ալ, հըբա||հըբը, չէ նը, յա, յա... յա, նէ...նէ, անխսէ (*մինչդեռ*), իսէ (*մինչդեռ*), ամա||ամամ||ըմա:

Ստորադասական շաղկապներն են՝ օ||օր, քի(*որ*), անք||անք||անք (*եթե*), յէփ, յէփօ, չունքի, թանքի (*միայն թե*), սանքի (*քանի որ*), հինօ (*որպեսզի*), թէ, տէի (*որպես, իբրև թե*), ղօյամ (*որպես թե*), նը (*եթե*), ընքան օ (*այնքան որ*), տէվօ (*մինչև որ*):

ԵՂԱՆԱԿԱՎՈՐՈՂ ԲԱՌԵՐ

Որպես եղանակավորող բառ լայն կիրառություն ունի նը-ն: Բացի շաղկապական իմաստով կիրառությունից, նը-ն ավելի հաճախ երանգավորում է այն նախադասությունը, որում հանդես է գալիս՝ նրան հաղորդելով զանազան զգացական վերաբերմունք: Ան դէվօ ըդ գօրծին ըլլա նը, օրն ա իրինգուն գրդառնա (*դժգոհություն*): Ազն գուգէս նը, օ հէղըտ խաղամ նը ջըղըգութուն մանէր (*պայման*): Ղըսմէթըդ ինչ է նը ընօվ գօն անլի՛ր (*զիջում*):

Մյուս եղանակավորող բառերն են՝ հա, չէ, հըբա, չէ նը, ադէկ, մի րսէր||մըսէր (*մինչդեռ*), իշտէ, խօշ (*մի՞թե, չէ՞ որ*), պէլքի (*թերևս*), աշէբա (*արդյոք*), հալբաթ (*երևի*), զաար (*հավանաբար*), ճիշտ օր, հօ, մինակ (*միայն թե*), թօղ. իշ ֆօրէ, զուտ, ըհը, անքամ, պիլէ (*նույնիսկ*):

ՁԱՅՆԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ

Բարբառը հարուստ է ձայնարկություններով: Մարդկային յուրաքանչյուր զգացման՝ ցավի, վշտի, ուրախության, զարմանքի, ափսոսանքի, դժգոհության, արհամարհանքի և այլնի, բնաձայն երևույթների նմանության, կենդանական աշխարհի հետ կապված վերաբերմունքի համար բարբառն ունի զանազան զգացական ու կամային վերաբերմունք արտահայտող ձայնարկություններ: Ահա դրանց ոչ լրիվ ցանկը. ծօ՛, է՛, ա՛յ, ա՛հ, հէ՛յ, հա՛յ, է՛հ, օ՛հ, հօ՛, քա՛, տէ՛, ճի՛, հայդէ՛, հա՛, վա՛յ, օ՛խ, օ՛ֆ, ո՛ւֆ, մէ՛խկ, ճո՛ւ-ճո՛ւ, շո՛ւ, շօ՛, շո՛ւշ, տա՛հ-տա՛հ, օ՛շ-օ՛շ, օ՛շտ, պըռէ՛, ճը՛ռ-ճը՛ռ, ճի՛վ-ճի՛վ, քը՛շ-քը՛շ, շը՛խկ-շը՛խկ և այլն:

Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ

Ձևաբանական մակարդակում բարբառը բնութագրվում է հետևյալ հիմնական հատկանիշներով.

ա) գրաբարի -ֆ հոգնակերտի դիմաց համակարգային արժեքով գործառուում են -էբ, -նէբ ձևույթները, որոնց ուղորտների բաշխումը կատարվում է ձևային հատկանիշով՝ ըստ վանկաքանակության:

բ) Հոլովումն իրականացվում է -ի(ն), -ու(ն), -վա(ն), -աւ(ը), -օշ(ը) մասնիկավոր և -ու/ա, -ա/օ, -ֆ/ց հերթագայական տիպերով: Բացարձակ իշխողը -ի(ն) մասնիկավոր տիպն է: Առկա է չորս հոլովաձև հետևյալ ցուցիչներով՝ ուղղական-հայցական՝ Ø, սեռական-տրականում հանդես են գալիս մասնիկավոր և հերթագայական ցուցիչները, բացառական՝ -է(ն), -մէ(ն), -մընէ, գործիական՝ -օվ, -մօվ: Հոգնակի սեռական-տրականում հոլովման բոլոր տիպերն ստանում են -ու(ն): Հոլովները կազմվում են ուղղական-հայցականից և սեռական-տրականից: Ձկա անձի և իրի առման քերականական կարգ: Գրաբարի համեմատ հոլովման համակարգը պարզեցված է՝ ի դեմս նախդիրների վերացման, խառը հոլովման տիպերի բացակայության, ներքին հոլովման տիպերի սահմանափակման, -ի արտաքին հոլովման առավել տարածվածության, որոշ հոլովաձևերում որոշյալ և անորոշ իմաստների ձևաբանական հակադրությունների չեզոքացման, եզակի և, գլխավորապես, հոգնակի թվի հարացույցում կայուն միօրինակության և միասնականության առաջացման: Գրաբարի համեմատությամբ թեև առաջացել են հոլովման նոր տիպեր՝ -օշ(ը), -վա(ն), բայց սրանք իրենց կառուցվածքով և բնույթով նույնատիպ են արտաքին թեքման մյուս հոլովումների

հետ և հոլովման ընդհանուր համակարգում շեն ստեղծում այլաձևություն:

գ) Ս, դ, և հոգերի հետ գործառում է ը-ն: Դրանց միջոցով արտահայտվում են որոշյալության, ստացականության և դիմորոշության ենթակարգերը: Բարբառը շունի ցուցականության ձևաբանական ենթակարգ:

դ) Ածական և թվական անունները հոլովվում են միայն փոխանուն կիրառությամբ՝ սեռական-տրականում զուգորդվելով -ի(ն) հոլովակերտին:

ե) Դերանվան համակարգում առկա է որոշակի միտում դեպի գոյական անվան համակարգը: Նախ՝ հոգնակի թվում բոլոր դերանունները, բացի մէնք, տալք ձևերից, ունեն անվանական կազմություն՝ հանձինս -օնք, -էք, -նէք հոգնակերտների՝ անօնք, սըվօնք, ինչէք, մէգալնէք: Ապա՝ բացառական, գործիական, մեծ մասամբ նաև հայցական հոլովներում դերանունները հանդես են բերում գոյական անվան հոլովական կառույց: ինչպես՝ իմմընէ, քէզմօվ, անօսմօվ, հայցական հոլով՝ ան, անօնք: Հոլովական համակարգի այսօրինակ բնույթով բարբառում վերացած է գրաբարի՝ ամբողջ հարացույցներով դերանվանական և անվանական հոլովման տիպերի հակադրությունը:

զ) Բայական համակարգում՝ հիմքածանցներն են՝-(ա, է, ք)ն և չ: Առաջինը կենսունակ է, երկրորդն ունի սահմանափակ կիրառություն: Գրաբարի համեմատ առաջացել են սեռանիշ -վ և կերպանիշ -ոդ||րդ, -վրդ, -գ, -դգ, -գըդ, -գըրդ և այլն ածանցներ: Վերջիններս ունեն մեծ հաճախականություն: Սեռի կարգը արտահայտության պլանում բնութագրվում է. -վ ածանցի առկայություն-բացակայություն (կրավորական-ներգործական), բայը -վ ածանց ընդունելու-չընդունելու կարելիություն (ներգործական-չեզոք), է-ի լծորդ նայնավորների (ներգործական-կրավորական), կրավորածն և ներգործածն վերջավորությունների հակադրություններով (կրավորական-ներգործական):

Սակայն այս ձևաբանական ցուցիչներից և ոչ մեկը միանշանակ չէ, որի պատճառով էլ սեռի կարգի արտահայտման ճշգրիտ ոլորտը շարահյուսական մակարդակն է՝ նման գրաբարին:

Դերբայներն են՝ անորոշ (էլ, իլ, ալ), վաղակատար (էր), հարակատար (ած), ենթակայական (օդ), ժխտման (էր, իր, աք) և ընթացակցական (էն), որոնցից ժամանակային ձևերի կազմությանը մասնակցում են վաղակատարը, ժխտմանը, մասամբ՝ հարակատարը: Ժամանակադիմաթվանիշ ցուցիչները հիմնականում համընկնում են գրաբարի հետ,

գոյութիւն ունեցող մասնակի տարբերութիւնները հնչյունափոխական երևույթների հետեանք են: Խոնարհումն իրականացվում է երեք եղանակով՝ սահմանական, բղձական և հրամայական: Սահմանականի ներկա և անկատար, ապառնի և անցյալի ապառնի ժամանակաձևերը ուղեկցվում են համապատասխանաբար կը/կ և այիտ/այի/այ նախամասնիկներով: Այս ժամանակաձևերին հատուկ է բազմիմաստութիւնը. առաջինով արտահայտվում են նաև պայմանական եղանակի ապառնիի և սահմանական եղանակի ապառնիի, իսկ երկրորդով՝ հարկադրական եղանակի ապառնիի իմաստներ: Խոնարհման գրաբարի կրավորաձև և ներգործաձև վերջավորութիւնների հակադրութիւնը համապատասխան սեռային իմաստների արտահայտումով գործուն է սահմանափակ թվով բայերում: Իսկ ընդհանրապես բայերը հանդես են գալիս կամ ներգործաձև, կամ կրավորաձև վերջավորութիւններով: Բարբառի միտումն է՝ կրավորական և շեղոք սեռերի, ինչպես նաև ածանցավոր բայերի (բացի է խոնարհման ածանցավորներից) հիմքերի զուգորդումը կրավորաձև, իսկ ներգործական սեռի բայերին՝ ներգործաձև վերջավորութիւնների հետ: Խոնարհման ժխտական ձևը իրականացվում է մի/մ և չի/չ նախամասնիկներով: Գրաբարի մի քանի անկանոն բայեր բարբառում մտել են խոնարհման կանոնավոր համակարգի մեջ, իսկ մի փոմբ բայեր, լծորդութիւնների փոփոխութիւնների պատճառով, ձեռք են բերել անկանոնութիւններ:

Ձևաբանական մակարդակի բոլոր իրակութիւնները բացատրվում են գրաբարի համակարգով: Մի շարք երևույթներ, բարբառում ունենալով համակարգային բնույթ, թեև բնորոշ չեն հին հայերենին, սակայն այս կամ այն ձևով առկա են նրանում:

ՇԱՐՍԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Բարբառում կան նախադասության նույն տեսակները, ինչպիսիք կան ողջ հայերենում: Նախադասության տեսակների և կազմության մեջ նշելի են հետևյալ առանձնահատկությունները:

Խիստ տարածված են՝

ա) *զեղչված ենթակայով նախադասության տեսակը*, երբ ենթական որևէ դեմքի անձնական դերանուն է. Կըսիմ, քի, այ մարք, խալ-խէն շէս ամըշնար ճը, աստուգմէ ա շէս վախնար: Կըսէ, քի, էս ճէ ասված գրջաշնամ, ճէ ա մարք (*զեղչված են էս, դու, ճա ենթակաները*):

բ) *Զեղչված հանգույցով նախադասության տեսակը*. Ընդրդէ ըսի դէվօ քէրանըս մագ բուսավ, ամա մըդիգ անօդը վօ՞վ (*ով է*): Աշկէ դէս, պէրնէ գարօտ (*տես է, կարոտ է*): Կօղ, սիրդը դօղ (*գող է, դող է*): Զուդօղին մալը ուդօղին ճալլալ (*հալալ է*):

գ) *Ընդհանրական դիմավոր միակազմ*⁵⁴ *նախադասությունների տեսակը*. Հարցընօղ էղիր, քի գիտցօղ ըլլա: էրգար խօսկին գարշը սի-րիմ: Մօրուփ չունիմ, քի խօսկըս ասնի:

դ) Ս, դ, ն, ք հոդերը զուգորդվելով կապական բառերի հետ՝ արտահայտում են համապատասխան դեմքի իմաստ և զեղչում կապվող բառը. Վըրաս կըխընդան (*ինձ վրա*): Պի գանգըղիմ վըրան (*նրա վրա՝ նրանից*): Խէղջ մարքը ֆօվը դասը փարա բիլէ չունի անդէր (*իր մոտ*):

ե) *Հաճախ տեղի է ունենում նաև հակառակ երևույթը, զեղչվում է կապական բառը, իսկ դերանվանական ձևը պարտադիր ձևով հանդես է գալիս ի հավելվածով*. Քէգի էրգու բայման ունիմ (*քեզ հետ*): էս տի-վանա, դուն դիվանա, ասված մէգի դուտ մը բանա (*մեզ համար*): Հիմա գէթանք բախվօրին ֆօվ ու ընօր ախշիգը քէգի գուգինք (*քեզ համար*):

զ) *Երկխոսության մեջ կարող են զեղչվել նախադասության բոլոր անդամները*.

1.—Ո՞ւսկէ գուքաս:

—ՔՅամախէն:

54 Ս. Աբրահամյան, նշվ. աշխ., էջ 341:

2.—Մօ, բս շամիշը գինէ վօզ է համդէսէր:

— Ագօփը:

է) Հարցական նախադասութիւնների ժխտականը հաճախ կազմւում է թուրքերեն $mı > մի$ մասնիկով, Զօք մի գիդէր (Զգիտե՞ք):

ը) Ստորդասութիւն պարունակող նախադասութիւնը հաճախ ունենում է դերբայական դարձվածով կառույց. Օկնած բլլալուն շուդ գըքընանան: Հօրը գալը լըսէլուն բէս ափալ-թափալ դուն վադէց:

թ) Ուղիղ խնդիր երկրորդական նախադասութիւնը գլխավորին սովորաբար կապվում է թուրքերեն $fի$ շաղկապով, իսկ հայերենի $որ > օ$ շաղկապով կապվում են որոշիչ, նպատակի, պատճառի, ձևի պարագա երկրորդական նախադասութիւնները. Ախպար, ինչո՞ւ շիդգէ շիդակ շէս րսէր, $fի$ դուն իս շէս սիւէր (ուղիղ խնդիր): Փէսաին հալավը հագրէր ին, օ դէրդէր օրթնէ (նպատակի պարագա): Կերած գաթը հարամ րլլա ֆէգի, օ խէղջ մարթը անդէր ձըֆէցիր ու գացիր (պատճառի պարագա): Ըսէլիֆըդ րնանգ րսէ, օ անէնըն ա հասկընան (ձևի պարագա): Օր բի լըլա, օ րս մէր ղըսէրն ա ջուրի էրէս տէսնան (որոշիչ):

Բարբառը շարադասութիւն և համաձայնութիւն հարցերում ընդհանրանում է աշխարհաբարի համակարգի հետ և հեռանում գրաբարից: Այսպես,

ա) Ստորոգյալը, հակառակ գրաբարի, հիմնականում դրվում է ենթակայից հետո: Տըղան գըվագէր: Գրբ.՝ Վագէր պատանէկիկ:

բ) Օժանդակ բայը (նաև իբրև հանգույց) խոնարհման դրական ձևերում հիմնականում ունի ետադաս կիրառութիւն՝ անկախ նախադասութիւն անդամների շեշտադրութիւնից. Տըղան գէղին գըլխուն փօրցանք տարցէր է:

գ) Որոշիչ-որոշյալի, հատկացուցիչ-հատկացյալի՝ գրաբարի ազատ շարադասութիւնը խախտված է և կայունացած է որոշչի և հատկացուցչի միայն առաջադաս շարադասութիւնը, աղվօր ախչիկ, իմ ձընօխբը:

դ) Ուղղական և հայցական հոլովների ձևային չեղդացման պատճառով անձի առման ենթակա և ուղիղ խնդիր անդամների տարբերական համար առաջացել է նոր և կայուն շարադասութիւն. ենթական ունի միշտ նախադաս, ուղիղ խնդիրը՝ ետադաս կիրառութիւն. Շարամը գըսիրէ Շուշանը (ենթակա): Շուշանը գըսիրէ Շարամը (ուղիղ խնդիր):

ե) Բարբառում, հակառակ գրաբարի, չի գործում որոշչի և որոշյալի թվով և հոլովով համաձայնութիւն կանոնը: Այդ կապակցութիւն հոլովման մեջ գրաբարում գործում էր բազմաբղետութիւն՝ կապակցու-

թյան մեջ մտնող բաղադրիչների՝ միմյանց հետ թվով և հոլովով համա-
ձայնվելու առումով: Որոշիչների նախադաս կիրառության դեպքում
դրանք հաճախ չէին համաձայնվում իրենց լրացումների հետ: Այս ան-
համաձայնեցված ձևն էլ կայունացած է բարբառում:

զ) Ողջ հայերենի նման հոլովով և թվով համաձայնեցված են հան-
դես գալիս բացահայտիչ բացահայտյալի կապակցությունները. — Համ-
մէցէ՛ք, համմէցէ՛ք, տիրօշըս՝ Թօզլու բէգին ղօնաղը հազըր է՛ ձէզի համար:

Գ ոյ ա կ ա ն ի, դ ե ռ ա ն վ ա ն և բ ա յ ի կ ի ռ ա ու կ ա ն ն շ ա-
ն ա կ ու թ յ ա ն ա ու ա ն ձ ն ա հ ա տ կ ու թ յ ու ն ն եր — Ուղղական և
հայցական հոլովների հակադրությունների ձևային շեղոքացման պատ-
ճառով բարբառում դրանք միավորվում են մեկ հոլովի՝ ուղղական-հայ-
ցականի մեջ: Ուղղական-հայցական հոլովին հատուկ է իմաստային
հակադիր հարաբերություններ արտահայտելը. նրանով դրվում է և՛ են-
թական՝ գործողություն կատարողը, և՛ ուղիղ խնդիր՝ գործողություն
իր վրա կրողը. Պարանը փրբթավ (ենթակա): Ազօփը բարանը փրցուց
(ուղիղ խնդիր):

Սեռական-տրական հոլովը ցույց է տալիս հարաբերություններ գո-
յականների (և գոյականաբար վերցված անունների) միջև և կախման
հարաբերություններ բայի նկատմամբ.

ծառին դալը

հօրը մալը

ծիուն փալանը

Քար նէդէց ծառին:

Կածծինը դրվավ հօր:

Մօդէցավ ծիուն:

Ընդգծված բառերը լինելով բացարձակապես նույնը՝ առաջին շար-
քում հատկացուցիչներ են, երկրորդ շարքում՝ հանգման խնդիրներ:

Բարբառը չունի ներգոյականի հոլովաձև:

Հետաքրքրական է տեղի պարագայի իմաստով ուղղական-հայցա-
կան հոլովի կիրառությունը, որը կազմությամբ գրաբարի ձևն է՝ առանց
նախդրի. Կէթա, աժա վախը սիրդն է՛ (գրբ.՝ ի սիրտն): Էրէզ լավ քէֆ
արինք Մարգօսէնց տունը (գրբ.՝ ի տուն):

Ցուցական դերանունների աս||բս, աա||բա, աե||բն շարքերը ուղիղ
ձևերում ունեն և՛ անկախ դերանվանական (լինում են ենթակա և ուղիղ
խնդիր), և՛ ածականական կիրառություն՝ որոշիչ անգամ շարահյուսա-
կան իրացումով, իսկ սը, տը, նը տարբերակներն ունեն միայն որոշչա-
յին կիրառություն. Մայրամը աս կուզէ՛ (ուղիղ խնդիր): Չըքֆէ՛ սը դէ-
ղէն, չէ՛ նը խէրըդ գանիձիմ (որոշիչ):

Գրաբարի նման շատ բայաձևեր հանդես են բերում բազմիմաստություն, որն ակներև է նրանց շարահյուսական իրացումներում: Այսպես, սահմ. եղանակի ներկա ժամանակաձևը արտահայտում է նաև պայմանական եղանակի ապառնիի իմաստ. Կաթը շաղ մընա նը, կըֆախի (Եթե կաթը շատ մնա, կքացախի):

Պի մասնիկով ժամանակաձևը, բացի սահմանական եղանակի ապառնիից, արտահայտում է նաև հարկադրական եղանակի ապառնիի իմաստ. Ագն խօսկըս անէս նը, քէզի մարթկութուն մը բի անիմ (Եթե խոսքս լսես, քեզ լավություն պիտի անեմ):

Ընդհանուր առմամբ բարբառի շարահյուսությունը գրաբարի համեմատ աչքի է ընկնում իր կայուն շարադասությամբ, լրացում լրացյալի թվով և հոլովով անհամաձայնությամբ, նախդիրների բացակայությամբ (կան միայն առանց, հազվադեպ կիրառությամբ՝ քան զ>բըզ նախդիրները), որպիսի տարբերությունները ձևաբանական փոփոխությունների հետ միասին բարբառի լեզվական կառուցվածքը երևութապես հեռացրել են հին հայերենից և շատ բարբառների հետ միասին հիմք դրել լեզվական նոր համակարգի (միջին հայերեն, աշխարհաբար) ձևավորմանը:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ԳՐԱԲԱՐ—ԲԱՐԲԱՌ ԲԱՌԱՐԱՆ

Աբեղայ—ափէղա

Ագահ—ակկահ

Ագահութիւն—ակկահութուն

Ագանիւ—հաքնիւ

Ագուցանել—հաքցընէլ

Ագի—աքի

Ագուգայ—աքուքա

Ազատ—ազատ

Ազատել—1. ազադէլ (ներգ. ս.),

2. ազադիլ (կրավ. ս.)

Ազատութիւն—ազադութուն

Ազբն—ասպ

Ազգ—ասկ

Ազնիւ—ազնիլ||ասնիֆ

Ազոխ—ազոխ

Աթար—աթար

Ալեւոր—հալվոր

Ալք—ալք «չար ոգիներ»

Ալիւր—ալուր

Ախ||աղխ—ախ «դռան փականք»

Ախել||աղխել—ախէլ

Ախոռ—ախոռ

Ախորժակ—ախորժակ

Ածել—աձէլ «ձու ածել»

Ածելի—աձրլի

Ականջ—անգաճ

Ականջամուտ—անգաժմըդուկ

Ակիշ—ագիշ

Ակն—ակ 1. «մատանու քար», 2. ջրի ակունք», 3. «թոնրի սնդուի անցքը»,

4. «բնդեղենի հատիկը», 5. «իգական սեռի մտերմիկ կոշական»

Ակոս—ագոս

Ակոսայ—ագոս||ադոս||առոս

Ահ—ահ

Ահա—ըհը

Ահոկ—աֆօկ «ամոթ, անհարմար»

Աղ—աղ. 1. «աղ», 2. «մարմնի ձագի մասը», 3. «վարտիքի, շալվարի ձագի մասը»

Աղալ—աղալ

Աղանձ—աղինձ

Աղանձել—աղընձէլ

Աղաշանք—աղաշանք

Աղաշել—աղաշէլ

Աղաջուր—ախշուր

Աղանեակ—աղվընիկ

Աղբ—ախպ

Աղբիւր—ախպուր

Աղբերակն—ախպէրակ||ախպըրակ «աչքի ծայրամասը, որտեղից հոսում է արցունքը»

Աղել||աղել—աղէլ «աղ դնել»

Աղէկ—աղէկ

Աղեկութիւն—աղէկութուն

Աղի—աղի

Աղիք—աղիք

Աղուոր—աղվոր

Աղջիկ—ախշիկ

Աղտ—աղդ||ախտ

Աղքատ—ախկատ

Աղքատանալ—ախկըդնալ

Աղքատութիւն—ախկադութուն

Աղուն—աղուն

Աղօթել—աղօթէլ

Աղօթք—աղօտկ

Անապարհլ—աշաբարէլ
 Անհլ—աշիլ
 Անուկ—աշուկ
 Անուն—աշէգուն
 Անուկ—աշրուկ
 Աման—աման
 Ամաշիլ—ամըշիալ
 Ամաշկոտ—ամըշկոտ
 Ամաշիցուցանիլ—ամըշծրնէլ
 Ամառն—ամառ
 Ամբար—ամբար
 Ամբարտաւան—ամփարդաւան||ամփար-
 քաւան
 Ամէն || ամէն || ամէն || ամէն
 Ամիս—ամիս
 Ամպ—ամբ
 Ամսական—ամսագան
 Ամուրի—ամուրի
 Ամօթ—ամօթ
 Այգի—էքի
 Այգեստան—էքէստան
 Այդ—ատ||ըտ
 Այդափ—ատշափ||ըտշափ
 Այդպէս—ադբէս||ըդբէս
 Այդքան—ատքան||ըտքան
 Այլ—ալ, ա
 Այն—ան||ըն
 Այնչափ—անչափ||ընչափ
 Այնպէս—անբէս||ընբէս
 Այնքան—անքան||ընքան
 Այս—աս||ըս
 Այսչափ—ասչափ||ըսչափ
 Այսպէս—ասպէս||ըսպէս
 Այսքան—ասքան||ըսքան
 Այսօր—ասօր||ըսօր
 Այծ—ած
 Այլանդակ—այլանթակ
 Այր(իկ)—էրիկ
 Այրիլ—էրէլ
 Այրութիւն—էրիգութուն
 Այրուք—էրուսկ
 Այսպանիլ—այք ընէլ
 Անալի—անլի

Անամօթ—անամօթ
 Անամուխ—աննուխ
 Անապակ—ամբակ 1. «անհամ»,
 2. «անխառն»
 Անապակահանալ—ամբըգնալ «անհա-
 մանալ», գործածվում է նաև մարդու
 համար
 Անապատ—անաբատ
 Անառակ—անառակ
 Անաստուած—անասված
 Անարատ—անարատ «անխառն»
 Անարգիւն—անարբէլ «վարկաբեկեւ»
 Անբարատ—ամփարատ
 Անբարտալիւն—ամբարտալիւն
 Անգամ—անքամ
 Անգործ—անքօրծ
 Անդադար—անթաթար
 Անդամալոյծ—անթամալուծ
 Անդրանիկ—անթրանիկ (նաև հատուկ
 անուն)
 Անէր—անէր
 Անէծք—անէսկ
 Անիծ—անիծ
 Անիծել—անըձէլ
 Անլուայ—անվրլա
 Անխիղճ—անխիղճ
 Անլիզու—անլիզու 1. «խեղճ», 2. գոր-
 ծածվում է նաև անասունի համար:
 Անկանիւլ—ինալ
 Անկողին—անգողին
 Անկուշտ—անգուշտ
 Անհամ—անհամ
 Անհամբեր—անհամփէր
 Անհատ(մում)—անհադնում
 Անհաւատ—անհաւատ
 Անհոգ—անհօք
 Անհոգութիւն—անհօքութուն
 Անծրեւ—արզէվ
 Անճար—անշար||անշարակ
 Անճարակեւ—անշարգիլ
 Անշահ—անշահ
 Անշնորհ—անշնօք
 Անոյլ—անուլ
 Անուս—անուն

Անսիրտ—անսիրտ
 Անվախ—անվախ
 Անտէր—անդէր
 Անցանել—ասնել
 Անփորձ—ամփօրջ
 Անքուն—անքուն
 Անօթի||նօթի-անօթի
 Անօսր||նօսր-նօրս
 Անօսրանալ—նօրսնալ
 Անտառ—անդառ
 Անտուն—անդուն
 Աշակերտ—1. աշկէրտ «վարպետի» և
 2. աշագէրտ «գպրոցականի»
 Աշխատիլ—աշխադիլ
 Աշխատեցուցանել — աշխատծընէլ||աշ-
 խածծընէլ
 Աշխարհ—աշխարթ||աշխար
 Աշխոյժ—աշխուժ
 Աշուն—աշուն
 Աշաբաց—աշկաբաց
 Աշիկ—աշուկ
 Աշք—աշկ
 Ապաշխարել—աբաշխարէլ
 Ապականել—աբազանէլ
 Ապուր—արուր
 Ապսպարել—աբըսպըրէլ
 Ապրանք—աբրանք
 Ապրիլ—աբրիլ (բայը)
 Ապրիլ—աբրիլ (ամիսը)
 Ապրացու—աբըրցու «բնդեղեն»
 րրինձ, ձավար, կորկոտ և յլին»
 Ապրուստ—աբրուստ
 Ապրայ—աբրա «ամանի կշիռը»
 Ապրեցուցանել—աբրէցընէլ
 Աջ—աշ
 Առակ—առակ
 Առանց—առանց
 Առաջ—անան
 Առաջին—անչի || անչին
 Առաջնակ—անչինէկ
 Առաջու(ց)—անանչուց
 Առասան—առասան
 Առաւօտու—առդու
 Առէջ||առէշ—առէշ

Առիք—առէք 1. «առաստաղ» 2. «քիմք»
 Առիւծ—առյուծ
 Առնել—աննել
 Առնուլ—առնել
 Առ հաւասար—առհավասար «ընդհան-
 րապէս»
 Առու—առու
 Ասեղն—աստէխ
 Ասել—ըսել
 Աստառ—աստառ
 Աստղ—ասխ
 Աստուած—Աստված||Ասված
 Աստուածածին — Աստվածածին||Ասվա-
 ձածին
 Աստուածամայր—Ասվաձամայր
 Ատեան—ադէն
 Արածել—արձէլ
 Արդար—արթար
 Արեգակն—արէք
 Արքեմալ—հարփէլ
 Արգելուլ—արքիլէլ
 Արել—արէլ
 Արթնանալ—արթըննայ
 Արժան—արժան
 Արժել—արժէլ
 Արժէք—արժէք
 Արին—արուն
 Արինաթաթախ—արունթաթախ
 Արինել—արունիլ
 Արինոտ—արունօտ||արնօտ
 Արծաթ—արծաթ
 Արծաթել—արձըթէլ
 Արծակել—արցըգէլ
 Արծան—արցան
 Արմանալ—արմըննալ
 Արմուկն—արմուկ||արմունգ
 Արտասուք—արցունք
 Արտաքնոց—արդաքնոց
 Արքայութիւն—արքաութիւն
 Արհեստ—արէստ
 Արջ—առշ
 Արտ—արտ
 Արու—արու
 Արօս—արօս «չհերկված, խոպան արտ»

Աւազ—ավազ
 Աւազակ—ավազակ
 Աւել—ավել
 Աւելել—ավելել
 Աւելի—էվելի
 Աւելանալ—էվելանալ
 Աւելորդ—էվելորթ
 Աւելուկ—ավելուկ||ավլուկ
 Աւելութ—ավլութ «ավելած աղբը»
 Աւետարան—ավէդարան
 Աւուրչեք—ավրրչէք «օրավարձ»
 Աւերել—ավրէլ||ավրըշտկէլ

Բազմիլ—փազմիլ
 Բաժան—պաժանք
 Բաժանել—պաժնէլ
 Բախտ—պախտ||փախտ
 Բախտավոր—պախտավոր
 Բակ—պակ
 Բակլալ—պագլա||պախլա||պայլա
 Բաղաննպան—պաղնէքան
 Բաղնաւոր—պաղնէվոր
 Բաղնիք—պաղնիք
 Բաղարջ—պաղաշ
 Բամբակ—պամբակ
 Բամբաս(անք)—փամփասանք
 Բամբասել—փամփասէլ
 Բայց—փայց
 Բան—պան
 Բանալ—պանալ
 Բանիկ—պանիկ «բան բռնի փաղաքշա-
 կանք»
 Բանալի—պալլիք
 Բանջար—պանջար
 Բաշխել—պաշխիշ անէլ
 Բառնալ—պառնալ
 Բարակ—պարակ
 Բարակել—պարագնալ
 Բարդ—պարդ «ցորենի, խոտի դեզ»
 Բարակցալ—պարակցավ «հլուծախտ»
 Բարաւոր—պարավար
 Բարեալ—պարէվ||պարօվ
 Բարեկամ—փարէզամ||պարէզամ

Բարբարոս—պառպառ «վայրենի, կո-
 պիտ»
 Բարի—փարի||պարի (փարի լուս, փարի
 գործ)
 Բարէ—պարէ||պարի «գոնե»
 Բարկանալ—փարգանալ
 Բարիկենդան—պարիգէնդանք
 Բարձ—պարց
 Բարձր—պարս
 Բարձրանալ—պարսընալ
 Բարձրութիւն—պարսութիւն
 Բաց—պաց
 Բացաբերանեալ—պասպէրան «անգաղտ-
 նապակ»
 Բեղ—պէխ
 Բեմ—փէմ
 Բեռն—պէռ
 Բերան—պէրան
 Բերել—պէրէլ
 Բեր—պէր «մակադատեղի»
 Բերդ—փէրթ «բանտ»
 Բիբ—պիփ
 Բիւր—փիւր
 Բղխել—պըխիլ
 Բղուկ—պըղուկ||պըղիկ
 Բլուղ—պըղող
 Բշտել—պըշտէլ
 Բոլոր—փօլօր
 Բոլորել—պըլլէլ
 Բոկ—պօրիկ
 Բոկանալ—պօրիգնալ||պօրգընալ
 Բովել—պօհրէլ
 Բողիկ—պօղիկ
 Բորոտ—պօրօտ
 Բորբոս—պօրբօս
 Բորբոսիլ—պօրբօսիլ
 Բոյն—պօւն
 Բոյս—փոյս
 Բուռն—պուռ (քիչ գործածական)
 Բուշտ—պըշտիկ
 Բունկալ—պունգալ||պընգալ
 Բուսանիլ—փուսնիլ
 Բուրդ—պուրթ

Բուրբուռ—փուրվառ
 Բուր—պուր (պուր ու բորան)
 Բռնիլ—պրոնէլ
 Բրգել—պրոթէլ
 Բրգոն—պրոթօն||պրոթօ
 Բրինձ—պրոթինձ||պրոթինց
 Բրուտ—պրոուտ

Դագաթ—կակարթ
 Դաբ—կափ (բույս)
 Դազան—կազան
 Դաղտուկ—կօղղուկ
 Դալ—կալ (բայր)
 Դամ—կամ «մեխ»
 Դամել—կամէլ
 Դալլ—կալ
 Դանգաւիլ—կանգրգիլ
 Դանգ(կ)—կանգ
 Դանձ—կանձ||քանց
 Դաւիթի—կանիթի
 Դառն—կառ
 Դարի—կարի
 Դարուն—կարուն
 Դաւազան—քաւազան
 Դաւակ—կաւակ
 Դաւաթ—կաւաթ
 Դաւիթ—քաւիթ
 Դաւառ—քաւառ
 Դդակ—կըդակ
 Դետ—կէտ
 Դետին—կէդին
 Դետեզր—կէդէզէր
 Դերան—կէրան
 Դերանդի—կէրընդի
 Դերեզման—կէրէզման||քէրէզման
 Դերդաստան—քէրթաստան
 Դզել—կըզէլ
 Դէշ—կէշ
 Դէշութին—կէշութուն
 Դէշանալ—կէշնալ
 Դէր—կէր||կիրուկ
 Դիւ—կին
 Դինի—կինի
 Դինովանալ—կինովնալ

Գիշեր—քիշեր
 Գիտենալ—կիդնալ
 Գիր—քիր
 Գիրկ—կիրգ||քիրգ
 Գիրք—քիրք
 Գեւղ—կէղ
 Գլխաւոր—կըլխավոր «ամուսին»
 Գլորել—կըլօրէլ||կըլօրէլ
 Գլորիլ—կըլօրիլ||կըլօրվիլ||կըլօրվիլ
 Գլուխ—կըլօխ
 Գլուխ հանել—կըլօխ հանել
 Գճիլ—կըջգիլ||կըթգիլ «կոանալ»
 Գմբիկ—կըմբիկ «բռնանցք»
 Գմբեթ—քըմփէթ
 Գնդել—կընդէլ
 Գշկուր—կըշկուր||կըխկուր
 Գող—կօղ
 Գողանալ—կօղնալ
 Գողութիւն—կօղութուն
 Գոմէշ—կօմէշ
 Գոյն—քույն||կուն
 Գովել—կօվէլ
 Գործ—կօրծ||քօրծ
 Գործարան—կօրծարան «գորգարան»
 Գոհ—կօհ
 Գուլ—կուլ «բութ, ոչ սուր»
 Գունդ—կընդըլա
 Գուն—կուն «ծնկան կոճը»
 Գուրպայ—կուրբա
 Գուն—կուն «ավազան»
 Գուդի—կըուդա «գաճաճ բույս»||կըուդիկ
 «սնձի նման բույս»
 Գտնել—կըդնալ
 Գրել—կըրէլ
 Գրկել—կըրգէլ||քըրգէլ
 Գօտի—կօդի
 Գրգել—կըրգըդէլ «անդադար մի բան ուղի»

Դադար—տաթար
 Դադարիլ—տաթրիլ
 Դաժան—տաժան||թաժան
 Դահ—տահ «հին, հնացած»
 Դահիճ—տահիճ

Դալ—տալ
 Դալար—տալար
 Դազձն—տախց
 Դալեակ—տաճէկ
 Դալեկութիւն—տաճէկութուն
 Դառնալ—տառնալ
 Դաս—թաս
 Դատիլ—տադիլ «աշխատել, վաստակել»
 Դատարակ—տադարկ
 Դառնիճ—տառնիճ «վարի խնձոր դառը համով»
 Դարման—տարման 1. «դեղ» 2. «անասունների կեր»
 Դարձ առնել—տարց անէլ «հիվանդութեան կրկնվելը»
 Դրում—տրթում
 Դեհ—տի և տին||թին
 Դեղ—թէղ
 Դեղին—տէղին
 Դեղնիլ—տէղնիլ||տէղիննալ
 Դեղնուց—տէղնուց
 Դեւ—տէվ
 Դեմ—տէմ
 Դէզ—տէզ
 Դժոխք—թրժօխկ||տրժօխկ
 Դժգոհ—ճըշկօհ||թըշկօհ
 Դժգօհիլ—ճըշկօհիլ
 Դժուար—տիժար||տըժար
 Դիզել—տիզէլ
 Դիմանալ—տիմանալ
 Դիմել—թիմէլ
 Դիպիլ—տրբիլ||տըբնալ
 Դմակ—տրմակ
 Դնել—տընէլ
 Դոդ—տօդ
 Դոդալ—տօդալ
 Դոդացուցանել—տօխցընէլ
 Դու—տուն
 Դուռն—տուռ
 Դոյր—տուր «հարթ ու տափարակ տեղ»
 —ի դուրս—տուրս||տուս
 Դուք—տուք
 Դրախտ—թըրախտ
 Դրացի—տըրացի

Դպրոց—թըրբօց||տըրբօց
 Դռար—տալար «մանր եղջերավոր կենդանի՝ ոչխար, այծ»
 Եզն—յէզ
 Ելանել—էլլալ
 Եկեղեցի—էգէղէցի
 Եղանակ—յէղանակ
 Եղանիլ—ըլլալ
 Եղբայր—ախպար
 Եղբայրութիւն—ախպարութուն
 Եղն—յէղնիկ
 Եղունդն—ըղունդ||օղունդ
 Եղ(ք)—յէք
 Եռանդն—յէռանթ
 Եւդ—յէդ
 Եղել—յէղէլ
 Ես—էս
 Երազ—էրաձ||էրազ
 Երակ—էրակ «կարճատև անձրև՝ երակաման»
 Երազահան—էրաձահան
 Երանեակ—էրնէկ
 Երբ—յէփ
 Երգ—յէրք
 Երդ—էրթրք
 Երդնուլ—էրթքըննալ
 Երդումն—էրթում
 Երեկոյ—իրինգուն||իրգուն
 Երես—էրէս
 Երեսուն—էրսուն
 Երեստես—էրէստէս
 Երեսիոխան—յէրէսփօխան||էրէսփօխան
 Երերալ—էրէրալ
 Երեւիլ—էրէվալ||էրէվնալ
 Երեք—իրէք
 Երեքշաբաթի-իրէքշապտի
 Երեկ—էրէկ
 Երթալ—էթալ
 Երինջ—էրինջ
 Երիցակին-իրիսկին
 Երիկամունք—իրիգամ
 Երկայն—էրգան

Երկիցուն—երկնգուն||երգուն

Երկայնանալ—էրգըննալ

Երկայնութիւն—էրգընութուն

Երկաթ—էրգաթ

Երկայնք—էրգանք

Երկիւնք—էրգիւնք

Երկիր—էրգիր

Երկու—էրգու

Երկուշաբաթի—էրգուշապտի

Երկուական-էրգութական

Եփ—էփ

Եփել—էփել

Եփուկ—էփուկ «եփած»

Եօթն—օխտը

Զանգակ—զանքակ

Զատ—զատ

Զատել—զաղէլ

Զատիկ—զաղիկ

Զամբուռ—զամբուր «վալրի համեմունք»

Զարդարել—զարթարել

Զարկանել—զարգէլ || զարնել

Զաւակ—զավակ

Զարթնուլ—արթննալ

Զարմանալ—զարմնալ

Զարթուն—արթուն

Զաւակ—զավակ

Զգոյշ—ըսկոյշ

Զգեստ—ըսկէստ

Զուգիլ—սըքֆիլ

Զուտ—զուտ

Զոքանչ—զօնքանչ

Զտել—զըղէլ

Զրկել—զըրգէլ

Զրոյց—զըրուց

Զրուցել—զուրցել

Զօրութիւն—զօրութուն

Զօր—զօր, «ուժ, կարողութիւն»||զօրք
«աչքի ուժը, կարողութիւնը»

Զօրել—զօրէլ «ուժը բավականացնել»

Զօրաւոր—զօրավօր

էշ—էշ

էրան—էրան անէլ||էրնէլ «քամի, հով

անել ընդեղներ քամուն տալու համար»
էգ—էք

Ընդունել—ընթունէլ

Ընկույզ—ընգուզ||ունգուզ

Ընտրել—չըռէլ

Ընտանի(ք)—ընդանիք «ամուսնու կի-
նը»

Ընտիր—ընդիր

Թագ—թագ

Թագաւոր-թաքավօր||թաքֆօր (վերջինը
փեսայ իմաստով հարսանիքի ժամա-
նակ)

Թաթ—թաթ 1. «ձեռքի, ոտքի թաթ»,
2. «ձեռնոցի առաջամասը», 3. «գուլպա-
յի առաջամասը», 4. «ակիշի տափակ
մասը», 5. «կշեռքի լուրաքանչուր
նժարը»

Թաթակիշ—թաթագիշ

Թաթախել—թատախել

Թակ—թակ

Թաղ—թաղ «քաղաքի, գյուղի մի հատ-
վածք»

Թաղ—թաղ «թաղիք»

Թաժալ—թաժա «թարմ»

Թաղել—թաղէլ

Թաղար—թաղառ «ծաղիկներ ցանկու-
կալի աման»

Թամբ(ք)—թամք

Թան—թան

Թանձր—թարզ

Թանձրանալ—թարզնալ

Թառ—թառ (հավի)

Թառամիլ—թօռմիլ

Թաս—թաս

Թարախ—թարախ

Թարախիլ—թարախիլ

Թարթել—թարթէլ

Թարթիլ—թարթիլ

Թաց—թաց

Թաւալիլ—թաբըղիլ

Թափել—թափէլ

Թափօր—թափուր «եկեղեցու մէջ ժողո-
վրդի խումբ»

Թաւ—թաւ «խոնավութիւն»
 Թեթեւ—թէթէվ
 Թեթեւանալ—թէթէվնալ
 Թել—թէլ
 Թեկն—թէկ «վեգի թիկունքը, մեջքը, կոնակը»
 Թեղ—թէղ||թըղ «կամնված ցորենի կամ գարու դեղը»
 Թեւ—թէվ
 Թեռ—թէռ «բրդի թել»
 Թերթ—թէր «թերթի պես բարակ բացված խմոր»
 Թերխարշ—թէրխաշ
 Թեփ—թէփ
 Թեփոտ—թէփօտ
 Թեփոտել—թէրօղէլ
 Թէ—թէ
 Թթու—թըթու
 Թթուիլ—թըթֆիլ
 Թթունցուցանել—թըթֆէցընէլ
 Թթութիւն—թըթֆութիւն
 Թի—թի
 Թիակ—թիակ
 Թիթեռն—թիթէռնիկ
 Թթուիշ—թըթըռգիշ «թրթնշուկ բույսը»
 Թիզ—թիզ
 Թիւ—թիվ
 Թմբիլ—թըմբիլ
 Թնդալ—թընդալ||թընթալ
 Թնձկալ—թըզգալ «թափ տալ»
 Թողուլ—թօղուլ||թօղ դալ
 Թոյլ—թուլ
 Թոնիր—թունիր||թունդիր
 Թոռն—թօռ
 Թոք—թօք
 Թուզ—թուզ
 Թութ—թութ
 Թուանալ—թուլնալ
 Թուղթ—թուխտ
 Թուլութիւն—թուլութիւն
 Թուշ—թուշ. 1. «այտ», 2. «կղակ»
 Թութ—թութ
 Թուփ—թուփ
 Թուիլ—թընչիլ||թըռնալ||թըռիլ

Թռչուն—թըռչուն
 Թրիք—թըրիք
 Թրշել—թըրշէլ
 Թրթուր—թըրթուր
 Թքանել—թըքէլ||թըքնէլ
 Թօթափել—թօթֆէլ «թափ տալ»
 Ժածումն—ժած «երկրաշարժ», ժածում
 «շարժում» («ազոտ ժածում» արտահայտութիւն մեջ)
 Ժամ—ժամ «եկեղեցի»
 Ժամակոշ—ժամգոշ
 Ժամանել—ժըմնէլ 1. «լրանալ ժամկետը», 2. «չափահաս դառնալ»
 Ժամանակ—ժամանակ «տրամադրութիւն»
 Ժանդ—ժանդ
 Ժանգոտ—ժանգոտ
 Ժանգառ—ժանգառ (բույս)
 Ժանիք—ժանիք «խոժոռված դեմք»
 Ժախ—ժախ «լեռնային բանջարեղեն, բողիկի տեսակ»
 Ժիժի—ժիժի «ճպուռ»
 Ժիր—ժիր 1. «ժիր, աշխույժ», 2. «պինդ, ամոր»
 Ժիրանալ||ժրիլ—ժըրիլ 1. «աշխուժանալ», 2. «ուժավորվել»
 Ժողովարան—ժօղովարան
 Ժողովել—ժօղվէլ «հավաքել»
 Ժում—ժում «անգամ»
 Ժուռ—ժուռ «խակ, թթու»
 Իլ—իլիկ
 Իմանալ—իմանալ
 Իմաստուն—իմաստուն
 Ինն—ինը
 Ինչ—ինչ||իշ
 Ինչու—ինչ||ինչու
 Ինքն—ինք
 Իշխել—իշխըմալ
 Իշանել—իշնալ
 Իրեար—իրար||իրարու
 Իրեանք—իրէնք
 Իք—իք «բան, ինչ»

Լալ—լալ (բալը)
 Լալական—լալգան
 Լալականութիւն—լալգանութուն
 Լակել—լըգէլ
 Լակոտ—լագօտ
 Լայն—լան
 Լայնանալ—լաննալ
 Լայնութիւն—լանութուն
 Լայնացուցանել—լանցընէլ
 Լամպար—լամբա «քարլուղի ճրագ»
 Լափել—լափփէլ||լըպպէլ
 Լեան—լէն
 Լեզու—լըզու
 Լեզուանի—լըզվանի||լէզվանի
 Լեղի—լէղի
 Լիզել—լըզէլ
 Լինդ—լինդ
 Լինել—լըլալ
 Լիտր—լիթ
 Լծել—լըծէլ
 Լկիլ—լըգիլ «հալվել»
 Լկտալ—լըգրթիլ «շփանալ»
 Լման—լըման «լրիվ, ամբողջ»
 Լնուլ—լըլալ «լցնել»
 Լոգանալ—լոգնալ
 Լոդ—լօդ||լօդքար «տանիքը հարթեցնել»
 Լու գլանածէ քար»
 Լոդել—լօդէլ
 Լորտու—լորդու
 Լոյս—լուս
 Լովիաս—լօլվաս||լօլվաս «լորտու տե-
 սակ»
 Լունակայ—լուսինգա||լուսընգա «լուսին»
 Լուանալ—վըլալ
 Լուացք—վըլասկ
 Լուսանալ—լուսէլ
 Լու—լու
 Լսել—լըսէլ
 Լուսաւորիչ—լուսավորիչ

Խազ—խազ «մադի բացվածքը»
 Խաբբայ—խափէփա
 Խաբել—խափէլ

Խազել—խազէլ
 Խախուտ—խախուտ
 Խախտել—խախտէլ
 Խածանել—խազնէլ
 Խակ—խակ
 Խաղ—խաղ 1. «խաղ», 2. «խաղիկ, երգ
 ու պար»
 Խաղալ—խաղալ 1. «խաղալ», 2. «պա-
 րել»
 Խաղող—հալօղ
 Խալ—խալ
 Խաղք—խախկ «խայտառակ»
 Խանգարել—խաղորիլ «գունաթափվել»
 Խայթել—խաթէլ
 Խամ—խամ «խակ, տհաս, խոպան»
 Խանձել—խանձէլ
 Խաշ—խաշ
 Խառնել—խառնէլ
 Խառնիչ—խառնագիչ
 Խարակել—խարգէլ
 Խաշել—խաշէլ
 Խարտել—խարդէլ
 Խարտոց—խարդօց
 Խաւար—խավար
 Խաւարիլ—խավրիլ
 Խաւարծիլ—խավրծիլ
 Խափան—խափանք «խանութի փեղկ և
 տանիքի լուսամտի կափարիչ»
 Խափանել—խափանէլ
 Խեթել—խէթէլ «հրել»
 Խելք—խէլք
 Խելօք—խէլօք
 Խեղդել—խէխտէլ||խէխթէլ
 Խեղկատակել—խէղգրդալ «խեղկատա-
 կություն անել»
 Խեղճ—խէղջ||խէխճ
 Խեղճանալ—խէղջանալ
 Խեժ—խէժ «կովի առաջին կաթը»
 Խեճեպ—կըջէպ
 Խեն—խէն 1. «ոխ, քեն», 2. «ըմբոստ,
 անհնազանդ»
 Խեր—խէր «դալ»
 Խիւս—խուս
 Խիղճ—խիղջ||խիխճ

Խիստ — խիս
 Խզտել — խզողել
 Խեթումն — խրթում «խրթման իրինգում,
 խրթման օր» և այլն արտահայտու-
 տությունների մեջ
 Խլանալ — խուլնալ
 Խլիճք — խլիճ
 Խնոտ — խըլօտ
 Խեւ — խլել
 Խլխել — խըլխըլել «խարխլվել»
 Խխումն — խըխում «սաստիկ թրջված»
 Խղճալ — խըղջալ
 Խղճմտանք — խըժմըղանք
 Խճաքար — խըջաքար
 Խմել — խըմել
 Խմոր — խըմօր
 Խնամի — խընամի
 Խնայել — խընալել
 Խնդալ — խընդալ
 Խնդումն || խընդանք-խընդուք «խընդում՝
 հեզնակա՛ն իմաստով»
 Խնձոր — խընձօր
 Խնոցի — խընօցի
 Խնչել — խընչել
 Խողան — խօղան «քաղված և շհերկված
 արտ»
 Խող — խօղ
 Խուր — խօլօր «խոժոռ, խեթ»
 Խոթել — խօթել
 Խոյլ — խուլ
 Խոնարհ — խօնար
 Խոստուկ — խօստուկ «խիթ, ցավ»
 Խոռել — խօռնել «փորել, փոս բացել»
 Խոստովանիլ — խօստովանիլ
 Խոնջան — խօնջան
 Խոտ — խօտ
 Խորան — խօրան
 Խորթ — խօրթ
 Խոր — խօրունգ || խօր
 Խորիսխ — խօրիդ || խօրինձ
 Խորհուրդ — խօրուրթ
 Խորհել — խօրել
 Խոցոտել — խօստել «խոր ու սուր ցա-
 վել»

Խոց — խօց
 Խորովել — խօրվել
 Խուլիւնջ — խուլիւնջ «թիկունքի ցավ»
 Խում — խում
 Խունկ — խունգ
 Խուզել — խուզել
 Խստոր — սըխտօր
 Խրատ — խըրատ
 Խրատել — խըրաղել
 Խցկել — խըսկել
 Խօսիլ — խօսիլ
 Խօսք — խօսկ
 Ծագել — ծաքիլ
 Ծալել — ծալլել
 Ծալք — ծալք «պատի մեջ շինված պա-
 րան անկողնու համար»
 Ծախել — ծախել
 Ծածկել — ծաղգել
 Ծածկոց — ծաղգօց
 Ծակ — ծակ || ծաղույա
 Ծակել — ծաղել
 Ծաղիկ — ծաղիկ
 Ծաղիկ — ծաղիկ 1. «ծաղիկ», 2. «հա-
 ցը բորբոսնիկ»
 Ծամել — ծամել
 Ծալթրին — զէհրօն || զաթրին
 Ծայր — ծար
 Ծանր — ծառ
 Ծանրութիւն — ծառութիւն
 Ծանրանալ — ծառընալ || ծառնալ
 Ծառ — ծառ
 Ծառայ — ծառա
 Ծառայել — ծառալել
 Ծառայութիւն — ծառայութիւն
 Ծառադարձար — զարգարթար
 Ծարաւ — ծարավ
 Ծարաւա՛նալ — ծառվընալ
 Ծափ — ծափ || ծափիկ
 Ծեփ — ծէփ
 Ծեփել — ծէփել
 Ծեծ — ծէծ
 Ծեծել — ծէծել
 Ծեր — ծէր

Մերանալ—ծէրանալ

Միլ—ծիլ

Միծ—ծիծ

Միծաղ—ծիծաղ

Միրտ—ծիրտ

Միլի—ծրիլ 1. «ծլել», 2. «մտրարան շաքարոտվել»

Մծել—ծրծել

Մնել—ծրնիլ||ծրնէլ

Մնեքեկ||ծնէքէկ—ծրնէփէկ

Մմակ—ծրմա

Մում—ծում

Մոլլ—ծոլլ

Մով—ծով

Մոց—ծոց||ծոցիկ

Մուխ—ծուխ

Մուծ—ծուծ

Մուռ—ծուռ 1. «ծուռ», 2. «խենթ ու խնւառ»

Մուկն—ծուկ

Մոել—ծրոէլ||ծրոիլ

Մռավիկ—ծուռ ջիտ

Մռտել—ծրոգէլ

Մփալ—ծրփալ «մաքրությունից փայլել»

Մփծփալ—ծրփծրփալ

Մօ՛—ծօ՛

կաթել—կաթէլ

կաթիլ—կաթիլք

կաթկաթել—կաթկըթէլ

կաթն—կաթ

կաթնաղբիւր—կաթնախպուր «սրբավայրերի մոտ եղած ջրեր»

կախարդ—կախարթ

կախել—կախէլ

կալ—կալ (ցորենի)

կակուղ—կագուղ||կագուղիկ

կակղիլ—կագղիլ||կագղիւնալ

կաղանդ—կաղանդ||կաղընդ, «նոր տարի»

կաղանդել—կաղընդէլ «կաղանդի առթիւ մեկին նվեր տալ»

կաղանշան||կաղանշան—կաղըշնա «կաթնալից բույս, կաթնուկ»

կալ—կէնալ

կամք—կամք

կամուրջ—կարմուշջ

կայծ—կած

կայծակ—կածակ

կայծոռիկ—կածոռիկ||կածօլիկ

կանաչ—կանանչ

կանաչել—կանանչիլ||կանաշնալ

կայէն—կաէն «լար, անգութ» (կայեն հատուկ անունից)

կանգնել—կայնիլ

կանթեղ—կանթէղ

կանուխ—կանուխ

կանչել—կանչէլ 1. «կանչել», 2. «խաղ կանչել, երգել»

կաշի—կաշի

կանափ—կանամփ

կապալ—կարալ

կապայլ—արա «բրդյա կամ թաղիքե տղամարդու վերարկու»

կապ—կապ

կապել—կաբէլ

կապիքտ—կաբէրտ||կարբէտ

կապոյտ—կարոտ

կանդրիւ—կանէվ «զաթա»

կապուտակ—կարուդիկ

կապուտիլ—կարդիլ

կապուտակել—կարուզդիլ

կատաղիլ—կարդիլ

կատու—կադու

կատար—կադար (հավի, աքաղաղի)

կատարեալ—կադար «կատարյալ», գործածվում է մաղթանքների մեջ՝ «Վարսիլրտ կադար-վարձըդ կատարյալ լինի»

կար—կար

կարագ—կարաք

կարասի—կարասի «կահույք»

կարգաւոր—կարքավօր «եկեղեցական»

կարգել—կարթէլ «ամուսնացնել»

կարդալ—կարթալ

կարել—կարէլ

կարենալ—կըրենալ

Կարժ—կաժ «բամբակե կամ բրդե փա-
 թույթ»
 Կարկաշել—կարգընէլ (հալի)՝ կըշկըշալ
 Կարկատել—կարգըղէլ
 Կարկատանք—կարգըղան՝ կարգըղոք
 Կարճիկ—կարջըլիկ՝ կարջըղուկ «կարճա-
 հասակ»
 Կարմրիկ—կարմըրուկ
 Կարկուտ—կարգուտ
 Կարճ—կարճ
 Կարճանալ—կարջընալ
 Կարմիր—կարմիր
 Կարմրել—կարմըրիլ ՝ կարմըրնալ ՝ կար-
 մըրդգիլ
 Կարողութիւն—կարողութուն 1. «կարող-
 ութիւն» 2. «հարստութիւն»
 Կարօտ—կարօտ
 Կարօտանալ—կարօղնալ
 Կաւ—կալ
 Կաւառն—կալառ
 Կացին—կածծին
 Կեղեւ—քըլէֆ
 Կեղեւել—կէղբէլ՝ կէղվէլ
 Կեր—կէր
 Կերակուր—կէրագուր՝ կիրագուր
 Կէս—կէս
 Կեմ—կէմ
 Կեռաս—կըռաս
 Կեռ—կէռ
 Կթան—կըթան
 Կթել—կըթէլ
 Կին—կընիկ՝ կին
 Կիճ—կիճ «խալթոց»
 Կիսեփեայ—կիսէփ «կիսեփ»
 Կէսիկէս—կիսվագէս «կես առ կես»
 Կիրակամուտ—կիրագմուտ(ք)
 Կիւրակէ—կիրագի
 Կիսաք—կիսատ
 Կիսացուցանել—կիստէլ
 Կիծ—կըծիգ անել «կծել» (մանկական)
 Կլանել—կըլլէլ
 Կլայեակ՝ կլայեակ—կըլէյկ
 Կլուցանել—կըլլէցնէլ
 Կծիկ—կըծիկ

Կծծի—կըծծի «ծլատ»
 Կծկել—կըզգէլ՝ կըզգըղէլ
 Կծու—կըծու
 Կծուութիւն—կըզվութուն՝ կըծուութուն
 Կծուել—կըզվիլ «յուղի դարհահամ դառ-
 նալը»
 Կնունք—կընունք
 Կնքել—կընքէլ
 Կշիւք—կիշանք
 Կշուել—կիշանէլ
 Կճիճ, կճուճ—կըջիճ, կըջուճ, կըջիկ
 «կալե աման»
 Կճպել—կըժբէլ «կեղեկ»
 Կնտակ—կընդակ կըլօխ «ճաղատ»
 Կնտանալ—կընդէլ «մագերը խուզել»
 Կոթ—կօթ «բռնակ»
 Կոծիծ—կօծիծ
 Կոշեւ—կօշէլ
 Կոկել—կօգէլ «հարթեցնել, կոկել»
 Կոկան—կոզան «կոկելու քար»
 Կոճղ—կօճ
 Կոճակ—կօշակ
 Կոշտ—կօշտ
 Կոշկոռ—կօշկօռ «վերքի կարծր մասը»
 Կոշնակ—կօշնակ
 Կոպ—կօպ
 Կոպտոն—կօբօն
 Կով—կօվ
 Կոտիմն—կօղէմ
 Կոտոր՝ կոտոր-կըղօր՝ կըղօ
 Կոտորած—կօղօրած
 Կոտորել—կօռէլ
 Կոտորոտել—կօղըրդէլ
 Կովածուծ—կօվածուծ՝ կօվըրած «մողե-
 սի տեսակ՝ քարաթոթոշ»
 Կոր—կուր «կարիճ»
 Կործանել—կօրծանէլ
 Կործել—կօրծէլ «ամանը բերանքսիվայր
 շրջել»
 Կորկոտ—կօրգօտ
 Կորնգան—կօրընգա
 Կորնշիլ—կօրիլ՝ կօրբօֆիլ
 Կուլ—կուզիկ «սապատակոր»

Կուշտ—կուշտ
 Կուրծք—կուրսկ
 Կուտ—կուտ
 Կուրանալ—կուրանալ||կուրնալ
 Կոխ—կրոխիվ
 Կոտիլ—կրովիլ
 Կոնակ—կրոնակ
 Կոռարար—կրովազան
 Կսկիծ—կրսկիծ
 Կտակ—կրդակ
 Կտալ—կրդալ
 Կտաւհատ—կրդավատ
 Կտհւց—կրդունց
 Կտրատել—կրդրդէլ
 Կտրել—կրոէլ
 Կտցել—կրցցէլ||կրտցէլ
 Կրակ—կրրակ
 Կրել—կրէլ
 Կրծել—կրրծէլ

Հազ—հազ
 Հազալ—հազալ
 Հազար—հազար
 Հազարապատիկ—հազարաբազիկ
 Հալիլ—հալիլ
 Հալածել—հալածէլ
 Հակառակ—հազառակ
 Հակառակել—հազառակել
 Հաղորդ—հաղորթ «ճիշտ». Հաղորթ կըսէս՝ «ճիշտ ես ասում» (երդումի ձև)
 Հաղորդութիւն—հաղորթութիւն
 Հալաւ—հալալ «հարս ու փեսայի զգեստը»
 Հաճար—հաշար «ձավար, բլղոր»
 Համ—համ
 Համար—համար
 Համարել—համրէլ||համբրէլ
 Համբերել—համփէրէլ
 Համբուրել—համփուրէլ
 Համոզել—համօզիլ
 Համտեսել—համդէսէլ
 Հայ—հայ
 Հայելի—հայլի
 Հայր—հար

Հայրիկ—հայրիկ
 Հանգիստ—հանքիստ
 Հանգչիլ—հաքչիլ
 Հանգոյց—հանգուշտ
 Հանել—հանէլ
 Հապա—հրբա||հրբր
 Հաշիվ—հաշիվ
 Հաշտ—հաշտ
 Հաջել—հաշել
 Հասանել—հասնիլ
 Հասկանալ—հասկընալ
 Հասկ—հասկ
 Հաստ—հաստ||հաստիկ
 Հաստանալ—հաստընալ||հաստնալ
 Հաստատ—հաստատ
 Հասուկ—հասուկ «չափահաս»
 Հատանիլ—հաղնիլ
 Հատիկ—հադիկ 1. «խաշած ցորեն, որից ձավար են պատրաստում», 2. «ուտելիք»
 Հարել—հարէլ
 Հարիւր—հարուր
 Հարուստ—հարուստ
 Հարսանիք—հարսնիք
 Հարսն—հարս
 Հարսնացու—հարսընցու
 Հարսնէոր—հարսնէվօր
 Հարցանել—հարցընէլ
 Հարցումն—հարցում
 Հարց—հարց
 Հաւ—հալ
 Հաւանիլ—հալնիլ
 Հաւասար—հաֆսար
 Հաւատ—հաւատ||հալատր
 Հաւատալ—հալդալ||հալդալ||հալդալ
 Հաւկիթ—հալգիթ
 Հափափել—հափ անէլ «արագ-արագ ուտել»
 Հեղ—հէղ «անզամ»
 Հեծանիլ—հէզնալ
 Հեռու—հէռու
 Հետ—հէտ

Հերիք—հէրիք
 Հերիքել—հէրիքէլ
 Հերին—հէրուն
 Հերու—հէրու
 Հեալ—հէվալ
 Հիմն—հիմ «տան հիմքը»
 Հին—հին
 Հինգ—հինգ
 Հինգշաբաթի—հիքշապտի
 Հինուած—հինած
 Հինալ—հինա
 Հիւանդ—հիվանդ||հիվանթ
 Հիւնել—հիւնէլ
 Հիւանդանալ—հըվըդնալ||հիվըդնալ
 Հիւանդատես—հըվըտտէս
 Հիւս—հուս
 Հիւսել—հուսէլ
 Հնազանդ—հընազանթ
 Հնանալ—հիննալ
 Հոգ—հօք
 Հոգալ—հօքալ
 Հոգի—հօքի
 Հոգեղարձ լինել—հօքէթարց ըլլալ
 Հոդ—հօդ
 Հով—հօվ «քամի»
 Հոտ—հօտ
 Հօտիլ—հօդիլ
 Հոտոտել—հօդվըդալ||հօդօդէլ
 Հոր—հօր «փոս, որի մեջ ջուհակը կա-
 խում է ոտքերը գործելու ժամանակ»
 Հորդել—հօրթէլ «առուն մաքրել աղբե-
 րից»
 Հովանոց—օվանօց
 Հում—հում
 Հորել—հօրէլ «հողի մեջ թաղել»
 Հպարտ—հըբարտ
 Հուր—հուրք «չհրմություն»
 Հրաման—հըրաման
 Հրամայեալ—հըրամմէ
 Հրամանք—հըրամանք
 Հրամայել—հըրամմէլ
 Հրաշք—հըրաշկ
 Հրել—հըրէլ
 Հրեշտակ—հըրիշտակ

Հօրական—հօրէնազան
 Հօրաքոյր—հօրքուր
 Զագ—ծագ
 Զայն—ծան
 Զաղկել—ծաղգէլ «ճիւղոտով բուրդ կամ
 բամբակ ծեծել»
 Զայնել—ծանէլ||ծէնէլ
 Զայնաւոր—ցայնավօր «ախրացու»
 Զգել—ծըքէլ
 Զաւար—ծավար (քիչ գործածական)
 Զեռն, ձեռք—ծէռք
 Զեթ—ծէթ
 Զի—ծի
 Զիւտր—ծիւտր
 Զիգ—ծիք
 Զին—ծուն
 Զինախառն—ծընխառ
 Զինածաղիկ—ծընծաղիկ
 Զիւթ—ծութ
 Զիւթել—ծութէլ
 Զորաբերան—ծօրաբէրան
 Զուաղեղ—ծըվաձէղ
 Զմեռն—ծըմէռ
 Զմերուկ—ծըմէրուկ
 Զուկն—ծուկ
 Զակատ—ճագատ
 Զայեակ—ճահէկ
 Զայթիլ—ճաթիլ
 Զանաչել—ճաշնալ
 Զանապարհ—ճամփա
 Զանապարհել—ճամփէլ
 Զանկ—ճանգ
 Զանճ—ճանշ
 Զան—ճան «վեգ»
 Զաշ—ճաշ 1. «գաթա», 2. «կեսօր»
 Զաշակ—ճաշակ «հաղորդություն»
 Զար—ճար
 Զարակ—ճարչարակ
 Զարտարիլ—ճարդըրվօրիլ
 Զգնաւոր—ճըքնավօր
 Զգնիլ—ճըքնիլ

Ճեղք—ճէխկ
 Ճեղքել—ճէխկէլ|| ճըխքել
 Ճենճ—ճէնջ
 Ճենճերաչոտ—ճէնջերչոտ
 Ճենճոտիլ—ճէնջօղիլ|| ճէնջօղէլ
 Ճերմակ—ճէրմակ
 Ճնւղ—ճէղ
 Ճիպո—ճիռպ
 Ճիտ—ճիտ «վիզ»
 Ճիշտ—ճիշտ
 Ճշտել—ճիշտէլ
 Ճմլել—ճըմռէլ
 Ճնճդուկ—ճընջըդուկ
 Ճկոյթ—ճըթիկ|| ճըգութ
 Ճոխացուցանել—ճօխճօխցընէլ
 Ճողել—ճողիլ 1. «սատակել» 2. «նեղա-
 նալ»
 Ճոճք—ճօշկ|| ճօշք
 Ճրագ—ճըրաք|| ճիրաք
 Ճրագու—ճըրաքու
 Ճրագալոյց—ճըրաքալոյս

Մաղ—մաղ
 Մախաթ—մախաթ
 Մածուն—մաձուն
 Մահ—մահ
 Մաղ—մաղ
 Մաղել—մաղէլ 1. «մաղել», 2. «բարակ
 անձրե գալ»
 Մաղունլ—մաղոք
 Մալ—մալ «կալված, հարստութիւն»
 Մակարդել—մակըրթէլ
 Մամ—մամա «տատ»
 Մայիս—մաիս
 Մայր—մար
 Մանգաղ—մանգաղ
 Մանել—մանէլ
 Մանչութ—մանչ
 Մանր—մառ
 Մանրել—մառէլ
 Մանուած—մանած
 Մանրիկ—մանգրիկ|| մառիկ
 Մաշել—մաշէլ|| մըշէլ
 Մանդիլ—մանդիլ «թաշկիւնակ»

Մասուրալ—մասուրա «եղեգնյա ցափկ»
 Մաս—մաս
 Մատակ—մադակ «էգ գոմեշ»
 Մատաղ—մադաղ
 Մատանի—մադնի
 Մատն—մատ
 Մատղաշ—մադղաշ
 Մատնել—մադնէլ
 Մատնոց—մադնօց
 Մատնիլ—մադնիլ
 Մարգարէ—մարքարէ
 Մարգարիտ—Մարքըրիտ
 Մարդ—մարթ
 Մարդկութիւն—մարթկութիւն
 Մարգամօտ—մարթամօտ
 Մարսել—մարսէլ
 Մարտ—մարտ
 Մարխ—մառխ
 Մարմառ—մառմառ
 Մաքի—մաքի
 Մզիլիլ—մըթիլիլ|| մըթլօղիլ
 Մեծ—մէծ
 Մեծանալ—մէշնալ
 Մեղադրել—մէղաթըրէլ
 Մեղայ—մէղա
 Մեղաւոր—մէղավօր
 Մեծասիրտ—մէծսիրտ «գլուրազգաց»
 Մեղու—մէղու
 Մեղր—մէռղ
 Մեղք—մէխկ
 Մենակ—մինակ
 Մեռանիլ—մէռնիլ
 Մեռեալ—մէռէլ
 Մեռոն—մէռօն
 Մեք—մէնք
 Մեքենա—մաքէնա «կարի մեքենա»
 Մէշ—մէշ
 Մէշք—մէշկ
 Մթնալ—մութնալ
 Մի—մը|| մ
 Մի—մի|| մ
 Միս—միս
 Միտք—միտկ

Միւս—միուս
 Միջնորդ—միջնորթ
 Միսլ—մրիսլ
 Միսթարեկ—մրիտարեկ
 Մկրատ—մրգրատ||մըյրատ
 Մնալ—մընալ
 Մոլ—մօլ||մօլէխ «բարակ ու ճկուն ճիւղոտ»
 Մոլոր—մօլօր
 Մոլորիկ—մօլըրիկ
 Մոխիր—մօխիր||մախէր
 Մողես—մըղէզ
 Մղեղ—մըրէղ «փռշտացած հարդ»
 Մշտեկ—մըշտէկ «հրեկ»
 Մոմ—մօմ
 Մոմակալ—մօմգալ
 Մոռանալ—մօռնալ
 Մորթեկ—մօրթէկ
 Մորի—մօրի «փոքր անտառ»
 Մորճ—մօրջախ «մացառ»
 Մութ—մութ
 Մուխ—մուխ
 Մուկն—մուկ
 Մունջ—մունջ
 Մուր—մուր
 Մուրալ—մուրալ
 Մուրացկան—մուրասկան
 Մոմոսլ—մրոմրոսլ
 Մոմոսլմն—մրոմոսլ «կսկիծ»
 Մսիկ—մըսիկ
 Մտանեկ—մըդնալ
 Մրափեկ—մըրափէկ
 Մրոտեկ—մըրօղէկ
 Մրեկ—մըրգէկ «ալրեկ խանձեկ»
 Մրջին—մըրջում
 Մրբիկ—մըլըլիկ «մրբիկ»
 Մօտ—մօտ||մօղիկ
 Մօտենալ—մօղէնալ
 Մօտեցուցանել—մօղէցընէկ
 Մօրուք—մօրուք
 Մօրաքոյր—մօրքոյր
 Յաղթեկ—հախտէկ

Յաջողութիւն—հաւօղութիւն
 Յաջողիկ—հաւօղիկ||աւօղիկ
 Յայտնի—հայդնի||այդնի
 Յարդ—էրթ
 Յարգաւոր—հարգավօր
 Յաւանակ—ավանակ
 Յետ, յետք—յետիւր
 Յիսուն—իծծուն
 Յիշատակ—հիշատակ
 Յիշեկ—հիշէկ||իշէկ
 Յիսուս—Հիսուս
 Յղի—հըղի
 Յոյս—հույս
 Յստակ—իստակ
 Յստակեկ—իստկէկ||իստըգէկ
 Յօնք—ոնք||օնք
 Յօրանջեկ—կէրթգրդալ
 Յօգնիկ—օկնէկ
 Յօտ—հօտ
 Նախանձ—նախանձ
 Նախիր—նախըռ
 Նահատակ—նըհադակ
 Նամակ—նամակ
 Նաւակատիք—նավագադիք
 Նայիկ—նաիկ
 Նեղ—նէղ
 Նեղանալ—նէղանալ «վըրդովվել» և նէղ-նալ «նեղ դառնալ»
 Նեղութիւն—նէղութիւն
 Նեղասիրտ—նէխսիրտ «դուրագրգիռ»
 Նեղասրտիկ—նէխսրդիկ
 Նետիկ—նէդէկ 1. «սուտ-մուտ խոսեկ» 2. «սմեկ, կոնծեկ»
 Նեղեկ—նէղէկ
 Ներ||նէր—նէր «տագեբակիւն»
 Ներքս—նէս
 Նեոմ—նէո «չար ոգի»
 Նիգ—նիք 1. «սողնակ», 2. «փորի բուքցավ»
 Նմանիկ—ըմանիկ
 Նշան—նիշան
 Նշխար—նիշխարք

~~նոր—նոր
նորել—նորէլ
նուն—նուն
նուալ—նովալ «թնձկալ»
նստիլ—նրդտիլ
նստուած—նստովասկ
նստուկ—նքսդուկ «նքստած»~~

շարաթ—շափաթ
շալակ—շալակ
շալակել—շալգէլ
շաղ—շաղ
շապիկթ—շարիթ
շատ—շատ
շատանալ—շաղնալ
շարան—շարան
շարական—շարագան
շարել—շարէլ
շարժ—ժնժ «երկրաշարժ»
շարժել—ժնժէլ
շահ—շահ
շահել—շահիլ «հոգալ, խնամել»
շանխաղող||շնխաղող—շանհավող
շանհանձն—շանջանջ
շար—շար «շղարշ»
շարոց—շարոց
շառ—շառ «փորձանք»
շերեփ—շերեփ
շէն—շէն 1. «ունեոր», 2. «ուրախ»
շեմ||շեմ—շէմ||շէմիթ
շեկ—շէկ||շէգուիկ
շիճ||շիճուկ—սիջուկ
շինել—շրնէլ
շիտակ—շիդակ
շիշ—շիշ
շիշակ—շիշակ «մեկից երկու տարեկան էգ գառ»
շնթել—շրնթրդիլ «քնել՝ շների համար»
շնորհ—շրնորթ
շնորհակալ—շրնորաղալ
շնորհաւոր—շրնավոր
շնորդի—շանվորթի
շնութիւն—շրնութիւն||շննութիւն

Շող—շող 1. «տաք», 2. «արեւի ճառագայթ»
Շողգամ||շաղգամ—շօխկամ||շօղբանք
Շողիթ—շօղունթ
Շողթ—շօղկ
Շոր—շօր «երեսաների բարուրի շորեր»
Շոպել—շօթէլ||շրթէլ
Շոյտ—շուտ
Շուրթն—շուրթ «թոնրի կողերը»
Շուն—շուն
Շունչ—սունչ
Շուրջառ—սուրջառ||սուրջալ
Շուք—շուք
Շրջել—սրրշէլ
Շրշ—շրրշէլ||շրշէլ «բուսերի արմատից պատրաստված փոշի, որից սոսինձ են պատրաստում»
Շփել—շրփէլ
Շոշափել—շօրշրփէլ
Շուարիլ—շրվարիլ
Շուրշ—սուրշ

Ոգնի—վօգնի
Ոգոր—օգօր «ջրերի եզերքին բուսնող ուռնու նման թուփ»
Ողշ—վօխշ
Ողբ—վօխպ
Ողշոյն—վօխշույն
Ոլոր—օլօր
Ոլորել—օլրրէլ
Ոխ—վօխ
Ողկոյզ—կուզ
Ողորմիլ—օղօրմիլ
Ողորմութիւն—օղօրմութիւն
Ողորմած—օղօրմած
Ողշ—վօխշ
Ոլժ—ուժ
Ոշխար—օշխար
Ոշիլ—օշիլ
Ոռ—վօռ||վօռք (վերջին ձևը իբրև «ամանի հատակ»)
Ոսկի—օսկի

Ոսկր—օսկօր
 Ոսպն—վօսպ
 Որոգայթ—վօրօքայթ
 Որ—օր||օ (շաղկապ) և վօր (հարաբե-
 րական-հարցական դերանուն)
 Որսորդ—վօրսօրթ
 Ոտե||ոտք—օտկ
 Որս—վօրս
 Ոտնալուայ—օդընլըվա
 Ոտնաման—օղնաման «կոշիկ»
 Որբ—վօրփ
 Որբեայրի—օրփէվարի
 Որդն—վօրթ
 Որթ—օրթօտ «խաղողի որթի կտրված
 ճյուղերը»
 Ործ—վօրց
 Ոտանավոր—օղավօր «հետիոտն»
 Որոտալ—օրօղալ

 Ուզել—ուզէլ
 Ութ—ութը
 Ուժով—ուժօվ
 Ուժովանալ—ուժօվնալ
 Ուլունք—հուլունք
 Ուլ—ուլ
 Ուխտ—ուխտ
 Ուխտաւոր—ըխտավօր
 Ուլենի—ուլվէնի «մեկ տարեկան ուլ»
 Ուղարկել—խըրգէլ||ղըրգէլ
 Ուղեորիլ—ղավրէլ
 Ումեկ—ումէկ «հոյս»
 Ուղեղ—ըղէղ
 Ումպէտ—ումբէտ||ումբէղրս «աննպա-
 տակ, իզուր տեղը»
 Ուղտ—ուղդ
 Ունեոր—ունէվօր
 Ունիմ—ունիմ||ունէնալ
 Ունկն—ունգ «ամանի ականջ, բռնատե-
 ղի»
 Ունդ—հունդ
 Ուշ—ուշ
 Ուշ(ք)—ուշկ
 Ուշանալ—ուշանալ
 Ունջ—բունջ

Ուռեցք—ուռէսկ
 Ուռն—ուռ
 Ուռնուլ—ուռիլ
 Ուսումնական—ուսումնական
 Ուտել—ուդէլ
 Ուր—ուր
 Ուրազ—ուրաք
 Ուրախ—ուրախ
 Ուրանալ—ուրանալ
 Ուրար—ուրալ
 Ուրբաթ—ուրփաթ
 Ուրիշ—ուրուշ||ուրիշ

 Չամիչ—չամիչ
 Չար—չար
 Չարչարել—չարչըրէլ||չարչըրգէլ
 Չարուկիւն—չարութուն
 Չափ—չափ
 Չափել—չափէլ
 Չեչ—չէլ «մեղրի բջիջը, մոմք»
 Չիւր—չիւր
 Չիք—չիք
 Չոր—չօր
 Չորանալ—չօրնալ
 Չորեքշաբթի—չօրէքշապտի
 Չորս—չօրս||չօսս
 Չուան—չուվան
 Չուխայ—չուխա
 Չունեոր—չունէվօր
 Չպէտ—չըբէտ «անպետք, անարժեք»
 Չտես—չըդէս
 Չքանալ—չըքանալ

 Պագանել—պաքնէլ
 Պակաս—պազաս
 Պակասիլ—պակսիլ
 Պակասութիւն—պազասութուն
 Պահել—պահէլ
 Պահ—պահ
 Պահք—պաք
 Պաղ—պաղ
 Պաղիլ—պաղիլ
 Պաղատիլ—պաղադիլ
 Պայծառ—պայծառ

Պայծառ—պայման
 Պանիր—պանիր
 Պաշտել—պաշտել
 Պաշտպան—պաշտպան
 Պապանձիլ—պարբնձիլ
 Պապ—պապ||պարտուկ «պապիկ»
 Պառակիլ—պարզիլ
 Պառաւ—պառավ
 Պառակիլ—պառվրմալ
 Պատ—պատ
 Պատան—պաղան
 Պատառոտել—պաղըռղէլ
 Պատառոտուն—պաղըռղուն
 Պատարագ—պաղարագ
 Պատառ—պաղառ
 Պատասխան—պաղասխան
 Պատճառ—պաճճառ
 Պատել—պաղէլ
 Պատիժ—պաղիժ
 Պատրնճան—պաղընջան
 Պատիւ—պաղիվ
 Պատմել—պաղմէլ
 Պատուհան—պաղուհան «պատի մեջ բացված խորշ ամանեղենի համար»
 Պատուհաս—պաղուհաս
 Պատրիարք—պաղիրարք
 Պատրոյգ—պառուք
 Պար—պար
 Պարան—պարան 1. «պարան», 2. «որ-թատունկերի շարք»
 Պարապ—պարապ 1. «դատարկ», 2. «իզուր»
 Պարապել—պարբէլ
 Պարկուկ—պարզուկ «ծիրան»
 Պարոն—պարոն
 Պարծիլ—պարճնալ
 Պարտակել—պարդըգէլ
 Պարտատէր—պառքընդէր
 Պարտ(ք)—պառք
 Պէս—պէս
 Պէտք—պէտկ
 Պինդ—պինդ
 Պինչ—պինչ

Պիտի—պիդի||պիտ||պի||պ
 Պիինձ—պըդինձ «պղնձյա կաթսա»
 Պլոտոր—պըղզոր
 Պճեղն—պըջէղ 1. «սխառորի և ընկուզի շերտ», 2. «անասունի պճեղ»
 Պոշ—պոշ
 Պոյտն—պուտ, պըդիկ «կաթիլ»
 Պորտ—պօրտ 1. «պորտ», 2. «վերմակի երես»
 Պուկ—պուկ «կոկորդ»
 Պուտուկ—պուդուկ
 Պուրակ—պուրակ «թելի փոքր փունջ»
 Պուսել—պըբստէլ «խոժոռ նայել»
 Պսակ—պըսակ
 Պսակել—պըսագէլ
 Պտկել—պըգգիլ «բողբոջել»
 Պտոյտ—պըդուտ
 Պտուտիլ—պըդըդիլ
 Պտուկ—պըդուկ
 Պտուղ—պըդուղ

Զարդել—ճարթէլ
 Զաղացք—ճաղասկ||ճաղաշկ
 Զիլ||ջիղ—ճիլ||ճիղ||չիղ
 Զին—ճին||չին
 Զորդան—ճօրթան
 Զորի—ճօրի
 Զուխտակ—ճուխտակ
 Զուր—ճուր
 Զնչոց—ճընչօց
 Զղախտ—ճըղաղէրէվ
 Զրաղացպան—ճաղասպան|| «աղաշպան»
 Զրեկ—ճըրէլ
 Զրջրուկ—ճըրջրուկ 1. «ջրոտ», 2. «մարմնի վրա տարածվող ջրոտ և թարախալից վերք»
 Զրաւոր—ճըրվօր
 Զրահեղեղ—ճըրէղէղ
 Թահան—ոհհան
 Թուփ—ոուփ
 Սաղայել—սաթալ «անգութ, շարասիրտ»
 Սալ—սալ «սալ քար»
 Սալոր—սալվօր||սալօր

Սակառ—սագառ
 Սաղմոս—սաղմոս
 Սան—սան||սանիկ
 Սանահայր—սանահայր
 Սանամայր—սանամայր
 Սանդ—սանդ||սան
 Սանտր—սառ
 Սահման—սահման
 Սանտրել—սանել
 Սահել—սահել
 Սատանայ—սադանայ
 Սատակիլ—սազգիլ
 Սատանայութիւն—սադանգութիւն
 Սար—սար
 Սարկաւազ—սարգաւարք
 Սառոյց—սառուց
 Սարսուռ—սարսուռ
 Սարսուռ—սառսրուռ
 Սափոր—սափօր 1. «կավե սափոր», 2.
 «գինու շափ»
 Սգաւոր—սրբֆօր
 Սեամ—սէմ||շէմ
 Սեաւ—սէվ
 Սեղան—սէղան
 Սեղմել—սէլմէլ||սըլմէլ
 Սեպտեմբեր—սէզդէմփէր
 Սերտել—սէրդէլ
 Սեանալ—սէվնալ
 Սեւրես—սէվէրէս
 Սերմանացու—սէրմացու||սէրմըցու
 Սէր—սէր
 Սիրական—սիրագան
 Սիսեռն—սիսէռ
 Սիտղ—սիթիլ «պղնձյա գուլլ»
 Սիրել—սիրէլ
 Սիրտ—սիրտ
 Սիւն—սուն
 Սիւալ—սրիսալ
 Սիւալիլ—սրիսալիլ
 Սինձ—սինձ
 Սկեսուր—կէսուր
 Սկեսրայր—կէրսար||կէսար
 Սկսանել—ըսկըսիլ
 Սկիզբն—ըսկիսպ||ըսկիսփ

Սղանալ—սուղնալ
 Սղութիւն—սուղութիւն «թանկութիւն»
 Սնդուկ—սունդուկ
 Սոթթիւ||սոթտել—սօտտէլ||սօթտէլ
 Սոխ—սօխ
 Սողալ—սօղալ
 Սովորիլ—սօրվիլ
 Սուգ—սուք
 Սուղ—սուղ «թանկ»
 Սուտ—սուտ
 Սուր—սուր
 Սուրբ—սուրփ||սուփ
 Սպանանել—ըսպաննել
 Սպասել—ըսպասիլ
 Սպաս—ըսպաս
 Սպիտակ—ըսպիդակ
 Սպիտակիլ—ըսպիդագիլ (բուն գործա-
 ծականն է ներմըգիլ)
 Սպիտակուց—ըսպիդագուց
 Ստեպղին—տէղբին||տէղբինդ
 Ստեղծել—ըստէղծել
 Ստերչ—ըստէրչ
 Սրբել—սըրփէլ
 Սրբութիւն—սըրփութիւն
 Սրել—սըրէլ

 Վազել—վազէլ
 Վաթսուն—վաթսուն
 Վախ—վախ
 Վախել—վախնալ
 Վախկոտ—վախկօտ
 Վաղ—վաղը
 Վայ—վայ
 Վայելել—վայլէլ
 Վաճառական—վաջառական
 Վայր—վար
 Վանք—վանք
 Վանել—վանէլ
 Վայրկեան—վարդան
 Վառնակ—վառէկ
 Վաստակ—վաստակ
 Վաստակել—վաստըգիլ||վաստիլ
 Վարագոր—վարաքուր (եկեղեցու)
 Վարդ—վարթ

Վարդապետ—վարթաբէտ

ՎարդաՎառ—վարթէվօր

Վարել—վարէլ

Վարժապետ—վարժաբէդ

Վարձք—վարսկի\վարսք

Վարձել—վարցել

Վարտիք—վարդիք

Վեղար—վէղար

Վեր—վէր

Վերայ—վերա

Վերանալ—վէրնալ «անհայտանալ, շքանալ»

Վերադիր—վերաթիր\վերաթիլ

Վերակացու—վերագէցու

Վերնատուն—վէրնադուն 1. «վերեի հարկ» (եկեղեցու), 2. «զուխ, ուղեղ»

Վերջ—վէրջ

Վեց—վէց

Վիգ—վիգ

Վիճակ—վըջակ\վիջակ

Վզանոց—վըզնօց

Վկայ—վըզա

Վտառ—վըթար

Տագր\տալգր-տաքըր

Տալ—տալ

Տալ—տալ (բայք)

Տախտ—տախտ «տան ալն մասը, ուր գտնվում է թոնիրը»

Տակ—տազը 1. (կապ) 2. «ճակնդեղի արմատը»

Տաշել—տաշէլ «ալիք»

Տաճիկ—տաջիկ

Տաճիկութիւն—տաժկութուն

Տանիլ—տանիլ

Տանձ—տանձ

Տաշտ—տաշտ

Տանուտէր—տանդէր

Տապակ—տաբակ

Տապակել—տաբգէլ

Տասն—տաս\տասը

Տարգալ—տըքալ

Տարի—տարի

Տափան—տափան

Տափանել—տափնէլ «տափանով հարթեցնել»

Տաք—տաք

Տաքանալ—տաքնալ

Տեղի\տեղ—տէղ 1. «տեղ», 2. «անկողին»

Տեսանել—տէսնալ

Տեառնընդառաջ—տէրընդաս

Տէր—տէր

Տերել—տէրէվ

Տէրտէր—տէրդէր

Տիրանալ—տիրանալ

Տիկիւն—տիգիւն

Տնկել—տընգէլ 1. «տնկել», 2. «ցցել»

Տնաշէն—տընաշէն

Տնաւեր—տընավէր

Տնտես—տընդէս

Տուար—տավար

Տուն—տուն

Տօն—տօն

Յախ—ցախ

Յած—ցած

Յամաք—ցամաք

Յամաքիլ—ցամաքիլ

Յայթէլ—ցաթէլ\ծաթէլ «լուս տարածել»

Յանել—ցանէլ

Յան—ցան «բծեր դեմքի վրա»

Յաւ—ցավ

Յաւիլ—ցավիլ

Յերեկ—ցօրէկ

Յեց—ցէց

Յից—ցից

Յնդիլ—ցընթիլ

Յիլ—ցըվիթ «բիվ»

Յնծալ—ցընծալ «վճարել պարտքը, դրամը»

Յնկնէլ—ցըգնիլ

Յնորիլ—ցընօրէլ

Յորեան—ցօրէն

Յուրտ—ցուրտ

Յուցանել—ցուցցընէլ\ցուցնէլ

Փաթաթել—փաթտել|| փատտել
 Փախչիլ—փախչիլ|| փախնիլ
 Փակչիլ—փագիլ «կպնել, կպցնել»
 Փայծաղն—փածէղ
 Փայտ—փատ
 Փայտանալ—փաղնալ
 Փայտատ—փէղատ 1. «փայտատ»,
 2. «բրիշ»
 Փառաւոր—փառաւօրարէս
 Փեսայ—փէսա
 Փէթակ—փէթակ 1. «փէթակ», 2. «փե-
 թակի ձևով ամբար»
 Փնտ—փէտ «ծեծ ու փնտ» արտահայ-
 տության մեջ
 Փնտել—փէտտել
 Փնտուր—թէփուր|| թէքու
 Փերփեր—փէրփէր
 Փլիլ—փլլիլ
 Փնթի—փընթի
 Փնդուկ—փընդուկ
 Փշրանք—փըշուկ|| փըշուք
 Փշուր—փըշուր|| փըսօր
 Փշրել—փըշրել
 Փոթ—փօթ
 Փոթոթել—փօտտել 1. «տտպել», 2. «կա-
 րը փոթ-փոթ կանգնել»
 Փոխ—փօխ
 Փոխել—փօխել
 Փոխանորդ—փոխանօրթ|| փօխնօրթ ա-
 ռաջինը՝ «փոխարինող» երկրորդը՝
 «փոխվելիք մաքուր սպիտակեղէնը»
 Փոխինդ—փօխինդ
 Փոր—փօր
 Փորել—փօրել
 Փոս—փօս
 Փոշի—փօշի
 Փոշէջուր—փօշէջուր «մոխրաջուր»
 Փորձանք—փօրցանք
 Փորձել—Փօրցել
 Փուխ—փուխ (փոփսխում բառի մեջ)
 Փնթի—փընթի
 Փուշ—փուշ
 Փոփոխել—փօփոխել
 Փչել—փլլել

Փռել—փրռել
 Փռնգտալ—փրռքտալ|| փրռշտալ
 Փսխել—փըսխել
 Փտիլ—փըտտիլ
 Փըթանիլ—փըթթիլ
 Փրթուցանել—փըրցընէլ
 Փրկել—փըրգէլ
 Փրփուր—փըրփուր
 Փրփրել—փըրփըրիլ
 Քալա—քա՛ «խզական սեռի կոչական»
 Քակել—քագէլ
 Քահանայ—քահանա
 Քաղաք—քաղաք
 Քաղաքացի—քախկըցի
 Քաղ—քաղ
 Քաղհանել—քաղնէլ
 Քաղցր—քախս
 Քամել—քամէլ|| քըմէլ
 Քայլել—քալէլ
 Քամի—քամի 1. «քամի», 2. «հողա-
 ցավ»
 Քան դ—քըզ
 Քանի—քանի
 Քաշոթիւն—քաշութուս
 Քաշ—քաշ
 Քաշք—քաշկ «ողիններ, սատանաներ»
 Քառասուն—քառսուն
 Քար—քար
 Քարեայ—քարէ
 Քարշել—քաշէլ
 Քարոզ—քարօզ
 Քացախ—քացախ
 Քացախել—քասխիլ
 Քարաման—քարման «բուրդ և մազ
 մանեկու խոշոր իլիկ»
 Քենի—քէնի
 Քեռի—քէռի
 Քեռորդի—քէռօրթի «բոռը որդի»
 Քերել—քէրթէլ|| քէռթէլ
 Քէն—քէն
 Քթուկ—քըթթէլ
 Քթոց—քըտոց
 Քիթ—քիթ

Քիրտն—քրդդիք

Քիւ—քիւ||քիւ

Քնիւ—քնանալ

Քշիւ—քշէլ

Քող(ք)—քօխկ

Քոյր—քուր

Քոն—քոն

Քուրջ—քուրջ

Քշանալ—քիշնալ

Քսան—քսան

Քսանական—քսանազան

Քսիւ—քսէլ

Քրտնիւ—քրդդիքիւ

Քրքրիւ—քրքրքրէլ

Օգնիւ—օգնէլ

Օգոստոս—օգոստոս

Օգտիւ—օգտէլ «բազմակամացնիւ»

Օգուտ—օքուտ

Օծիւ—օծէլ

Օծ—օց

Օղ—օղ

Օտար—օդար

Օր—օր

Օրան—օրան «հնձած ցորեն, դարբն
կամենելու համար»

Օրհասարակ—օրհարսակ «կեսօր»

Օրինակ—օրինակ

Օրհնիւ—օրթնէլ

Օրոց||օրօրոց—օրօսկ «օրորոց»

Օրէնք—օրէնք

ԲԱՐԲԱՆԻ ԲԱՅԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ*

Ա, ալ—(ալ) էլ, նաև, նույնպես
 Աբիս անէլ—համբուրել (մանկ.)
 Աբբրցու—ընդեղեն
 Աբրիմ-մէնիմ—երիցուկ
 Աբուտ-ջուբուտ—խառնիխուռն, անկարգ
 Աբով—հուսով, ապավինելով
 Ագանա՛մ—վա՛յ, մի՛թե
 Ագաս-մագաս—դժգոհության արտահայտություն
 Ագրման գրգռուկ—թէթեամիտ
 Ագրոմէջ—երանք
 Ագոն զուն գալ—խելամտել (հեզնական իմաստով)
 Ագապ—ամուրի
 Աթիկ—ճարպիկ, արթնամիտ
 Աթլաս—կերպաս
 Աիլ-մաիլ բլլալ—հիանալ
 Ալաբալըխ—կարմրախայտ
 Ալաբոց, ալաբոցիկ—խարույկի վաղանցուկ բոց
 Ալայը—բոլորը
 Ալայը-մալայը—բոլորը մեկից, միանգամից
 Ալաֆտար—վաճառող
 Ալըրդուն—1. ալյուրի ամբար, 2. ջրաղացի տաշտածե արկղ, որի մեջ լցվում է աղացված ալյուրը
 Ալըմաղ—ալյուրի մաղ
 Ալի—վեզի անհարթ կողը
 Ալոշա||ալուշա—սալորի տեսակ
 Ախը դընէլ—աղյուսով փակել
 Ախլանք—փականք

Ախլիզդէս—աղջիկտես, հարսնատես
 Ախտոտ—կեղտոտ
 Ա՛հ—ձայնարկություն
 Ահուզար—ահուղող, սարսափ
 Աձան—ձու ածող հավ
 Աձ էլլալ—ձու ածել սկսել
 Աձիկ—աձիկ
 Ազ—վարտիքի, շալվարի և այլնի ձագի մասը
 Աղէլ—աղ ցանել
 Աղիշկ—հալած կարագի տակաքը
 Աղու—թույն
 Ամա՛ն—զարմանք արտահայտող ձայնարկություն
 Ամբաղ-գամբաղ—խենթ ու խելառ, անիմաստ
 Ամբզուլ—ամպոտ, խոնավ օդ
 Ամբըզնալ—անհամանալ
 Ամմա||ամա||ըմա—բայց, սակայն
 Ամուրգէկ—բավականին պինդ, հաստատուն, ամուր
 Ամուրէրէս—պնդերես
 Ա՛յ—ձայնարկություն
 Այմա—ահա հիմա
 Այնօին—անարժեք, մանր-մունր բաներ
 Այվա—սերկիկ
 Անամբօթ—փաղաքական կռական (բառացի՝ հայր-մայր)
 Անգ||աւդ—ամանի կանթ, բռնատեղի
 Անգաջ դանէլ—խոսելով հոգնեցնել, ծանծրացնել
 Անգաջ դընէլ—սել, ունկնդրել
 Անգուդի—դրամ չունեցող, աղքատ
 Անըսկամ—անզգամ, անամոթ
 Անդին—այն կողմ

* Ընդգրկված են նաև փոխառյալ բառերը:

Անթէլ—թեատակել, կոնատակել
 Անժուր—անյուղ
 Անխէ—մինչդեռ
 Անխէլք—խելք շունեցող
 Անդուտ—անկուտ, անկորիզ
 Անսօրիզ ինալ—գիվահարվել
 Անսօրիկ—գիվահար, ցավազար
 Անվարդի—1. անոնց վարտիքի, 2. աղ-
 քատ, խեղճ
 Անուշ պարուշ ըլլալ—հաշտվել
 Աշ անէլ—պատվաստել
 Աշլամա—պատվաստում (ծառերի, երե-
 խաների թէի)
 Աշխանա—խոհանոց
 Աշխիլ—թթվել (կերակրի)
 Աշքնցան—աշնանացան
 Աշկարուկ—աշքակապուկի
 Աշկը լուսէլ—մեկին շնորհավորել
 Աշկի լուս—աշքալուսանք, շնորհավո-
 րանք
 Աշկօլ ունքօլ անէլ—աշքի և հոնքի
 շարժումներով բան հասկացնել
 Աշնէլ—հաշանել
 Աշօրա—աշնանացան ցորենի սերմ
 Աշիլ քար—աշից քար (կապույտ խոշոր
 հուլունք, որ կապում են երեխաների
 ձեռքին՝ լար աշից գերծ պահելու
 համար)
 Աշօղ—հաջող
 Ապկօլ||ափկօլ—վաղանցուկ բոցավա-
 ուում
 Ապպօնիկ||ափպօնիկ—աինճարակ
 Աջէբա—արդյո՞ք
 Անըվիլ—1. ազդվել, վիրավորվել, 2.
 տապել (ատամների)
 Առօղի-զըրօղի անէլ—աննպատակ վատ-
 նել
 Ախաման—ասեղաման
 Ախընդէլ—1. փշաքաղվել (մարմնի) 2.
 ասեղով ծակծակել, 3. ասեղով լայն--
 լայն կարել
 Ախընդուք—մարմնի փշաքաղումը
 Ախը շիրին—գեղեցիկ, համակրելի
 Ասկէրպ—այս կերպ

Ասպէլ—ազբել
 Արաբա—սալլ, կառք
 Արդէլի—արտը հնձելու վերջին օրը
 Արգօրալ—շտապել
 Արդօրնօք—շտապելով
 Արդվօր—արտում աշխատող
 Արընդէր—արյուն թափող
 Արընխում—արնախում
 Արթար յէղ—հալած յուղ
 Արմաղան—նվեր
 Արմանք զարմանք ըլլալ (մընալ)—
 խիստ զարմանալ, ապշել
 Արունիլ||արնիլ—արյուն դալ
 Արունվըլա—արնաթաթախ
 Արուն քըրդինք մըղնալ—քրտնաջան աշ-
 խատիլ
 Ավարա—անգործ, պարապ-սարապ
 Ավըրըշտիէլ—քարուքանդ անել
 Ավըրվիլ—1. ավերվել, 2. ուտելիքի փշա-
 նալը, 3. բարեկամության քայքայվելը
 Ափալ—թափալ—արագ, շտապով
 Ափաշկյարն—բացահայտ
 Ափար—եղբայր (ղիմելու մտերմիկ ձև)
 Ափա || ափա—եթե
 Ադափսրդութուն—անբարոյականութուն
 Ադափսրդ—անբարոյական
 Աժէմ—չմծմ—անարժեք մարդ
 Աժնութուն—էժանութուն
 Ալամաթ տընէլ—աղմուկ-աղաղակ բարձ-
 րացնել
 Ամի—հորեղբայր
 Աշկյարն—բացահայտ
 Ձաբդէլ—զավթել
 Ձաբնիլ—նիհարել
 Ձաղար||զաղառ—որսի փոքր շուն
 Ձամբուր—հոտավետ բույս, համեմունք
 Ձամբօսա—նոր տարվա անյուղ խմորե-
 ղեն
 Ձարար—վնաս
 Ձարգավաթ—ճաշ եփելու մթերք
 Ձէթին յաղի—գեթնի յուղ
 Ձէնգին—հարուստ

Զէհրըրիւում—նախատական արտահայտութիւն

Զբբըրդուկ—խենթ ու խելառ

Զբղղի—հակառակվող, հակաճանող

Զրխտիլլըրխտըրիլ—ուտել (նախատական իմաստով)

Զրմփիկ—սաստիկ ցուրտ

Զրնգլօ—ձայնարկութիւն

Զրնգըրդալ—ցրտից դողալ

Զբուլ—դռալ

Զբո—ամբողջովին, լրիվ

Զբրդօփ—խենթութիւն

Զբոզրոց—զոզւոց, դոց, լաց

Զբրթօ—խոշոր, հասգին

Զիարաթ—1. խոսակցութիւն, զրույց,

2. ուխտի գնալը, 3. աղոթքի ձև

Զինգ—ոտքի թաթից վերև ընկած մասը (կենդանիներին)

Զուլում—աղետ

Զուռնա—դուռնա

Զօր անէլ—ստիպել

Զօրբա—բռնակալ

Զօրօվ—բռնութիւնմբ, ուժով

էդէվ—ետև

էդէվանց—ետևից

էդընգօղ—մնացորդ խմորից թխված հաց

էդիմթ—իրիկնադեմ

էժըրհար—աժդահա

էլ—օտար, ուրիշ

էլման—վարարած ջուր

էհ—ձայնարկութիւն

էհրամ—քող, ծածկոց

էն—ամենից, ամենա...

էնթարի—պարեգոտ

էշնըհադակ—անիմաստ, մեռնող

էշխա—ավազակ

էոզախ—պաշար, ուտելիք

էվէլցուք—ավելցուկ

էրան անէլ—հացահատիկը երանել, քա-
մուն տալ

էրգանարէվ—երկար կյանք

էրգան բարակ—մանրամասն

էրգժանի—երկժանի

էրէս—այտ

էրէսժէձանք ըլլալ—նախատինքի ռոտար-
կա լինել

էրիզմարթութիւն—տղամարդութիւն

էրիշտա—դրմած

էրիշտաբուր—դրմաճապուր

էրնէլ—երանել

էրունշէկ—սարդոստայն

էտքինէկլլէտքնէկլ—վերջին զավակը

էփէի—բավականին

էփճէլլէպճէլլ—եռացող կերակուրը խո-
նել և փել (լիթափվելու համար)

էփճըրէլ—եռացող ջրով լվանալ

էփճուր—եռացող ջուր

էփ ու թափ—հիելը-թափելը

էփուն—1. շուտ հիտղ, 2. լավ եփված,

3. կյանքի բովով անցած մարդ

էփօխշէք—հիելու վարձ

էփօղ-թափօղ—տնտեսութիւն մեջ շնոր-
հալի

Ըբըրլիս—ջրի աման, թաս

Ըդանգ—այդպես

Ըդըրդէ—այդչափ

Ըխլամուր—բուժիչ հատկութիւն ունեցող բույս

Ըխտավօր—ուխտ գնացող

Ըխտիար—ծեբ

Ըխտիարնալ—ծեբանալ

Ընանգ—այնպես

Ընգուլմէլ—ընկուլդի միջուկ

Ընդիմ—այն կողմ

Ընթունագան—ընդունելի

Ընդըդէ—այնչափ

Ըշխըն—վայրի բույս (ուտելի)

Ըռդատ—մշակ

Ըսանգ—այսպես

Ըտըրդէ—այսչափ

Ըսպիդագ բողիկ—բողի տեսակ (սպիտակը)

Ըսպիդագուց—սպիտակուց (աչքի)

Ըտտիմ—այդ կողմ

Թարխա—ափսոս

Թաթար բօրաքի—ճաշատեսակ

Թաթարի—1. Թեթևակի եփված 2. շտապ պատրաստած կերակուր

Թաթարքամի||թաթարխամի — որովայնի սուր ցավ

Թաթիգ բողիկ—բողի թաթածև տեսակը

Թաթական—ձեռնոց

Թաին—հացի տեսակ

Թալաթօսէլ—գործը հապճեպ կատարել

Թալան—կողոպտու

Թալլէլ—կողոպտել

Թախտ—գահ

Թամաս—սալորի տեսակ

Թանաբուր—թանապուր

Թանբէրան—զաղտնիք չպահող

Թանգոօշ—թանգ ծախող

Թանխաշ—խաշիկ (թանով և ձավարի ալյուրով)

Թառ—1. Թառ (հավի), 2. ախոռատան մեջ թախտի նման հարմարանք ծառաների համար

Թավ—խոնավություն

Թավան—տախտակապատ առաստաղ

Թարաք—պատին հարմարեցված դարակ

Թարթիչ—արտանետնք

Թարխանա—խյուս՝ թանով և կորկոտի մանրուքով

Թարխանաբուր—թարխանով ապուր

Թափթաց—բոլորովին թաց

Թափօր—կացնի տեսակ

Թանջիբէլ—պղնձե կաթսա

Թանջան—տիկ

Թան—բրդի թել

Թանլիկ—թեռով հյուսված հողաթափ

Թանբգէլ—վերջ տալ, դադարեցնել

Թանք—միայն

Թանքի—միայն թե

Թանքյան—սալի ալ

Թէզ—շուտ

Թէզիկ—շտապող

Թէժ գըրակ—թեժ կրակ

Թէլլար—մունետիկ

Թէղէլ—թեղել

Թէմբէլ—ծուլ

Թէմէննահ—հարգարժան մարդուն ողջունելու ձև

Թէրխաշ—կիսախաշ

Թէր—բարակ բացված խմոր

Թէրդի—դերձակ

Թէրմաշ—խեղճ, ողորմելի

Թըբըռալ—թյուտալ

Թըթըռգիչ—թրթնջուկ

Թըթխըմօր—խաշ (խմորի)

Թըթխուլ||թըթխուս միս—փափուկ միս

Թըթֆաշ—թթվաշ

Թըլխաշ—թույլ խաշած

Թըլխօր—թուլլ խորոված

Թըխէլ||թըխմէլ—1. փակել, 2. արագ-արագ լցնել

Թըխնիլ—հիվանդությունից ուռնել

Թըմբննալ—լրանալ

Թըմթըռգիլ||թընթըռգիլ—ուռնել, խորշոմել

Թընթէլ—ոտքով տրորել, կոխկրտել

Թընջըբէլ—մազի թնջուք կապելը

Թընջուք—չսանրվող մազ

Թընջգօղիլ—թելի, մազի խճճվելը

Թըռքարուկ—զատիկ միջատը

Թըռընչուլ—թոնրի չուլ, շոր՝ թոնրի անցքը ծածկելու համար

Թըսխիլ||թըսխիլ||թըլխիլ — գերհասունանալ

Թըսվըռալ—թովովալ

Թըսթըսալ—1. դանդաղել, 2. կրակի ծխալով վառվելը

Թըսիկիլ||թըսիլ—ցրտահարվել

Թըրջօց տընէլ—ընդեղենը եփելուց առաջ ջրուր դնել

Թըրփան—գերանդու տեսակ

Թըրփանվօր—գերանդիավոր

Թըրքալ||թըրքալ—թրքակալ՝ թրիքը վերցնող գործիք

Թըրքել—թրքել

Թըրքըռալ—սրտի տրոփելը

Թըֆա—չուլհակի փայտե գործիք

Թիթէն—չորացրած թրիք

Թիրվանդէ—նուրար (ասում են տվյալ
շրջանի (սեղոնի) միրգը առաջին ան-
գամ ուտելուց հետո)

Թութիա—ծաղկի տեսակ (դեղաբույս)

Թութուշիկ—անուշիկ, սիրունիկ

Թուլում—դուլլ

Թուխս—թուխս

Թուշ—ալտ

Թուրշի—թթու դրած բանջարեղեն

Թուրքնալ||Թըրքնալ—զայրանալ, կատա-
ղել

Թուրումուր բլլալ—խայտառակվել

Թօզ—պարան

Թօզ—փոշի

Թօթֆէլ—թափահարել

Թօխլու—երկու տարեկան ոշխար

Թօխա—վեգի հարթ կողմը կանգնած վի-
ճակում

Թօխաթ—ապտակ

Թօռ—1. գուլպայի բերանը, 2. ուկան

Թօփ—1. գնդակ, 2. ծրար, 3. թնդանոթ

Թօփէլ—հավաքել

Թօփլըղալ—կաղալ

Թօփիկ—սիսեռից պատրաստված գնդաձև
ճաշատեսակ

Թօփֆըղիլ—հավաքվել

Թօբէի գալ—զղջնլ

Ժամվօր—ժամափոր

Ժանիքը գախէլ—խոժոռվել

Ժանգառ—վարունդի տեսակ

Ժողվէլ—հավաքել, հավաքվել, խմբվել

Ժողվըրդէլ—ցաք ու ցրիվ իրերը հավա-
քել

Ժուռ—սննդարար հյութ, յուղ

Իգ—հետք

Իլիգը ձլլիգը||Իլն ու ձիլը—ամենայն
մանրամասնությունը

Իլիշաղ—գուլ ջուր

Իլլէնալ—լցվել

Իլլուք—լեցուն, լի

Ինատ—1. ոխ, քեն, 2. ի հեճուկս

Ինդօր||Ինդօ—ինչպես

Ինէն—և (շաղկապը)

Ինչէնէ—ինչեւէ

Ինչէնի—ինչ տեսակ

Իշաղէր—իշատեք

Իշլիկ—բաճկոնի տակից հագնվող շա-
պիկ

Իշխրդէ—որքան, ինչքան

Իշտահ—ախորժակ

Իշտէ—դե (եղանակավորող բառ)

Իշֆօրէ—ինչեւ (ինչ որ է)

Իսալ բլլալ—փորլուծ ստանալ

Իսկամին—աթոռ

Իստըզըրէլ—մաքրաչրել

Իրէքժանի—եղան

Իրէքմաղնի—եղանի տեսակ

Իփնք—մետաքս

Իբլիկ—պահարան անկողնու համար

Լազլան—տաշտ

Լազութ—եզիպտացորեն

Լաթ—հագուստ

Լալօլ—լացով

Լախլախ տանձ—համեղ, խոշոր տանձի
տեսակը

Լակ—լակ (շան, կատվի կերակուր)

Լահանա—կաղամբ

Լանթակ—ձավարով փլավ

Լանք—լաչնություն

Լավաշ—լավաշ

Լավգէկ—շատ լավ

Լափա—ընդեղենով և բանջարեղենով
պատրաստած թանձր կերակուր

Լէղի—դառր

Լէղվընալ—դառնանալ

Լէշ—անասունի դի

Լըզվըրդիլ—լիզել բայի բազմապատկա-
կանը

Լըբօդիկ—սահուն

Լըբօզված—անամոթ

Լըզըթիլ—շփանալ

Լըլալ—լցնել

Լըխկիլ||Լըխլըխկիլ — գերհասունանալ,
զառամել

Լըհէմ—կլայել

Լըհէմէլ—կլայեկեկ
 Լըհէպ—վերմակ
 Լըղըշկէլ—կեղտոտեկ, ապականեկ
 Լըղըրջէլ—ապականեկ
 Լըղըրջուկ—ապականված
 Լըման—լրիվ, ամբողջ, վերջ
 Լըմըննալ—լրանալ, վերջանալ
 Լընգլընդալ—կաղալ
 Լըռքօտ—կեղտոտ
 Լըփըռդալ—անշնորհք խոսել
 Լըփըռդան—անշնորհք խոսող
 Լըփփալ—ազահորեն ուտել
 Լուսախպար—լուսեղբայր (միասին Երուսաղեմ գնացածները)
 Լուսախպուր—վանքերի մոտի աղբյուրները
 Լուէլ—լուանալ, լուսավորել
 Լուտինգա—լուտին
 Լուակ—լուծք
 Լուսուն ասխ—Արուսյակ աստղը
 Լուսպօջուկ—կայծոռեկ
 Լօլիկ—1. խիստ թրջված, 2. գինով
 Լօլօ—քուրդ
 Լօլօզ—ծվածեկ
 Լօլօզէլ—շողորթընթիւմ համոզել
 Լօլօզցընէլ—ծվածեկ ձև տալ
 Լօխպ րլլալ—սաստիկ թրջվել
 Լօղվօր—լողորդ
 Լօյվազ—լորի
 Լօռ—պանրի տեսակ՝ շոռ
 Լօփպազլլօպպազ—պարծենկոտ

հաբար—լուր
 հարէսխուրէս—խարդախ, խաբեբա
 հազդիլ—գունատ լինել (սպիտակեղենը լվանալուց հետո)
 հաղէյֆ—խմորեղենի տեսակ
 հաղըրջի—ծիստեր
 հաղվէլ—նախշել
 հաղվիշ—նախշիլ
 հաղուդիկ—գույնզգույն
 հաղխըզէլ—խազխզել
 հազղըրդէլ—կծոտել
 հաթըրլլաթէր—պատիվ, հարգ, հանուն

հաթուն—ազնվական տիկին
 հալաթ—բնծա
 հալգիմ—խոշոր կաթսա
 հալըսիլ—ազատվել, ձերբազատվել
 հալթ—սխալ, հանցանք
 հալխ—օտար
 հալվիլ—բաղնիքի սրբիշ
 հալֆա—ավազ արհեստավոր
 հախա—տխմար, հիմար
 հախկութուն—խայտառակություն
 հաձաղլլխէձաղ—աղանձած ցորեն
 հաղ-գանշէլ—երգել
 հաղզըրալ—ղանդաղ գործ անել
 համէ համէլ—վարժեցնել որևէ գործի
 հանրմ—խանում
 հանձէլհոտ—խանձած կտորի հոտ
 հանձուր—խանձած կտոր, որ դնում են կտրվածքի վրա
 հաշիլ—խաշիլ
 հաշկուլլխաշկունք—տանիքի կենտրոնից բացված լուսամուտ
 հաշօրլլխաշօ—երդումի ձև, որով խաշն են վկա բերում
 հապ—կաթ փոխ տալու կարգ
 հաջըրգաթ—խաշերկաթ
 հաս—ցնտիր
 հասա—ընտիր կտավ
 հաս պօղիկ—բողի տեսակ
 հասխաղ—կիսահաս պտուղ
 հարար—այծի մազից շինված խոշոր պարկ
 հարխընձիլ—մանրած և հալած դմակի մնացորդը
 հարջէլ—ծախսել
 հացակ—ալքի անբուժելի հիվանդու-թյուն
 հալիթլլխալիթ—խալիթ
 հափանք—տանիքի լուսամուտի կափարիչ
 հէժ—կովի առաջին կաթը
 հէլ—բաժականին, շատ
 հէլըրիլ—խենթանալ
 հեղճութուն—աղքատություն
 հեղզըրդուք—խէղկատակություն
 հէշը—մոտր

Խէյրաթիք—ուխտատեղի
 Խէր—բարիք, օգուտ
 Խէր—դալ
 Խըրըլիկ—խենթ, թեթևամիտ
 Խըզան—աղքատ
 Խըզզէլ—պատռել
 Խըզդուք—պատռված մասը
 Խըզմանթէր—ծառայող
 Խըզմիկ—տե՛ս Խըզուզ
 Խըզուզ—ցորենի և գարու լավ շկամներ-
 ված մասը
 Խըզուկ—նոր դուրս եկած վարունգ, սեխ,
 դդում և այլն:
 Խըլավ—գեր, պարարտ
 Խըլավնալ—գերանալ
 Խըլէ-բըլէ—ոչինչ, անարժեք
 Խըլինջ—սուր, թուր
 Խըլլօտ—խլնքոտ
 Խըլխըլիլ—խարխլվել
 Խըլխըլիկ—խարխուլ
 Խըլօր—մանր կարկուտ
 Խըխմիլ—սաստիկ թրջվել
 Խըմբըլ—հիմար, ապուշ
 Խըմէջուկ—պուլորի՛, տիկնիկ
 Խըմիշկ—խմիշք
 Խըմխըմ—քթում խոսող
 Խըյար—վարունգ
 Խընամդիք—խնամիների պատվին տըր-
 ված ճաշկերույթ, խնջույք
 Խընգալօճ—լեռան սալոր
 Խընգիկ հավօղ—խնկագույն խաղող
 Խընդումէրէս—ծպտաղեմ
 Խընդուք—ծիծաղ
 Խընխըն\խընիկ—տե՛ս Խըմխըմ
 Խըշիկ—ընդհանի մնացորդը
 Խըշխըշալ—կսկծալ (վերքի)
 Խըշխըշուք—կսկիծ
 Խըշպըլդգիլ—թեթևատեղ
 Խըշպըլուկ—խենթ ու խելառ, թեթևաբա-
 րո
 Խընջիկ ըլլալ—1. նազել, 2. անեծքի
 մեջ՝ հաշմվել
 Խըռալ\խըռգալ—քնած ժամանակ խռմ-
 փոց հանել

Խըռգօց—խռմփոց
 Խըռփօ—անխելք, միամիտ
 Խըռֆիլ—զառամել
 Խըսհամ—խյուսահամ
 Խըրադէլ—խրատել, դաստիարակել
 Խըփըռ խըփըռ—բնաձայն բառ՝
 կոշտ բան ուտելու ժամանակ առաջա-
 ցած ձայնը
 Խըրգա—կարճ վերարկու
 Խըփըռդացնէլ—խըփըռ-խըփըռ ձայն
 հանել
 Խըփխըփէլ—ալքերը անընդհատ փակել
 ու բացել
 Խուգուլ—այգիների և բանջարանոցների
 մեջ շինված հյուղակ
 Խուխիկ—գլխաշորը ծնոտի տակից կա-
 պելու ձև
 Խուշուրիկ—խրթվիլակ, որ երեխաները,
 երաշտի ժամանակ պտտեցնում էին
 տնից տուն
 Խուլ—զայրույթ, ցավագարույթուն
 Խուլը բըռնել—սաստիկ բարկանալ
 Խուլվօրիլ—տե՛ս Խուլը բըռնէլ
 Խուշկի—ծիռ, էջի չորացրած աղբը
 Խուրաբլա—լոխում
 Խուրդ ու խաշ—ջարդ ու փշուր
 Խուրջ\խուրջին—խուրջին
 Խօդգուռ—խոտով լի
 Խօխօ—երևակայական շար ոգի
 Խօնչա—1. ճաշի սեղան, 2. հարսանիքի
 ժամանակ դռանը բացած սեղան
 Խօշապ—կոմպոտ
 Խօշ—մի՞թե, չէ՞ որ
 Խօշրիկ—երեխաների մաշկի հիվանդու-
 թյուն
 Խօշրուկ—մաղելուց հետո մաղի մեջ
 մնացած խոշոր մասը
 Խօշրունք—տե՛ս խօշրուկ
 Խօռ—խոժոռ, խեթ հայացք
 Խօռ-խօռ—խօռ-ի սաստկականը
 Խօռ հնիլ—խոժոռ նալել
 Խօռվանք—փոս՝ հեղեղատների մեջ
 Խօսկապ—աղբկան ուղեղու ժամանակ
 կատարվող արարողություն

հօսկմըռուկ—հլու, հնազանդ
հօստուկ—սուր ցավ
հօրաթա—խոսք, խոսակցութիւն
հօրաթէլ—զրուցել
հօրան—պար
հօրան քաշէլ—շուրջպար բռնել
հօրօզ—աքաղաղ
հօրօմ—խորձ
հօրօմէլ—խորձ կազմել
հօրունգ—խոր
հօրունգնալ—խորանալ
հօցօտ—որդոտ պտուղ

Մագաշկ—ագահ
Մագաշֆի—տե՛ս ծագաշկ
Մագձըգէլ—ծակծկել
Մագուլա—ծակ, անցք
Մագուլիկ—1. տե՛ս ծագուլա, 2. կենտ-
րոնում անցք ունեցող կիր հաց
Մագուձուկ—ծակ ու ծուկ
Մալք—պատի մեջ խոռոչ՝ անկողինը տե-
ղավորելու համար
Մախու—ծախելիք ապրանք
Մակ քար—վանքերի մոտ գտնվող և անցք
ունեցող ժայռեր, որոնց միջով անց-
նում են շքեր կանաչք, զաւակ ունե-
նալու հավատով
Մաղգէկ||ծաղգիկ—լեռնային բանջարեղեն
Մաղգիլ—ծաղգիլ, ճիպոտ՝ բուլղ, բամ-
բակ ծեծելու համար
Մաղզումարգ—ծաղիկներով ու մարգե-
րով ծածկված վայր
Մամդիկ—քաղցրահոտի արմատներով
բույս, որ ծամում էին երեխաները
Ման-ձուն—ձայն-ձուն, շշուկ
Ման-ձըբդուն—տե՛ս Ման-ձուն
Մառաստան—այգեստան
Մախ—կավն շնարակված լայնաբերան
կարաս
Մափիկ—ծափիկ (մանկ.)
Մափօդդուկ—պուտ, կակաշի կոկոնը
Մաքտէլ—ձագ հանել (անասունների,
թռչունների)
Մէզգըդուք—իրար ծեծելը

Մէզգըվիլ—իրար ծեծել
Մէզգըվութ||ծէզվըդութ—տե՛ս ծէզգըդութ
Մէզգըդիլ—Խառ ծեծել—ի բազմապատ-
կականը
Մէձուկ—հոտած մաի վրա գոյացած մանր
որդեր
Մէձուփէտ—կոփվ
Մըգլալ—գաղտագողի նայել
Մըգընգուլ—ձկնկուլ, արագիլ
Մըզան—ծծկան՝ կուրծք ուտող երեխա
Մըզմար—ծծմայր՝ ստնտու
Մըզվաշաքար—ծծվաշաքար՝ գուլնզգուլն
մանր շաքար
Մընգաշօք—ծնկաշոք
Մընխառ—ձլունախառն անձրե
Մըռոան—ծրտող
Մըռոգէլ—ծրտոտել
Մըմըռուվիլ—սեթեթել
Մըռուկ—ծուռ
Մըվիդ-ձըվիկ—ծվիկ-ծվիկ՝ պատառ-պա-
տառ
Մըթըթէլ—հետաձգել
Միրանի գօղի—ծիածան
Միքէրէս—պնդերես, շամաշող
Միքէկ—ամուր, պինդ
Միքնալ—ամրանալ
Միքցընէլ—ամրացնել
Մուրբերան—շարախոտ
Մուրիդ-մուրիկ—ծուռ-մուռ
Մօսֆօր—հղի
Մօսֆորիլ—հղիանալ
Կաբուդ բօղիկ—բողի տեսակ (կապույտ
գույնով)
Կաբուկ—կապված
Կագազ—թղթատ
Կագարթ—հավի կատար
Կագավիլ—բողի տեսակ
Կուզուղէրէս—մեղմ բնավորութեան տե-
մարդ
Կագուղիկ—մեղմիկ
Կագաիֆ—խմորեղենի տեսակ
Կադար—կատարյալ
Կաղղուկ—կատաղած

Կազ—նավթ

Կազաման—նավթաման

Կազնութուն—շարութիւն

Կաթա—գաթա

Կաթկըթէլ—կաթկթել

Կաթկըթուկ—կաթկթոց

Կաթնաբուր—կաթնապուր

Կաթնախար—միենույն կնոջ կաթով
սնված տարբեր կանանց զավակներ

Կաթնուկ—կաթնալից և դառը բույս

Կալիլ—կափարիլ (= Կալնիլ)

Կալմաղ—լայն անցքերով մաղ

Կաթէլ—կարծել

Կալմաս—կալի արդյունքից հանված մաս

Կալվոր—կալի մեջ աշխատող

Կալուգուտ—բերքահամար

Կախան—շարոց (մրգի)

Կախէրէս—խոժոռադեմ մարդ

Կահալէկ—խլիկի խոշոր տեսակ

Կախ կօզօլ—անհարակ

Կամա—առանց թևի հագուստ

Կամացուկ—կամացուկ

Կամաս—կամաց—կամաց—կամաց

Կամընդէր—կամը լուծին կապող փալտ

Կանէլիթ—զգվելի, զգվանք

Կանշվորդէլ—շարունակ կանշել

Կաշի էրէս—պնդբեւ

Կաշին ձալէլ—մեռնել

Կարէկ—աչքի կոպի վրա ելած բշտիկ՝
գարու ձեով

Կարմըրդիլ—խիստ կարմրել, շառա-
գունել

Կարլօլա—մահճակալ

Կարուգութ—կար անելու աշխատանքը

Կարքուկ—ամուսնացած

Կարօղէթ—կարելու վարձը

Կէղացի—գլուղացի

Կէռալ—եռալ

Կէրգօխ—շատակերութիւն հիվանդու-
թիւն

Կէրթգըրալ—հորանջել

Կէրուխում—կերուխում, քեֆ

Կըզըրալ—կտցահարել (հավի)

Կըզիկ—ուլ, ալծ, գառ (մանկ.)

Կըղրաման—կտաման, քարճիկ

Կըղուր—կտուր

Կըզօր բըրթուճ—մանր կտորներ

Կըզզալ—կրծկալ

Կըզզըդիլ—կծկվել

Կըզզիլ—կծզիլ

Կըզվընալ—կծու համ ստանալ

Կըլթիգ անէլ—ործկալ

Կըթգըթուկ—եղինջ

Կըլա—խաղողի տեսակ

Կըլաբօլալլըրուբօլա—կարմիր ողկուզա-
ծէ հատապտուղ՝ սինձ

Կըլգըրցընէլ—խմելու և երգելու ժամանակ

Կըլկըլ ձայն հանելը

Կըլդիկ—այծի, ոչխարի և նման կենդա-
նիների քակորը

Կըլդօրգէլ—գլուխի բազմապատկա-
նը

Կըլզօր—կըլզօր ըլլալ—գլորվել

Կըլզօրէլ—գլորել

Կըլզօրիլ—գլորվել

Կըլդուկ—կակազ

Կըլիբգէլ—գլխակեր

Կըլօխ բըլլէլ—խաբել

Կըլօխ դանիլ—խոսելով ձանձրացնել

Կըլօխ էլլալ—գլուխ հանել, բան հասկա-
նալ

Կըլօխ ուղէլ—մեկի մահվան պատճառ
լինել

Կըլօխ ունենալ—որեւէ բանի տրամադ-
րութիւն ունենալ

Կըլիգուր—լիթված աթար

Կըձանէլ—կծել (մանկ.)

Կըձիգը դընէլ—փախչել

Կըձիկ—ատամ (մանկ.)

Կըձգըմալ—կծկմալ

Կընդազ գըլօխ—ճաղատ

Կընդըլա—փայտե գլան՝ խմորը բացե-
լու համար

Կընդըլիկ—գնդիկ

Կընդըլու—հացի գունդ

Կընդիգ անէլ — գլուխ տարուբերելով

շարժել (մանկ.)
 Կրնի գմարթ—կին
 Կըշտանալ—կշտանալ
 Կըշկըշան—կշկշան
 Կըպլան—բարակ շոր փայտ, տաշեղ, որ
 գործածվում է կրակը վառելու համար
 Կըշան—խայթող
 Կըջէլ—խայթել
 Կըջէպ—կեղև (պտուղի և բանջարեղենի)
 Կըռազըռա—թռչունի տեսակ
 Կըռահէլ—գուշակել
 Կըրգըռալ—1. կոկոս (հավի), 2. շա-
 տախոսել
 Կըրգըռան—1. կոկոս (հավի), 2. շա-
 տախոս
 Կըրդէլ—ամորձատել
 Կըրդիլ—փոթ-փոթ լինել (մտի լավ
 չեփվելու դեպքում)
 Կըրքնծիլ—կծկվել
 Կըրթալ—կրթ-կրթ ձայն հանել (թուխ-
 սի)
 Կըրթիգ անէլ—ործկալ
 Կըրթնիլ—հենվել
 Կըրիկ—կեռ ծալլով ճաղ
 Կըրիճ—կտրիճ
 Կըրձօն\կըրձօն—կաշառք
 Կըռնակ—թիկունք
 Կըռվազան—կռվարար
 Կըռվըդիլ—իրար հետ կռվել
 Կըռվըդուք—իրար հետ կռվելը
 Կըսմըթէլ—կսմթել
 Կըսմիթ—կսմիթ
 Կըսմիլ—ցրտից մատների ծակծկելը
 Կըսմըթկէլ—կըսմթելի բազմապատ-
 կականը
 Կըրընգօխ—կընկակոխ
 Կըրօղ—հոգեհառ (անեծքների մէջ՝ կը-
 րօղ ուղէս)
 Կինէ—նորից, դարձյալ, կրկին
 Կինէստան—գինետուն
 Կիսագ-բըռատ—կիսատ-պռատ
 Կիստէլ—կիսատել
 Կիսուկ—կիսված

Կ'անի—համակ
 Կուբ դալ—լայն ու անկանոն կարել
 Կուգուզ—ծնկած վիճակը
 Կուգուզիլ\կըզըզիլ—ծնկաշոք անել,
 պղպել
 Կուդիկ—շան լակոտ
 Կուդուզ—անպող կամ կարճ պոշով հավ
 Կուդիկ—սապատավոր
 Կուդնիգուզ—կուգեկուզ
 Կութ—կարելու ժամանակ ասեղի մեկ
 անգամ խփելն ու հանելը
 Կուժգօղըռուկ—կուժկոտորուկ՝ ծաղկի տե-
 սակ
 Կուլուլ—նոր տարվա դաթա
 Կում—ումպ
 Կունդ զըլօխ—ճաղատ
 Կունդիկ—կարճ ու կլոր մարդ, իր
 Կունդուլիկ\կընդըլիկ—կլոր, գնդի ձև
 ստացած
 Կուշտուգուռ—կշտացած, հագեցած
 Կուռթ—թուխ դրած հավ
 Կուռիկ—կծի տեսակ
 Կուռօ—քուրդ
 Կ'ուգ'ուգ—պղնձե սափոր
 Կօբալ—հաստ գլխով մահակ
 Կօբուլ—կավե լայնաբերան աման
 Կօգան—ոգորկ ու կլոր քար
 Կօզլան աշկ—խոշոր, կլոր աշք
 Կօդօշ—եղջյուր
 Կօթէլ—վարպետությամբ խաբել
 Կօթ կըլօխ—տխմար
 Կօթօց տալ—խաբել
 Կօժգէլ—կոճակել
 Կօժգուկ—կոճկված
 Կօլվակ—փայտե դուշ
 Կօլլօ—խոշոր, մեծ, գեթ
 Կօլօզ—կեղտի բրգածեղեղ
 Կօլօշտ—մեծ քանակով թուք
 Կօխ—մանկական հիվանդություն
 Կօխուն—լի, լեցուն
 Կօղբանք—փականք
 Կօղբէլ—փակել
 Կօղդուկ—գաղտնի

Կօղնիգօղ—գողնգող
 Կօմ գըլօխ—հիմար, ապուշ
 Կօնգօջիկ—արմունկ
 Կօնձէլ—ագահաբար խմել
 Կօնք—պղնձյա աման
 Կօշէլ||կօշվիլ—փոխադրվել, տեղափոխ-
 վել
 Կօշիկ—1. ոտքի կոճը, 2. կարճ բաձ-
 կոն, թիկնոց
 Կօռ—մահմեդականի գերեզման
 Կօռնօց—մահմեդականների գերեզմանա-
 տուն
 Կօռուկ—կոտրված
 Կօտ—կոտ
 Կօտուալ—սուր ցավել
 Կօրգօդարուր—կորկոտով ապուր
 Կօրդընբուրթ—մամուռ
 Կօրդնուկ—գորտնուկ
 Կօցէլ—փակել, գոցել
 Կ՛Ծլ—լճակ
 Կ՛Ծրէ—համեմատ

Հա—ալո
 Հադիկ—1. խաշած ցորեն, 2. ուտելիքի
 տեսակ
 Հադնում—սպառում
 Հազըր—պատրաստ
 Հազըրվօրիլ—պատրաստվել
 Հալ—1. վիճակ, 2. ուժ, կարողություն
 Հանլիլ—արդար, ազնիվ
 Հալավօրթնէք—հարսի և փեսայի հան-
 դերձանքի օրհնելու արարողությունը
 Հանլրանթ—երևի
 Հալհըլիլ—«հալվել» բայի բազմապատ-
 կականը
 Հալհըլուք—հալվածք
 Հալվա—հալվա
 Հախ—1. իրավունք, 2. արժեք, վարձ, 3.
 վրեժ
 Հախէն գալ—վրեժ լուծել
 Հան—հաև
 Հանմ... հանմ—և... և
 Համաիլ—կախարդանքներ
 Համհոտ—համ և հոտ

Համփերանք—համբերություն
 Համօվ հօդօվ—համ ու հոտ ունեցող
 Հայ—հա՛յ (ձայնարկություն)
 Հայթի—արագ
 Հայդէ||հադէ—դե՛ (եղանակավորող բառ)
 Հայդութ—հաղթանդամ
 Հայվան—անասուն, կենդանի
 Հանաձ վարած—անբարոյական
 Հանգուշտէլ—հանգուցել
 Հանդ—հանդ
 Հանվըդիլ—հանել—ի բազմապատկական
 Հաշանէլ||հաշնէլ—խուրձերը կալի մեջ
 փռել՝ կաճնելու համար
 Հաստըլօրիկ—մեծ պահքի կերակուր
 Հաստլիկ—հաստավուն
 Հասութա—նշայով և շաքարով պատ-
 րասած խլուս
 Հարահրօց—աղմուկ, աղաղակ
 Հարամ—հարամ, ոչ արդար
 Հարամի—ավազակ, գող
 Հարսնախպար—հարսնեղբայր
 Հարսնառ—հարսին ծնողների տնից առ-
 նելու, հանելու արարողությունը
 Հարսնուկ—հարս-ի փաղաքշականը
 Հարսընքուր—հարսնաքույր
 Հավան||հավանգ—փոքր սանդ
 Հավանք—ձմռան համար շարոց արած
 միդդ
 Հավաս—տրամադրություն, ցանկություն
 Հավասիլ||հավըսիլ—ցանկանալ
 Հավար—օգնության կանչ
 Հավգուր—հավկուր՝ աչքի հիվանդու-
 թյուն, տկարություն
 Հավքաշ—հավի կրծքի բարակ երկճյուղ
 ոսկորը
 Հացվոր—արտը աշխատողներին հաց
 տանող անձը
 Հափիդ անէլ—ուտել (մանկ.)
 Հափշու անէլ—փռտալ
 Հէդ—անգամ
 Հէյ—հե՛յ (ձայնարկություն)
 Հէմը—հեղ մը՝ մի անգամ
 Հէմ դէ—ընդամենը
 Հէնք—հինած նյութը

Հէլ—բուրոսովին
 Հէրիֆ—նաթիվ, անփորձ
 Հէրս—բարկություն
 Հէրսօտ—բարկացկոտ
 Հէրսօդիլ—բարկանալ
 Հէքիմ—ժողովրդական բժիշկ
 Հիմագուհիմա—առաջիմ
 Հիմաշուկ—«Հիմա» բառի փաղաքշակա-
 նը
 Հինդի—տեղական լաշակ
 Հինումին—հին, մաշված
 Հինօ—որպեսզի
 Հըլա—տակավին, դեռ
 Հըլհըլիլ—1. շատ ծերանալ, 2. հյուծվել
 Հըլհըլուկ—հյուծված
 Հըլսիլ—1. մաշվել, 2. շատ հասունանա-
 լուց լիկել
 Հընչացու—սերմացու
 Հընդօդիլ—սերմով լցվել, սերմակալել
 Հընիգ հընիգ բլլալ—հեծեծալ, մորմոք-
 վել
 Հընհընալ—կսկծալ
 Հընհընուք—կսկիծ
 Հըռհըռալ—բարձր ձայնով ծիծաղել՝
 հսկոալ
 Հըռհըռօց—հսկոոց, քրթիչ
 Հըռհըռուք—տե՛ս Հըռհըռօց
 Հըրամանք, հըրամանքըտ—դիմելու հար-
 գալից, քաղաքավարական ձև
 Հըրամմէլ—հրավիրել (քաղաքավարական
 ձև)
 Հըմըշտէլ—հրմշտել
 Հըմըշտգէլ — հըմըշտէլ-ի բաղմա-
 պատկանք
 Հըմըշտօք—հրմշտոց
 Հուդա—այդտեղ
 Հունա—այնտեղ
 Հուսա—այստեղ
 Հուսէլի—երանելու համար հատուկ թի
 Հօ—հո՛ (ձայնարկություն)
 Հօ—չէ որ (եղանակավորող բառ)
 Հօգօտ—հոտավետ
 Հօլիկ—այգիների մեջ փոքր հյուղակ
 Հօլհօլ—սալորի մեծությամբ սև խաղող

Հօդէլ—հողով ծածկել
 Հօղաթ—այն շորք, որի վրա փռում են
 մանկան տակ դրվելիք ավազահողը
 Հօն—այնտեղ
 Հօնդէլ—այնտեղ
 Հօնքուր հօնքուր լալ—հեկեկալով լաց
 լինել
 Հօս—այստեղ
 Հօստէշ—այստէշ
 Հօտ—այդտեղ
 Հօտտէլ—այդտեղ
 Հօրէնագան—հայրական
 Հօրքուրար— հոր+քուր+այր՝ հորա-
 քոռ ամուսինը
 Հօփ—ջրավազան
 Հօփպա||հօպպա էթալ—զբոսանքի գնալ
 (մանկ.)

Ղարուկ—համաձայն
 Ղադա—ցավ, նեղություն
 Ղադան—պղնձյա մեծ կաթսա
 Ղաթ—1. տան հարկ, 2. ծալ
 Ղաթմար—խմորեղեն
 Ղալբ—1. ծուլ, 2. կեղծ
 Ղալդէնալ—սխալվել
 Ղալմադալ—աղմուկ, իրարանցում
 Ղախ—չոր տանձ ու խնձոր
 Ղամիշ—եղեգն
 Ղանատ—թռչունի թև
 Ղառդա—ազոսով
 Ղառամբուդ—քորենահատի մեծությամբ
 սև ու թթվաշ պղուղներով թուփ
 Ղարիպ—պանդուխտ
 Ղարմա||ղավուրմա—ղաուրմա
 Ղալխա—հիմար
 Ղափաղ—կափարիչ
 Ղէղապ—փորձանք
 Ղըռ—անջրդի հող
 Ղըթալ—«ղըթ» ձայն հանել
 Ղըթղըթալ—ղթղթալ, ճղճղալ
 Ղըմշիլ—խնայել
 Ղըսմէթ—բախտ
 Ղուլլուխ—պահականոց
 Ղուշ—թռչուն

Ղուրուշ—դրամ
 Ղօյամ—որպես թի
 Ղօնախ—հյուր
 Ղօնաղ—պալատ
 Ղօնդուռ—հաստ ներբանով կիսակոշիկ
 Ղօռադա—մանր-մունր, հին, անպետք
 իրեր
 Ղօվա—դույլ
 Ծագղնօց—զարդ, որ կրում էին ճակատի
 վրա
 Ծաղալօզ—ճարպիկ
 Ծաղու—կախարդ, վհուկ
 Ծաթ—ճեղք
 Ծաթրոդէլ—ճեղքել բայի բազմապատ-
 կականը
 Ծալախ պօղիկ—բողի տեսակ
 Ծախշի քար—ջրաղացի երկանաքար
 Ծախփ—ճաղե կողերով դագաղ
 Ծահ—տան մեջ փորված հոր, որտեղ
 լցվում էր ավելորդ և կեղտոտ ջուրը
 Ծահիլ—1. չահիլ, դեռատի, 2. անփորձ
 Ծահրա—ճախարակ
 Ծաղ—գուլպա հյուսելու բարակ ձող
 Ծամ—ապակի
 Ծանգրոդէլ—ճանկել բայի բազմապատ-
 կականը
 Ծանգրոդուք—ճանկովածք
 Ծաշֆօր—ծանոթ
 Ծաշֆօրութուն—ծանոթություն
 Ծառ—ջահ
 Ծառթնուռթ խօրաթէլ—պարծենալ
 Ծարդարվօրիլ—աշխուժանալ
 Ծարէլ—ճարել
 Ծարջարակ—ճար, հնար
 Ծաքէթ—ժակետ
 Ծէնջօտ—ճենճոտ
 Ծէրմագէրէս—պարզերես, երեսպարզ
 Ծէրմագ ջուր—օղի
 Ծերմբգնալ—սպիտակել
 Ծերմբգոակ—սպիտակոց
 Ծէլ—զրպան
 Ծըղնօց—վզնոց

Ծըղդուք||ճըթուք||ճըտուք—շշուկ, ծրպ-
 տուն
 Ծըզ բըզ անէլ—խորոված անել
 Ծըզդըրիկ—երածշտական լարային գոր-
 ծիք
 Ծըթիկ—ճկույթ մատ
 Ծըլբուր—բրինձով կամ ձավարով պատ-
 րաստված ջրալի կերակուր (ջրապուր)
 Ծըլդօրիլ—կազդուրվել, զորեղանալ
 Ծըլըզ—նիհար
 Ծըլխ—թուխս նստած հավի տակի փշա-
 ցած ձուն
 Ծըլջըլալ—1. ջուրը բարակ հոսել 2.
 ճրագը մարելով վառվել
 Ծըլվըլալ—ճովողել
 Ծըլվըլօց—ճովողուն
 Ծըլօտ—ջղոտ
 Ծըխալ—բերկրալ
 Ծըխկըրդիլ—ճաքճքել
 Ծըհէզ—օժիտ
 Ծըղագըգօր—ճյուղը կտրած
 Ծըղա դէրէվ—«եղան լեզու» բույսը
 Ծըղըզ—գործի, խաղի մեջ խարգախ
 Ծըղըզութուն—խարգախություն
 Ծըղիզ ջըղիզ գալ, ըլլալ—ցավից, հուզ-
 մունքից խիստ տառապել
 Ծըմուռ—յուղի մեջ մանրած հաց
 Ծընգէլ—կոնծել
 Ծընգիկ—1. մանր բոժոժ, 2. փոքր զանգ
 Ծընդիզ մութ—սաստիկ մութ
 Ծընջըղաբաշար||ճընջըղաբաշար—«ճընճ-
 շուկի պ սշար» կոչվող բույսը
 Ծըլալ—ճլալ, բղավել
 Ծըլըլմօրթ անէլ—անվարժ մորթել, կի-
 սամահ անել
 Ծըռալ—ճռալ
 Ծըռօտ—ճպոտ
 Ծըռըրիլ—նիհարել
 Ծըռիկ—բարակ հոսող ջուր
 Ծըռջրուան—ճոճուան
 Ծըռջրոց—ճոճոց
 Ծըվալ—ճլալ, բղավել
 Ծըվդէլ—ճվիկ-ճվիկ անել, թեահան ա-
 նել, բզկտել

Ճըվըռդալ—նշալի բազմապատկականը
 Ճըվիգ—ջըվիգ անէլ—բզկտել
 Ճըրաքիալ—ճրաքակալ
 Ճըրբան—ջրբաշխ
 Ճըրդըթում—դոմազգի կուլտուրա
 Ճըրդուք—այգին ջրեւու գործողութիւնը՝
 ջրտուք
 Ճըրիաշ—ջրով, յուղով, ձկով պատրաս-
 տած կերակուր
 Ճըրհամ—անհամ
 Ճըրջըքնէլ—ջուր ցանել
 Ճըրվատ—մեղ
 Ճի—ձայնարկութիւն (մանկ.)
 Ճիգարա—սիգարեթ
 Ճիգմէ—կոշիկի տեսակ
 Ճիզվիթ—խորամանկ, նենգ
 Ճիմջիմ—խառնիխառն
 Ճիկն||չին—դև, ոգի
 Ճիշտ օր—ճիշտ որ (եղանակավորող
 բառ)
 Ճիվիլ բանիր—թել պանիր
 Ճիվ-ճիվ—ձայնարկութիւն
 Ճիտ—վիզ
 Ճիրիթ—խաղատեսակ
 Ճիրմի—կաղամբի թթվով պատրաստած
 կերակուր
 Ճո՛ւ-ճո՛ւ—ձայնարկութիւն (հավ կան-
 շելու)
 Ճութ—ոգկուլզ
 Ճուլուխ—հնդկահավ
 Ճուխտ—զուլզ
 Ճուղապ—պատասխան
 Ճուլուկ(ք)—հավ, վառեկ (մանկ.)
 Ճուռ-սրունք
 Ճուր թափէլ—միզել
 Ճօթ—ծայր
 Ճօխճօխցընէլ—պանծացնել
 Ճօղէլ—նեղանալ
 Ճօն—հաճար
 Ճօրալ—հայհոյել
 Ճօրջըրա||ճօրջօրալ—դանդաղ շարժվել,
 շորորալ
 Ճօրջօր—մանուկներին զբաղեցնելու խաղ
 Ճօրօվ—գժվարութեամբ

Մադախցու—մատաղի՝ զոհի համար,
 նախատեսված կենդանի
 Մադաղ ըլլալ—մատաղ լինել
 Մադնիկ հաց—մատի ձևով հաց
 Մադընշունշ—«մատնաշունշ» հիվանդու-
 թիւնը
 Մադա—մախորժակ
 Մալ—հարստութիւն
 Մալէզարուր—խալիժի ջրալի տեսակը
 Մախօխ—թթված խմորի խլուսով պատ-
 րաստված ճաշ
 Մախօխարուր—տե՛ս Մախօխ
 Մախսուս—դիտավորյալ
 Մահդէս||մըղդէսի—ծրուսաղեմ ուխտի
 զնացած և վերադարձած անձը՝ հաջի
 Մահրամ—թաշկինակ
 Մաիլ ըլլալ—հիանալ
 Մաիս—ոչխարների փորհարութիւն (տե-
 դի է ունենում մայիս ամսին)
 Մաիսօղիլ—փորհարութիւն ունենալ
 Մաիս օխտը—կրօնական տոնակատա-
 րութիւնն օր
 Մադիգ-մադիգ ըլլալ—շափազանց տառա-
 պել
 Մաղմաղ—հանդարտ, մարմանդ կրակ
 Մաղմաղ ըլլալ—մաղի պես ծակծկվել
 (գործածվում է անեծքի մեջ)
 Մաղմըղէլ—բարակ անձրևել
 Ման—կաթի սերուցք
 Մանդակ—մանդակ (բույս)
 Մանթօ—կանացի երկար վերաբերու
 Մանշ—տղա
 Մանուսա—բամբակե տեղական կերպաս
 Մառուք—մանրուք
 Մասխարա—խեղկատակ
 Մասխարութիւն—խփելիատակութիւն
 Մասսա—զավազան
 Մաստասսէխ—վերմակ կարելու հաստ
 ասեղ
 Մասում—անմեղ (փխարեբական իմաս-
 տով՝ երեխա)
 Մարթաշօղ—մարդամոտ, ուրախ, զվարթ
 Մարթ մարթասանք—որևէ մեկը, ոմն
 Մարթ-մուրթ—ոչ ոք, որևէ մեկը

Մարէլ—հանգցնել
 Մարիւ—ուշագնաց լինել, նվաղել
 Մարմըրիւ—նվաղել
 Մարմըրութ—նվաղում
 Մարս Բլլալ—ապշահար լինել
 Մարուլ—«հաղար» բույսը
 Մաթօթ—ջուլհակի գործիք
 Մէգալ—մեկ ալլ, մյուս
 Մէգըէբան—միաբերան
 Մէգդէղէլ—միատեղել, ի մի բերել
 Մէգդին—մի կողմում
 Մէգէն—միանգամից, հանկարծակի
 Մէգէնիմէկ—տե՛ս Մէգէն
 Մէգնիլ—փոել, տարածել
 Մէղէղ—միատեղ
 Մէղըէբան—մեծաբերան՝ մեծախոս
 Մէխսան—մառան
 Մէխկնալ—խղճալ
 Մէձավօր—ղեկավար
 Մէլդան—հրապարակ
 Մէլմ—մեկ անգամ էլ
 Մէլմ—մեկ անգամ
 Մէշտէղ—կենտրոն, մեջտեղ
 Մէշիգիէ—գրամ
 Մէոկդուն—մեռելատուն
 Մէոդէմօմ—մեղրամօմ
 Մըդիգ անէլ—1. լսել, ունկնդրել, 2. նա-
 լել
 Մըդէղ—շատ եփված մսի թելերը
 Մըդղըդէլ—միսը և ալլ բաներ բարակ
 թելերի վերածել
 Մըզմըզ—բծախնդիր
 Մըզմըզալ—մղկտալ, ցավել, կսկծալ
 Մըզմըզութ—կսկիծ
 Մըթիթ—ջուլհակի գործիք
 Մըթիլ—առանց երեսի վերմակ
 Մըթնիկ—խաղողի տեսակ՝ մութ գույնով
 Մըթըշաղ—մթնշաղ
 Մըթնօդիլ—մթնել
 Մըխալ—ծխալ
 Մըխմըխալ—դանդաղորեն ծխալ
 Մըխտէլլ Մըխթէլ—հրել
 Մըխտըդէլ—մրխտէլ-ի բազմապատկա-
 կանը

Մըլէզ—հալվայի նոսր տեսակը
 Մըղըզալ—մղկտալ
 Մըղըզօց—մղկտող
 Մըդիգ մըդիգ Բլլալ (գալ)—ցավից գա-
 լարվել
 Մըլլակ—դուռը ներսից փակելու երկա-
 թե կամ փայտե ձող
 Մըլլիգ դանձ—վաղահաս մեղրահամ
 տանձ
 Մընդըռէլ—կեղտոտել
 Մընիկ—մանր ոջիլ
 Մըշիգ-մըշիկ բընանալ—մուշ մուշ քնել
 Մըշիլ—մարել
 Մըշտըդէլ—հրել-ի բազմապատկականը
 (հրձղնալ-ից)
 Մըշտութ—մանուսա գործելու խոշոր
 կծիկը
 Մըշէղը մըտնալ—խորամանկելով մեկին
 մի բան համոզել
 Մըշիլլ մըշիլ—ածուխի փոշի
 Մըռըլալ—մուտալ
 Մըռըլգալ—մրոքլալ-ի բազմապատկա-
 կանը
 Մըռըլդութ—մուտութ
 Մըռթմըռթալ—մոթմոթալ
 Մըռմըռալ—1. կսկծալ, 2. մրմնջալ
 Մըռմըռուկլլ մըռմըռիկ—թթվաշ
 Մըռմըռութ—1. կսկիծ, 2. մրմունջ
 Մըռմուն, —1. կսկիծ, 2. կծու
 Մըռութ—դունչ (քիթ-բերան, կզակը
 միասին)
 Մըռութը գախէլ—խոժոռովել
 Մըտըր, մի բտըր—մինչդեռ
 Մըսկօտ—մրսկան
 Մըրգէլ—ալրիւ, խանձել
 Մըրմութ—մանրութ
 Մըրշունբուն—բոր առաջացնող հիվան-
 դություն
 Միամիտ—անփորձ
 Միհանէշի—գինեվաճառ
 Միհաշուկ—միայնակ
 Միհղէր—բազմոց
 Միհուշար—միակ զավակը
 Միսաֆիր—հյուր

Մուծնուլուս—առավոտ վաղ
 Մունդառ—կեղտոտ
 Մուրատ—իղձ, փափազ
 Մօղ—գոռեխ
 Մօզ անէլ—գոռեխի խայթից անասուն-
 ների խույս տալը
 Մօլլա—մոլլա
 Մօլէխ—փայտի կտոր
 Մօմէլ—մոմով ծածկել
 Մօմփատ—մոմփայտ՝ ջուլհակի գոր-
 ծիք
 Մոռ—մուգ կապույտ
 Մօռչախ—մացառ
 Մօռցուկ—մոռացված
 Մօսմօռ—շատ մուգ կապույտ
 Մօրէմէրկ—բոլորովին մերկ
 Մօրէմէրզ քլլալ—մերկանալ
 Մօրքորար—մորաքորջ ալքը՝ ամուսի-
 նը
 Մօրշըբա—ջրի պղնձե զավաթ
 ՄՕՏլէթ—միջոց, հնարավորութիւն

Յա—կամ
 Յա... յա—կամ... կամ
 Յաբա—եղանի քառասոմ տեսակը
 Յազմա—գլխաշոր
 Յաթաղ—անկողին
 Յալլօզ—թեթևուիկ
 Յալվար քլլալ—աղաչել, պաղատել
 Յախա—օծիք
 Յալլա—յալլա
 Յառմա—ձմռան համար պահված մրգեր
 Յաստուխ—բարձ
 Յար—յար
 Յարա—վերք
 Յէգյան—քրոջ տղան (եղբոր համար)
 Յէգին—արագ
 Յէզան ակ—խաղողի տեսակ
 Յէթմիշ—յոթնասուն
 Յէթում—որբ
 Յէլըզ—առանց թեի հագուստ
 Յէղնէլ—խոտը եղանով հավաքել
 Յէղօդէլ—յուզոտել
 Յէմանի—հողաթափ

Յէմանիջի—հողաթափ կարող
 Յէմիշ—միրգ
 Յէք—ջրի եռ գալը
 Յուլար—սանձ
 Յօլվազ—լորու տեսակ
 Յօխուշ—թեթևութիւն
 Յօռդան—վերմակ

Նազ—նազ
 Նազ անէլ—նազ անել, նազել
 Նազիկ||նազուկ—նազանի
 Նազիկ—ճախարակի մաս
 Նալրանդ—պայտառ
 Նալէլ—պայտել
 Նախշ—նախշ
 Նախշէլ—նախշել
 Նախշուն—նախշուն
 Նանգ—այնպես
 Նաշար—խեղճ
 Նանան—դադճ
 Նանֆան—շունչ, հոգի
 Նէ'... Նէ'—ոչ... ոչ
 Նէզքըզուկ—նեղ, շատ նեղ
 Նէլլիկ—նեղ, նեղիկ
 Նէզքուկ—նեղ, նեղիկ
 Նէզվասկ—նեղ, նեղվածք
 Նէզըդէլ—1. այս ու այն կողմ նետել,
 2. շատախոսել
 Նէդօղ—պարծենկոտ
 Նը—եթե (եղանակավորող բառ)
 Նըծնըծալ—բարակ անձրեհ
 Նըվօց—մեղմ լաց
 Նիշանդուք—նշանախոսութիւն
 Նօրէլուկ—նոր-նոր հասունացող անձ
 (արհամարհական իմաստով)
 Նօրէն—նորից, կրկին
 Նօրսընալ—նորսանալ

Շաբգընգէր||շաբընգէր—վարտիք
 Շադանալ—շատանալ
 Շաղզըրուց—շատախոս
 Շադունց—վաղուց
 Շաղվօր||շաղվօրք—բազմամարդ
 Շալ—շալ՝ բրդից

Շալլախ—խակ ու անհամ ձմերուկ, սեխ
 Շալվար—տարատ
 Շամշան—հովանոց
 Շանէրէս—աներես, անամոթ
 Շանգալակ—անարգական արտահայտու-
 թյուն
 Շանլագօտ—անարգական արտահայտու-
 թյուն
 Շան ձաք—շան ձագ
 Շան ձընունդ—անարգական արտահայ-
 տություն
 Շան սաղակ—շան պես սատկած
 Շան վաստակ—շան ձագ
 Շան ցըգնած—շան ձագ
 Շան քարօղ—անհամ ու անօգտակար
 բարոյախոսություն
 Շառշըռալ—շոշուալ (անձրևի)
 Շար—շղարշ
 Շարմաղ—շարե մաղ
 Շաքձըր—շաքար
 Շաֆօրա—խաղողի տեսակ
 Շէգուլիկ—շէկ գույնով
 Շէգօ—շէկ
 Շէխփիլլէխփ—շէղք
 Շէնլիք—բազմամարդ տեղ
 Շէն մընալ—բարգավաճել
 Շէննալ—բարգավաճել, շննանալ
 Շէնսիրտ—ուրախ, զվարթ մարդ
 Շէռ—մեզ
 Շէք—ազդրի ներսի կողմը
 Շըրգէլլշօրգէլ—ողկուլզ, հասկ և ալլն
 ափի մեջ առնելով և վերից վար քա-
 շելով մերկացնել
 Շըլըխտի—անկիրթ և շատ ման եկող
 աղբիկ, կին
 Շըխըրդուք—շրխըրց
 Շըխըրդոց—շրխըրց
 Շընէոց կալէոց անէլ—ունեցվածքը
 վատնել անարժան մարդկանց հետ
 Շըշմիլ—շշմել
 Շըռալ—շոռալ (չրի)
 Շըռան—տակին միզող
 Շըռէլ—միզել
 Շըռշըռալ—շըռալ-ի սաստկականը

Շըվօտլլշիֆօտ—առասպելական շար ոգի
 Շըրէշէլ—սոռնձել
 Շըրէշուկ—«շրեշ» բույսը
 Շըփըրցնել—ապտակել
 Շըփըրոց—ապտակ
 Շըֆֆիլլսըֆֆիլլ—զուգվել, զարդարվել
 Շիդգէլլշըդգէլ—շտկել, ուղղել
 Շիդգէլ շիդակ—ուղիղ, ուղղակի
 Շիդգըրդէլ—շիդգէլ-ի բազմապատկազա-
 նը
 Շիմշիր—տոսախե
 Շիրա—խաղողի քաղցր հյութ
 Շիրին—սիրուն, գեղեցիկ
 Շիփ շիդակ—ուղիղ, ուղղակի
 Շուլալ—լայն ու անկանոն կար
 Շուլլէլ—1. լայն ու անկանոն կարել, 2.
 սեռական հարաբերություն ունենալ
 Շուլլըվիլլ—մազլցել
 Շուք—սովեր
 Շօշօթթ—ապուշ, խենթ
 Շօր—աղի
 Շօր—մանկան տակ դրվող շոր
 Շօրա—մանրահատ խաղող
 Շօրօրալ—շորորալ
 Չաբալամիշ ըլլալ—չանալ
 Չաթ—ճեղքվելու ձայնը
 Չաթըրդալ—ճթճթալ
 Չաթըրդուք—ճթճթուք
 Չալ—խատուտիկ
 Չալէլ—նվազել
 Չախ—հանդիմանություն, նախատինք
 Չախէլ—հանդիմանել, նախատել
 Չախշախ—1. ջրաղացի թակիշը, 2. մե-
 տաղե թակ, որով դրսից տուն եկողը
 իմացնում է իր գալը
 Չաղալա—խակ պտուղ, հատկապես ծի-
 բախ
 Չանա—կզակ
 Չանշ—քամված խաղողի մնացորդը
 Չանշան—շատախոս
 Չանշուլա—թափթփված, ցանցառ մա-
 զեր՝ բեղեր

Զաշուր||չաշուր—վայրի թուփ (անասուն-
 ների ձմռան կեր)
 Զար ասիս—չար բախս (չար աստղ)
 Զարէկ—կոտի քառորդ շափը
 Զարնաշար—ակամա
 Զարշու—շուկա
 Զարշ—կալի վրա փոված ցորենը կամ
 գարին, որ պիտի կւսնեն
 Զարշէլ—ցորենը վաս՝ գարին եղանով
 փռել տարածել
 Զարսաֆ—սափան
 Զափաշուլա—թափթփված, անհոգ մարդ
 Զանգանն||չղղընը—կանեփահատ
 Զէ նը—եթե ոչ
 Զէշիտ—տեսակ
 Զէ—ոչ
 Զըբէտ—անպէտք
 Զըբէր—շրեր
 Զըբիւէլ—ծաղկել
 Զըղէսիկ—ազահ, ծակաշք
 Զըթիգ մատ—ճկույթ մատ
 Զըլա—փոքր կարծ
 Զըթիկ—անպատկառ և անկիրթ կին
 Զըլլատ—աղքատ, ցնցոտիներ հագած
 Զըխկալ—չխկալ, չրխկալ
 Զըխօս—չխոսող
 Զըխօսկան—չխոսող
 Զըդուտ—չդուտ
 Զըմըմալ—կերակուրը ախորժակով չու-
 տել, ծամծմել
 Զընշավատ—անշավատ
 Զըթֆիլ—կորշել, անհետանալ
 Զիկ—վեգի փոս կողմը
 Զինի—կավե աման՝ դրսից և ներսից
 ջնարակված
 Զինգանն—1. գնշու, 2. ժլատ
 Զո՛||չո՛—էշը քշելու ձայնարկութուն
 Զունքի—քանի որ
 Զո՛ւշ—էշը կանգնեցնելու ձայնարկու-
 թուն
 Զուշու||չուշիկ—սուլիշ
 Զօրան—հոգիով
 Զօլփա—ծախիկ
 Զօրիս—երեսա

Զօռ—անասունի հիվանդության տեսակ
 Զօթ—կոշտ, կոպիտ
 Զօրապ—ապուր
 Զօրրա—ապուր
 Զօր գըլօխ—համառ մարդ
 Զօրթան—շորթան
 Զօրստի—շորս դին, շորս կողմը
 Զօփ—չոփ անէլ—լողանալ (մանկ.)
 Զօքալիզ—կաթնաշոռ
 Զօքիլ—շոքել

Պաբուկ—պապ
 Պազգից—պատով կից հարևան
 Պաղնէլ—պատանել
 Պազգըթան||պասկըթան—պահածո թան
 Պածգի—պատարագի համար գործածելի
 գինին
 Պանն—պատիժ
 Պալղըր—ազգր
 Պալթա—կացին
 Պախլա խօրան||պալլա խօրան—բակա
 խորան
 Պախշա—այգի
 Պահճու—պահածո
 Պահվըդուք—պահմտոցի խաղը
 Պաղաբուր—պաղապուր
 Պաղած արուր—անժպիտ մարդ
 Պաղէլ—սառել
 Պաղէրէս—տե՛ս Պաղած արուր
 Պաղըրշուկ—ուտելի բույս
 Պաղըրշիլ—զոլմանալ
 Պաղըրէլ—սառը ջրով ցողել լվացած
 շորը, ամանը և այլն
 Պաղուկ—հաճելի զով
 Պան—ընդեղենի կանաչ պատյանը
 Պամբառակ—խեղկատակ
 Պաշլէլ—սկսել
 Պաշմա—մի պահ (պահ մը ալ)
 Պաշլըմիշ ըլլալ—ուշագնաց լինել
 Պանգ—խալ
 Պանգալ—եկեղեցու դռան մոտ սենյակ,
 ուր մոմ է վաճառվում
 Պանիլ—1. աշխատել, 2. գործել, 3. ա-
 սեղով նախշել

Պաշիկ—պաշիկ
 Պաշէլ—ընդեղենը առանձնացնել պատ-
 յանից
 Պաշիկ անէլ—սլառելի քնելու համար
 (մանկ.)
 Պատավի ցուրտ—մարտի 15-ի օրը՝ կրո-
 նական տոն
 Պառգուկ—պառկած
 Պաստէղ—պաստեղ
 Պատտանիա—վերմակ
 Պարաբ դէղը—իդուր, անտեղի
 Պարաք՝ անթի—լիություն, առատություն
 Պար բար—մանկական պար
 Պանքը—վարսավիր
 Պարգըշօր—ծիրանի շիր
 Պարդաբանաց—ահագին, շատ խոշոր
 Պարդըգէլ—ծածկել, անհետք կորցնել,
 գաղտնիք պահել
 Պարդըգվիլ—1. իրացվել, 2. սեղմվել
 Պարէվաքիր—նամակ
 Պարթօց—բարդ՝ խոտի դեզ
 Պարըշֆիլ—հաշտվել
 Պարսէն էթալ—գոռոգամտել
 Պաքֆըդիլ\պարդըգվիլ—իրար համբուրել
 Պէլթի—գուցե, թերես
 Պէրբ բըռնէլ—ինքնուրույն դառնալ
 Պէտկութուն—պիտանիություն, կարևորու-
 թյուն
 Պէրան անէլ—բերանացի, անգիր անել
 Պէրանբաց—զարմացած
 Պէրան դալ—մատնել
 Պէրան ձըռնէլ—խնդրել մեկին
 Պէրնփոխ—բերանափոխի ուտելիք
 Պէրիսկիվար—բերանափոխի ուտելիք
 Պէրնէն գախվիլ—լարված լսել
 Պէրնէն փախցընիլ — անգիտակցաբար
 գաղտնիքը հայտնել
 Պէշի բիլիթ—զարգեղեն
 Պբըգիլ—պալգել, կկզել
 Պըդգէլ—բողբոջել
 Պըդիկ—փոքր, փոքրիկ
 Պըդդուս—պտղունց
 Պըդդի\պըդդիկ\պըդդըլիկ—փոքր, մանր
 Պըդդիգնալ—փոքրանալ, մանկանալ

Պըդիկ—ծվեն, պատառ
 Պըդդիգուց—փոքրուց, մանկուց
 Պըդդիգ-բըդդիգ անէլ—պատառ պատառ
 անել
 Պըզօրդուկ—սահուն
 Պըզօրվիլ—սահել
 Պըժբըժալ—պճպճալ
 Պըբըբալ—մոմի, ճրագի և այլնի աղոտ
 վառվելը
 Պըբըբան—փայլփլուն
 Պըբըբօց—փայլփլոց
 Պըբըգիկ—մինչև բերանը լեցուն
 Պըբըշիլ—խառնվել, թաթախվել
 Պըիկ—ծաղկի առէջը
 Պըլլէլ—փաթաթել
 Պըլլուկ—ոլորած
 Պըլօրէլ—տես Պըլլէլ
 Պըխըրիկ—ծխնելույզ
 Պըդինձ—պղնձյա կաթսա
 Պընագըրիլ—1. հաստատվել, բույն դնել
 2. հղիանալ (բույն + կտրել)
 Պընադուն—բնադոն
 Պըշիկ—ծովել, թեքվել
 Պըշիկ\պըշըլիկ—փոքրիկ
 Պըբըբալ—1. պղպջալ, 2. եռալ՝ պղպը-
 չակներ գոյացնելով
 Պըբըբօց—պղպջոց
 Պըբըլդալ\պըբըրդալ—անընդհատ շարժ-
 ման մեջ գտնվել
 Պըբըբէլ—իրար խառնել՝ թել, մազ,
 խոսք
 Պըռգունք—շրթունք
 Պըռէ՝ մեղմ հանդիմանական կոշական
 Պըբբըգուն—լեւի լեցուն
 Պըբբըշիլ—պճպճալ
 Պըթթու՝—պատառ, կտոր
 Պըթթման—բուրդ մանեղու իլիկ
 Պիբէն—տաքտեղ, բեբար
 Պիթուն—լրիվ, բոլորը
 Պիլնգիթ—ապարանջան
 Պիլէ—նույնիսկ
 Պինդ գըլօխ—բթամիտ
 Պինդէրէս—անեքես
 Պիշիլ—խմորեղենի տեսակ

Պօթէլ—հրեւ
 Պուզ—սառույց
 Պուկ—կոկորդ
 Պուճ—կիսագուլպա
 Պուշկ էթալ—սողալով առաջ գնալ (երե-
 խաներին է վերաբերում)
 Պուշիկ—հորթ (մանկ.)
 Պուշուրակ—անկյուն
 Պօթզլլպօթզիկ—սրածալր գլխարկ
 Պօդիկ—կարճահասակ
 Պօժախ պօդիկ—բողի տեսակ
 Պօլդիկ—պոչը կտրած հավ, շուն և այլն
 Պօլօճ—սև միջատ, բողոճ
 Պօլօթդիքը—շուրջը
 Պօհրէլ—խարկել
 Պօղ—ծրար (բողշա), կապոց
 Պօղազ—կոկորդ
 Պօղվօրիկ—կապոց պատրաստել տեղ
 գնալու համար
 Պօլ—1. հասակ, 2. լորագգի
 Պօնդէլ—արմատից կտրել
 Պօշ պօղազութուն—շատախոսութիւն
 Պօտալ—բարձրաձայն կանչել, գոռալ
 Պօւլըլալ, պօրբուալ—պօտալի բազմա-
 պատկանել
 Պօւշըդուքլլպօթբուք—գոռոցոց
 Պօրանի—կերակրատեսակ՝ բորանի
 Պօստան—բանջարանոց
 Պօրտ—վերմակի երես

Ռահվան—արագ և համաշափ ընթացող
 ձի

Ռանգ—գույն

Ռաստ կալ—հանդիպել

Ռափաթա—խոտով լցված բարձ, որի
 վրա բացված խմորը դնում և ապա
 փակցնում են թոնրին

Ռընդիկ—սիրուն, գեղեցիկ

Ռընդնալլըդնալլըդնալլ—1. սիրու-
 նանալ, 2. առողջանալ

Ռօբադիկ—կանացի պարեգոտ

Ռօվէլ—ատրճանակ

Սաբըր-սուբուր—համբերող

Սադակ—դիակ (անարգական իմաստով)

Սահիբ—բազմոց

Սաթըր—դանաթաձև կացին

Սաթըլջան ըլլալ—սաստիկ թրջվել և հի-
 վանդանալ

Սալգա—թիկնոց

Սալմին—շուշանի հորի գլանաձև փայ-
 տը

Սալվօրաբուր—սալորապուր

Սախալլսախա—բնտրված խոշոր վեգ

Սախտէլ—հաշմվել

Սահաթ—մամացուց

Սաղ—1. ողջ, 2. աջ

Սաղնալ—ողջանալ

Սաճ—երկաթե թիթեղ, որի վրա թխվում
 է հացը

Սայայէն—շնորհիվ

Սանգ—այսպես

Սանգ-նանգ—այսպես-այնպես

Սանդէրք—բուրդ գգելու գործիք

Սանթուռ—քնար

Սանքի—քանի որ, կարծես թե

Սառատ—խոշոր անցքերով մաղ

Սառիկ—սանրի ձև տրված խմոր, որ
 թխվում և պահվում է ձմռան համար

Սարայ—պալատ

Սավախ—խենթ, թեթևասրիկ

Սարիլլսաբու—ախոռում կամ դրսում
 շինված քարե նստարան

Սնքսն—ութսուն

Սաքօ—վերարկու

Սէրէլ—համարել

Սէվագնիկ—մթագնել

Սէվավօր—ղժբախտ

Սէվգէկլլսէվգալ—սեւագույն

Սէվ ձութ—կուպր

Սէվ ջուր—աչքի հիվանդութիւն

Սէվսիրտ—չարասիրտ

Սէվուլիկ—սև ու սիրուն

Սէվուկ—աչքի սև մասը

Սէրգի—մանուսայի լայն տեսակը

Սէնի—1. պղնձե մեծ ու կլոր ափսե, որ
 գործածվում է որպես ճաշի սեղան, 2.

մատուցարան

Սէրուակ—սերուցք
 Սըթար—ապաստան
 Սըթար Ըլլալ—ապաստանել
 Սըթրիլ—ապաստանել
 Սըզըրթէլ—թեթևակի քերել
 Սըզըրթուք—թեթևակի քերուք
 Սըլէլ—ականջը սրել բան լսելու համար
 Սըլսըլալ—սոսափել
 Սըլսըլօց—սոսափյուն
 Սըլըքտալ—թափառել, այս ու այն կողմ
 զնալ—զալ
 Սըխմըռդէլ—սեղմել—ի բազմապատկա-
 կանը
 Սըխտօրդուշ—սխտոր ծեծելու դուշ
 Սըղզէլ—տրորել
 Սըղնօց—թանկ
 Սըմըրդիկ—ձավարի մանրուք
 Սընդու—թոնրի անցք
 Սընդուգալլ|սընդգալ—թոնրի անցքի կա-
 փարիչ
 Սըռ—գաղտնիք
 Սըրա—հերթ, անգամ
 Սըրդադօղ—սրտի դողով
 Սըրդահարցուկ—սզափորին կատարած
 այցելութիւն՝ միխթարութեան համար
 Սըրդանց—ի սրտե
 Սըրդըղիլ—զգվել
 Սըրդդօղիլ—վրդովվել
 Սըսըփալ—դողալ
 Սըսըփուք—դող
 Սըտխաղիլ—սիրտը խառնել
 Սըքիլ—կծկվել
 Սըքֆիլ—զուգվել
 Սիգիլ—կոծիծ
 Սիներիլ—սմբուլ
 Սիըդօդրուկ—նեղութիւն
 Սիրդհադնուկ—սրտի նեղութիւն
 Սիրտխառնուք—սրտխառնուք
 Սկարփիինլլ|ըսկարփիին—կանացի կոշիկ
 Ստաքա—բաժակ
 Սօդա—զովացուցիչ ջուր
 Սօլը—ձախ
 Սօխախ—փողոց

Սօմար||սօմառ—հացահատիկ չափելու
 աման
 Սօմուն—հացի տեսակ
 Սօնը—վերջը
 Սուդըրուց—ստախոս
 Սուդմէնուկ—սուտ մեղած ձեացող
 Սուդ ու փուտ—սուտ ու փուտ
 Սուլուիկ—բարձր ու սրածայր
 Սուլբալ—թանկ ծախող
 Սուսուիկ—լուակյաց
 Սուս-փուս||սուսիկ-փուսիկ— սուսիկ-փու-
 սիկ
 Սուտխափան—ստախոս
 Սուտ խուկ—սուտ խուկ ձեացող
 Սուրի—հոտ (ոչխարի)
 Սուրֆարեզի—ծածկոց
 Վազան—վազող
 Վազ ասիլ—հրաժարվել
 Վազնէվալ—արագ վազելով
 Վազվըզանլլ|վազվըռզան—վազվզան
 Վազվըզուք||վազվըռզուք—վազվզուք
 Վալա—կտավե սփռոց
 Վախտ—ժամանակ
 Վալբէրան—տխուր, շար բաներ խոսող
 Վալհալան—վալրահալ, բամբասող
 Վալնալար—ճարահատ
 Վալոց—վալնասուն
 Վաշվըշալ—ափսոսալ
 Վասակ—մատնիչ
 Վասազութուն—դավաճանութիւն
 Վառդա—ճանապարհ ուղեւոր բացական-
 չութիւն
 Վարբէդութուն—վարպետութիւն
 Վարբէդօրթիլ—խորամանկ
 Վարբէտ—1. վարպետ, 2. հնարագետ,
 խորամանկ
 Վարնօց—էծանագին ապրանք, մարդ
 Վաքանց—արձակուրդ
 Վեժ||վիժակ—պատուհանի ծածկոց
 Վերըլ—վերջը—ի վերջո
 Վէրչնէկ—վերջին գավակը
 Վըզադօթ—ծոծրակ
 Վըզվըզալ—վզվզալ (բամբ)

Վըզվըզուկ—վախ, երկյուղ
 Վըզվըզոց—վզվզոց
 Վըժալ—վխտալ
 Վըժվըժալ—վըժալ—ի բազմապատկանք
 Վըժվըժոց—վժվժոց, վխտոց
 Վըլվըլալ—աղմուկ, վայնասուն բարձ-
 րացնել
 Վընգըռգալ—կաղկանձել
 Վընգվընգալ—տե՛ս Վընգըռգալ
 Վընվընգոց—կաղկանձյուն
 Վըշվըշալ—ափսոսալ
 Վըռվըռալ—անհամ ու անդադար շատա-
 խոսել
 Վըռվըռոց—շատախոսություն
 Վըրաձըթոց անէլ—որևէ բան (գործ,
 խոսք, իր), միմյանց վրա գցել
 Վիբա—շարունակ

Տաբաղ—անասունների դաբաղ հիվան-
 դությունը

Տարգոց—տապակի մեջ եփված կերա-
 կուր

Տաղանք—աշխատանք, վաստակ

Տաղիս անէլ—քայլել (մանկ.)

Տաթէղ—պղպեղ

Տալ—ճյուղ

Տալբաղ—ծխեկույզ

Տա՛հ—տա՛հ—ձայնարկություն

Տանհան—աման լվանալու լաթ

Տակ—ճակնդեղի արմատը

Տաննա—փլավ

Տանգըղէլ—դանակով բազմիցս հարվա-
 ծել

Տաժընալ—1. սաստիկ դայրանալ, 2.
 թուրք դանակ

Տառոս—մաղթանքի մեջ գործածվող բառ
 (տառօսը քէղ):

Տանրդ—դարդ

Տարդաղան—բոինջ

Տարդըղէլ—դատարկել

Տարդըղնէլ—ցիր ու ցան անել

Տարէրըդուտ—կլոր տարին

Տարմուղաղան—ցիրուցան

Տարցէկ—տանիքի ծածկի համար շար-
 ված փայտ՝ գերան

Տարվար—դարն ի վայր

Տար ու դաթար—հանգստութիւն

Տավուլ—դափ

Տ՛է—դե՛ (ձայնարկութիւն)

Տէի—որպէս թե

Տէղ—անկողին

Տէղընդդէղօք—մանրամասն և ուղղակի

Տէղթափ—հակինթյա քար

Տէղօվ—կանոնավոր ձևով

Տէմ դէմի—դեմ դիմացի

Տէմիրջի—երկաթագործ

Տէյնէկ—գավազան

Տէղակ—ներքնակ

Տէսօք—տեսքով, գեղեցիկ, սիրունատես

Տէվօղիլ—դեռտել, բարկանալ

Տէվօ||տէօ—դե որ, միշնէ, թե որ

Տէրդէր—տերտեր

Տէփրէլ—ընդէղէնը տեփուրով քամուն
 տալ

Տէփուր—կնետրոնը գոգավոր փայտե
 կլոր ափսե

Տէֆ բլլալ—չքվել, անհայտանալ

Տըբըզ—ճաղատ

Տըգանց||տըգէվանց—խորամանկ

Տըզօզ—մերկ, չքավոր

Տըգոիլ—շատ ուտելուց ուռել

Տըզդուկ—շատախոս, թեթևոլիկ

Տըզման—ահագին, հակա

Տըզօղիլ—վրդովվել

Տըթմաճ—էրիշտա

Տըթմաջաբուր—էրիշտայով ապուր

Տըթմըլօր—լորացրած դղում

Տըհա—1. դեռ, 2. ավելի

Տըղագուց—մանկուց

Տըղասկան—նորածին ունեցող կին

Տըղափէրք—ծննդաբերություն

Տըղըրդալ—դատարկ բաներով ժամանակ
 վատնել

Տըմակ յէղ—կարագ

Տընգօզ—գուգված դարդարված

Տընգօզնէլ—գուգվել—դարդարվել

Տընգվիլ—մեկեն հայտնվել

Տընդընալ—դանդաղել
 Տընդէղիլ—տուն ու տեղ լինել, ընտանիք
 կազմել
 Տընէրէն—տնարար
 Տընմընա—տանը մնացած, չամուսնա-
 ցած աղջիկ
 Տընվօրիլ—1. մեկին տան ու տեղի տեր
 դարձնել, 2. տան ու տեղի տեր դառ-
 նալ
 Տընփէսա—տնփեսա
 Տըրըլդալ—անընդհատ գանգատվել
 Տըռձամ անէլ—ուտել քմահաճորեն,
 ծամծմել
 Տըռջիգ անէլ—ցատկոտել
 Տըռօղիլ—նեղանալ
 Տըսնօց—դուրսը հագնելիք զգեստ
 Տըփէլ—ծեծել
 Տըփօց—ծեծ
 Տըքալ—տնքալ
 Տըքալնօց||տըքըլնօց—գդալների համար
 փայտե հարմարանք
 Տըքըլդէլ—գդալով արագ-արագ ուտել
 Տըքտըքալ—տնքտնքալ
 Տըքօց—տնքոց
 Տիա—1. մինչև, 2. ահա
 Տիդիգ անէլ—նստել (մանկ.)
 Տիմի—մանվածքի թելերից գործված
 կերպաս
 Տինչ—անհոգ, հանգիստ
 Տիրի—աշխույժ, ժիր
 Տիրինալ—աշխուժանալ
 Տունդուրակ—խաղի համար շինված
 տնակ (մանկ.)
 Տուշման—թշնամի
 Տոշոնմէլ—մտահոգութիւն
 Տոշոնմիշ ըլլալ—մտասուզվել
 Տուրան—հարթ, դաշտ տեղ
 Տուրէլ—հարթեցնել
 Տուրիկ—1. դպրոցականի պալուսակ 2.
 մտրաքցականի պարկ, 3. հովվի ուսա-
 պարկ
 Տուրուրիկ—հարթ ու հավասար (մանկ.)
 Տուփ—տուր—բոլորովին հարթ

Տօղիկ—1. ոտք (մանկ.), 2. խաշ (կե-
 րակուր)
 Տօթալ—մարմնի բութ ցավելը
 Տօժգիլ—կերակուրը երկար մնալուց
 սմբէլ և անհամանալ
 Տօլապ—պահարան
 Տօխսան—ինիսուն
 Տօղ էլլալ—դողացնել
 Տօրբըզէլ—պարկի մեջ դնել
 Տօրդըրալ—շարժվել
 Յատլ—մաքուր ջրով անցկացնել՝ ցողել
 Յալլիկ||ցալգէկ—բավական ցած
 Յալնօս||ցալնօց—ցածր տեսակի ապ-
 րանք
 Յախալէլ—ցախալէլ
 Յախմօրուք—ցախի նման կոշտ մորուք
 ունեցող
 Յախուտ—ցախուտ
 Յաձանօս—ստոր մարդ
 Յան—դեմքի վրա բծեր
 Յանուկ—ցանված
 Յէսկէլ—ցնցել, շարժել, թափահարել
 Յըռիգ ալօճ—սալորի տեսակ, որը ստա-
 մոքսի խանգարում է առաջացնում
 Յըոցըռուկ—մարմնի վրա տարածվող
 վերք
 Յըվիք—քիվ
 Յըրցըքնէլ—ջուր ցանել
 Յուցանք—բացասական անձ կամ երե-
 վույթ
 Ուդան—շատակեր
 Ուզան—ուզող
 Ութոն—հարթուկ
 Ութօվ—ուծեղ
 Ուլուլիկ հանէլ—աղմուկ, աղաղակ հա-
 նել
 Ուլուր—բարի
 Ումուլ—ուս
 Ուննուրունը—մանրամասնութիւնը
 Ուռէսֆօրիլ—1. ուռչել մի քանի տեղից.
 2. հղիանալ
 Ուսկէլ—որտեղից
 Ուսկուռա—կավե կամ պղնձե խոր աման

Քանչևնկ — հարիսս

Քառղան|| քարղան — կավն խոր աման

Քառսունք — քառասունք

Քարգախ — կտավագործության մեջ օգտագործվող պարան, որից քար են կախում՝ հավասարակշռութունը պահելու համար

Քարմաղ — լայն անցքերով մաղ՝ քարը ընդեղենից ջոկելու համար

Քաքանօց — ստոր, անպետք մարդ

Քաքաջուկ — սև գույնի միջատ

Քաֆ — քափ

Քյանկ — ճաղատ

Քյանվզիր — 1. քամիչ, 2. քարուկիր

Քյանք — շահ

Քյանքանֆ — ասեղնագործ

Քյանքսան — փայտե կլոր տաշտ

Քէթկէլ|| քէտկէլ — կտցահարել

Քէղբէլ|| կէղբէլ — կեղևը հանել

Քէմէնչ — քյամանչա

Քէնար — եզերք, ափ

Քէսէ — 1. գրամը, ծխախոտը պահելու տոպրակ, 2. լողանալու ժամանակ մարմնի կեղտը հանելու հատուկ տոպրակ, 3. խմորեղենի տեսակ

Քերվըդի — բոր գալ

Քերվըդուք — բոր գալը

Քէրուք — ամանի հատակին կպած ճաշի մնացորդ

Քէֆ — քեֆ, խնջույք

Քըլէֆ — ձմերուկի, սեխի կեղև

Քըլթըլան — քըլչան, խոխոզուն

Քըլթըլի — զառամել

Քըլթըլօց — քըլոց, խոխոջուն

Քընգօտ — քնկոտ

Քընընչէլ — նիբճել

Քընուկ — քնած

Քըշպէլ — սատկել

Քըշքըշքընէլ — շանը մեկի վրա գրգռել

Քըռթած — ծաղկատար

Քըռթէլ — թեթև և անկարգ կարել

Քըռթիկ — 1. կրճիկ, 2. օճառի մնացորդ

Քըռիկ — ականջները կարճ այծ՝ ոչխար

Քըսկըռդէլ — քսէլ բայի բազմապատկականը

Քըսմէր — մտածկոտ

Քըսմըձադիկ — նորածինների գողացող շար ոգի

Քըսիբս — փսփոց

Քըսիբսալ — փսփսալ

Քըսքըս — դանդաղաշարժ

Քըսֆըդի — 1. որևէ բանի քսվել, 2. շարվել, 3. հաճոյանալ

Քըրդընխաշ բլլալ — շոգից խաշվել, այրվել

Քի — 1. որ, 2. որպեսզի, 3. որովհետև

Քիլար — մառան

Քիլուտ — ոլոռ

Քիշնալ — քշանալ, պակասել

Քիշ-քիշ — քիշ-քիշ

Քիշ — քիշ

Քութէշ — քութեշ, կարմրախտ

Քունգ — ջրի խողովակ

Քյուֆ || քիփ — կարաս

Քյուֆիք — հայհոյանք

Քօլալի — օւլալած

Քօլիկ — առանց եղջյուրի այծ

Քյօմուր — ածուխ

Քօր — կույր

Քօրնալ — կուրանալ

Քօվը — մոտ

Քօքօնա — զիխաշորով զուխը կապելու ձև

Օին — փորձանք

Օիւլավու — փայտե բարակ զլանակ՝ խմորը բացելու համար

Օխտնօդար — բոլորովին անծանոթ

Օկտէլ — բավականացնել

Օդիգ-օդիգ գալ — ցավից գալարվել

Օդին — շրեշ

Օդուլ — զավակ

Օշլօտ — ուշոտ

Օշախ — պատի մեջ շինված վառարան

Օրթա — կենտրոն, մեջտեղ

Օր մը օրանց — օրերից մի օր

Տալախա—պատժի և շախարանքի՛ գործիք

Ֆէս—թուրքական գլխարկ

Ֆլան—այսինչը

Ֆըշալ—ֆշշալ

Ֆըշֆըշալ—ֆշֆշալ (շրի)

Ֆըշօց—ֆշշոց

Ֆըռֆըռալ—ֆռֆռալ

Ֆըսալ—ֆսսալ

Ֆըսիկ—բժականդիր

Ֆըստան—այսինչը

Ֆըսֆըդուք—ֆսֆսոց

Ֆըսֆըրդալ—ֆսֆսալ

Ֆիթիլ—պատրույգ

Ֆիթնէ—գրգռիչ

Ֆիկ—լորագգի բույս

Ֆիթ տալ—գրգռել

ՀԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՑԱՆԿ

ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ազօփ	Ջարթար
Ազարիկ	Ջարէ
Ազնիվ Ասեիֆ	Ջարուհի Ջարուկ Ջարիկ
Աթամ	Ջաքար
Ալէքսան Ալէք	Ջէնօփ
Ալմաս էլմաս էլմադ	Ջէփյուռ
Ահարօն	Ջըվարթ
Անթառամ Անթառ	Ջոյրապ Ջօհրապ
Անթրանիկ Անթիկ Անթօ	էխսափէթ էխսօ էխսիկ
Անթրէաս	էվա Յէվա
Աննա Աննիկ	էվգին էվգինէ Յէվգին Յէվգինէ
Աշխէն Ախշէն	Թաթօս Թաթէվօս
Առաքէլ	Թաքուհի Թաքուկ
Ասիիկ Աստիիկ	Թաքֆօր
Աստուր Աստօ	Թիւրվանդ (իգ.)
Ավաք	Թօմաս Թումաս Թւմաս
Ավէդիս Ավօ Ավէդիք	Թօմիկ
Արամ	Թօրքօմ
Արիս Արիստաքէս Տաքէս	Թօրօս
Արմէնակ Արմէն	Իսկուհի Իսկուկ
Արմէնուհի	Հուսիկ
Արշալուս (իգ.)	Խընգօ
Արշակ	Խումար
Արսէն	Խոսրօվիթուխտ Խօսրօվաթուխտ
Արութ Արութին Արթին	Խօրէն
Արութուն Հարութուն	
Արուսյակ Արուս	
Ափէլ	
Ափիսօղոմ Ափիկ	
Ափրահամ	Կադար
Ափքար	Կալուստ Քալուստ
Աքաբի	Կալան
Աբրիբադ	Կաննիկ Քաննիկ

Կասպար||Քասպար
 Կարաբէտ||Կարօ
 Կարէֆին||Քարէգին
 Կափրէլ||Կափիկ||Քափրէլ
 Կէղամ||Քէղամ
 Կէվորք||Քէվորք
 Կիրբօր||Քիրբօր
 Կօհար
 Կօմիկ||Կօմիդաս

Համփօ||Համփիկ||Համփար||Համփարցում
 Հայգանուշ||Հայգուշ
 Հայգուհի||Հայգօ
 Հափէթ||Հափէթնակ
 Հրմայակ
 Հընաղանթ (իգ.)
 Հօոփ||Հօոմսիմ||Հօոմ||Իիփսիկ

Ղազար
 Ղէվօնթ
 Ղուզաս

Մաթոս
 Մամփրէ
 Մայրամ
 Մանուշ||Մանիկ
 Մարգօս
 Մարդիրօս||Մադօ
 Մարքար
 Մարքըրիտ||Մարքարիտ
 Մարութ(արակ.)
 Մարրուհի||Մարրուկ||Մարօ
 Մէլքօն
 Մէլիքսէթ
 Մէսրօփ
 Մըգօ||Մըգըր||Մըգըրդիշ
 Միյրան||Միհրան
 Մինաս
 Միրթատ||Միհըրթատ
 Միթաէլ

Յէպէգէլ
 Յինօք

Յէրշանիկ
 Յէրվանթ
 Յուդափէր||Յուդիկ

Նազար||Նազարիկ
 Ննվրիկ (իգ.)
 Նէրսէս||Նէրսիկ||Նէրսօ
 Նըհարէտ
 Նըվարթ
 Նիգօղօս||Նիգօ
 Նիշան||Նըշան
 Նունիկ
 Նօէմ||Նօէմզար

Շարմ||Շարուհ
 Շահանթուխտ
 Շահէն
 Շարամ
 Շուշան
 Շօղազաթ||Շօղիկ||Շօղէր||Կաթիկ

Պաղղասար||Պաղղիկ||Պաղղօ
 Պայձառ
 Պարթուղ
 Պարսէղ
 Պարֆէվ
 Պէդղէմ||Պէտիւհմ
 Պէոս
 Պօղօս

Սաթիկ||Սաթէնիկ
 Սամսօն
 Սամուէլ||Սամիկ
 Սանթուխտ
 Սառա
 Սարքիս
 Սէբու||Սէբուհ
 Սէթ
 Սէթրակ||Սէթօ
 Սէխպօս
 Սէրփ
 Սըհակ

Սըմփատ
Սըրփուհի||Սըրփուհի
Սիմօն
Սուսան||Սուսիկ
Սուքօ||Սուքիաս
Սօղօմօն
Սօֆիկ||Սօֆի

Վահան
Վահրամ||Վայրամ
Վաղարշակ
Վասկէն
Վառիկ
Վարթան
Վարթանուշ
Վէրքին
Վըլթանէս||Վըլթիկ
Վըռամշաբու||Վըռամշաբուհ
Վիրապ

Տանէլ||Տանիէլ

Տադատ
Տաշադուհի
Տավիթ
Տէփան||Տստէփան||Սէփան
Տըրթատ
Տիրուհի||Տիրուն
Տիգրան

Տօղիկ
Ուռուկէն||Ռուկէն
Փիզանդ
Փիլօս
Փըրափիլօն||Փըրափ

Քաքիկ
Քուրքէն

Օհանէս
Օվադիմ||Օվակ

ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐ

Ադանա
Ադաբաղար
Ալաշկէրտ
Ամէրիգա
Անքըլիա
Ասլանբօդ
Արաբգէր
Աֆիոն (Ղարաֆէսար)
Ադին
Ադիրնէ
Անգլուրի
Անթափ
Աղջէքլանդ
Ավանրակ
Աքրակ

Զէյթուն
Զիւն

Էշմիաձին
Էրզան

Էրզընգա (Թրք.՝ Արզընգյան)
Էրէվան
Էրմանիքլանդ
Էրուաղէմ

Ըսպահան

Թամասկօն
Թավրիզ
Թըրաբըզօն
Թիլ
Թիֆլիզ
Թօխատ

Իզմիր
Իթալիա

Լազիստան
Լօնդօն (Թրք.՝ Լօնդրա)

Խարփէրթ
Խընձօրէկ

Մաթկէշ

Մաթէր

Կարին

Կյանմանակ

Կարմըրի

Կէլընցիք

Կիբրօս

Կիլիկիա

Կիրասօն

Կյունիւնէ

Կյունիւնիւնաւա

Կօվզաս

Հալաս

Հանմանաւ

Հաջըն

Հարաբէդի

Հընթկաստան

Հունաստան

Հօռօմաքրակ

Հօռօմգէշ

Ղանդալ

Ղասարա

Ղարադաղ

Ղարադիգին

Ղարասուրազար

Ղարաքիլիսն

Ղարս

Ղօթուրջուր

Ճաբաղջուր

Ճիմին

Մանգիրն

Մանազգէրտ

Մալաթիա

Մահմուցիք

Մանիսա

Մարաշ

Մարդըվան

Մարթաքլի

Մարսէլիա

Մէղզըցիք

Մըթըննի

Մուշ

Մուսուլ

Մօլլագէշ

Մօսկօվ

Յէքիբդօս

Յօզդատ

Նախըրվան

Շաբուն-Ղարահէսար

Շըխլի

Շօրլու||Ջօրլու

Չաթալջա

Չարշամբա

Չըմըշկյանգաք

Պաբադաղ

Պաթում

Պալիբէկ

Պախլիսարալ

Պաղգատ

Պայրուրթ

Պայընդըր

Պանդըրմա

Պաշքանդ

Պասրա

Պարդիզակ

Պէլան

Պըզվան

Պըլուր

Պիլանջիկ

Պուլանուխ

Պուրդուր

Պօլիս

Պօղդան

Պօստօն

Ռուսաստան||Ռուսաստան

Սալմաստ

Սամսօն

Սասուն

Սէլանիկ

Սէփաստիա
Սըրբէհան
Սըվէդիա
Սըվէրէկ
Սիւվան
Սիս
Սիվրիհէսար
Սուրիա

Վան
Վասկաթիլ
Վասկէրտ
Վարի Զիթլիկ
Վէրի Զիթլիկ

Տաժգաստան
Տաշքրակ
Տանիզդամի
Տէրընդէ
Տէրսիմ
Տիադին
Տիարփէքիր
Տիվրիկ
Տիքրանագէրտ

Ուռէկ
Ուրֆա

Փալու
Փաղէշ
Փասէն
Փարիզ
Փափէրթ
Փըթառիշ
Փըշկըթաղ

Քյանմախ
Քէսապ
Քէշինքյան
Քէրմանիա
Քըդի
Քիլիս
Քյանքըիշէ
Քյուփացի
Քուզաշուխ
Քօնիա

Օլթի
Օրդու
Օրթագէղ
Օվաշուղ

Տըրանսա

ՆՄՈՒՇՆԵՐ ԵՐԶՆԿԱՅԻ ԲԱՐԻԱՌՈՎ

Հ Ե Ք Ի Ա Թ

Վախտով էրիզ մը ու գրնիզ մը գանն աղէր: Էրիզը թէնբէլ, կրնիզը
 անգնբսիզ: Ամէն օր, առդու լուսցածին բէս կրնիզը էրգանը անշէվ էրգու
 հաս(հաց) կը նէդէ. «Տո՛ւս, աշկիս մէ՛րէվար» կըսէ անղէր: Էրիզը գէթա
 ձօվուն քէնարը գը նըստի: Մէզ հաց ինք կուղէ, մէզայն ա ձօվուն ձըգ-
 նէրուն գը նէդէ, կէսը առդու, կէսն ա ջաշուն: Պըզդիզ ձըգնէրը հացը
 դանէլու շաբալամիշ կըլլան, ըմա անմէն օր մէզ ձուգ (մեծ ձուկ) մը գու-
 քա, ընօս Է՛նքէն (ընօնց Է՛նքէն) գառնէ, կը դանի անղէր: Ըսանգ գանէ
 դարի մը անմէն օր: Անիսէ (մինչդեռ, այնինչ) ըս ծուգը ըս հացէրը իրէս
 (իրենց) մէծավօրին գը դանի անղէր: Մեծավօրնին ընանգ հըվընդութուն
 մը գունէնա, օ փօլօր հէթիմնէրը չին գըրնա ըռըտցընէր: Էն յէսկը գը-
 սին, քի, անգն, (հթէ) դարի մը հաց ուղէ նը, գըռըդնա: Տարիէն յէսկը
 մէծավօրը գըռըդնա, իրէն հաս պէրօղ ձուգը անշէվը գը գանշէ, կըհացըր-
 նէ, քի ըս հացէրը ուսկէ՞ գը բէրէս: Ան գըսէ, քի ձօվուն քէնարը
 մարթ մը նըստէր, անմէն օր ըս հացէրը ձօվը գընէդէ, էս ա գառնիմ քէ-
 զի գըբէրիմ: Ըն սրաին մէծավօրը հըրաման գանէ, օ էթա ըն մարթը
 բէրէ, մուրադ դա իրէն ըրած լավութան դէղը: Ծուգը դաթ մը լիդաբ
 գառնէ հէղը, կէթա ձօվուն քէնարը: Լըզու գըլլա, կըսէ մարթուն, քի
 դարի մէ՛ ձօվը նէգած հացէրըդ էս կառնէի, մէր մէծավօրին գըդանէի:
 Մէր մէծավօրը քու հացէրօվըդ ըռըտցալլըռըծծալ: Իմացալ, օ ըն հա-
 ցէրը ջուրը նէգօղը դուն էս, կուղէ քէզի մուրադ դալ: Յէ՛լ, սը լիդաբնէրը
 հաթի՛ր, օ էթանը: Մարթը գը հաթնի լիդաբնէրը, կինա ձըգան էդէվը,
 կէթա: Ծամփան ձուգը գըսէ, օ մէր մէծավօրը քէզի իշ մուրադ օ դալ
 ուղէ, մընթունի՛ր: Ըսէ, քի գուզիմ, օ մինազ լըզուիդ ձարը հանիս իմ
 լըզուիս տըպցընիս: Ան քէզի բան դալ բի ուղէ, մընթունի՛ր:

Կէթան, կէլլան մէծավօրին անշէվը: Մէծավօրը ինշ-օր դալ գուղէ,

մարթը չընթուներ: Շատ խօսկէն յետկ մէծաւօրը մարթուն ըսածը գանէ, ըմա բաղվէր գողա, օ մարթու չըսէ, անգար (եթե) ըսէ, կը մէննի: Ճամփան մարթը գրնաի, օ ձրգնէրը ինչ օ գրսին գրհասկընա: Կէլա ձօվէն դու: Օկնած ըլլալուն ձառի մը դակ քիշ մը գը բառգի, օ հաքչի: Սառին վըրա էրգու թըռչուն գուքան գը գայնին: Մէգը մէգալի գըսէ, քի սը մարթուն նաէ, անօթի փօրը ջըգ-բըգ գանէ, չիդէ, օ էլլա գըլխուն դագը փօրէ, խալգին մը օսկին հանէ, տանի գուշտ մը ուղէ՝ դէօ մէռած օրը: Մարթը ըս խօսկը լըսածին բէս կէլա, կըլխուն դագը գը փօրէ, խալգին մը օսկին գըգըղնա, մըշէն գօրբագ մը օսկի գառնէ, մընացածին վըրա գըգօցէ ու դուն գէթա, օսկին գուգա գընգանը, օ խարջէ: Կընիգը գը հարցընէ, քի ըս օսկինէրը ուսկէ՞ առէր էս: Յէփօ էրիգը գըսէ, քի առած դէղը չի գըրնա ըսէր, կընիգը գը բաշլէ բօռալ, կանչէլ ու ըսէլ, քի գօխցէր էս, տուը բի խաբար դամ: էրիգը յալվար գըլա.— Կընիկ, մընէ՛ր, մըլա՛ր, չիմ գըրնա ըսէր: Ըսիմ նը, գըմէռնիմ: Կընիգը հէշ խօսկ մըղիգ շանէր: Ըն վախտը էրիգը գընգանը գըսէ, քի, կընիկ, էրգու օր մօհլէթ տուը, ընգէ յետկը գըսիմ: Կընիգը էրգու օր մօհլէթ կուդա:

Մէգալ օրը մարթը բագը նըստէր դռնունմիշ կըլա, քի իշ պի ըսէր, օ գընգանը ձէռքէն ազադիր: Տըռնունմէէն էրէսէն ջանշ մը ինար հագար գըգօր գըլար: Տանը բըզդի դադառը քօվը գըբըղըդէր, խօրօզն ա հավէրը շօրս փօլօրը առած գէր գուդէր: Մէգ մա խօրօզը թէվէրը շափ-շափ գարգէց ու խօսէցալ: Շունը վագէց վըրան, շօքէցալ ջըղին ու ըսալ. «Ձէս ամըշնար, անամօթ, հէղ մը մէր դիրօշը էրէսը նաէ, իշ ցավու մէշ է, տուն էլէր քէֆ կանէս»: Խօրօզն ա ըսալ, քի մեր դէրը անխէլք է, էս ինչ անիմ, տուն ինչ անէս: Հէղ մը շօրս փօլօրըս նաէ: Քառսուն գընիգ հըրամանիս տագ գըպահիմ մէգ գըդունցօվըս: Ինք մէգ գընիգ չի գըրնա բահէլ: Իրէն դէղը ըլլամ նը, գիդիմ անէլիքըս: Քառսուն հատ թաց տէշնէգ գը դընիմ ջուրը, կընգանըս կըսիմ, քի, կընի՛կ, ըս քառսուն դէշնէգը գարնէլօվ վըրադ գօռիմ նը, կըրնամ օսկին ուսկէ՞ առնիլըս քէզի ըսէր: Տէշնէգները չի գօռած, յա գընիգը թօքէի գուքա, յա գըմէռնի, էս ա գագադիմ, ինք ա»: Մարթը ըս խօսկէրը մըղիգ գանէ, կէթա դէշնէգները գըգընէ ջուրը: էրգու օրը լըմըննալէն յետկը գընգանը գըսէ, քի քառսուն դէշնէգ վըրադ գարնէլօվ գօռիմ նը, օսկիին ուսկէ՞ առնիլըս կըրնամ ըսէր քէզի: Կընիգը «լալ» գըսէ, էրիգը գըբաշլէ գարնէլը: Մէգ հաղը դահա չի գօռած գընիգը բայըմիշ կըլա, կինա, վըրան գասկաբուդ գը գըռի: Ա-

միս մը խելքը գըլօխը չի գար: Ամիսէն յետկը քիշ-քիշ կը ուղնա, կը խելօք-նա, էրգանը գըսէ քի, մարթ, օսկին ուսկէ բէրէր էս, պէ՛ր, ինձի իշ պէտ-կութուն ունի: Աս հաղնի նը, նօրէն բի բէրէ՞ս, ան ննէ:

Ընգէ յետկը սիրով արբէցան դէօ մէռած օրէրնին:

(«Բիւրակն», 1899, վերածված է գի-տական տառադարձության)

ՄԷՐ ԶՈՒՆԵՑՈՂ ՄԱՐԹԸ

Մարթուն մէզը էշը կօրսընցուցէր է, թիմէր է մօլլաին, թէ.

— Մօլլա, աղօտկէն յետկը հայդարարէ, պէլքի մէզը էշըս կը դաժ գըլ-լա, պէրէ դա,— կըսէ:

— Աղէգ,— կըսէ մօլլան:

Փայց մօլլան խէլացի մօլլա ննէր է, իր քարօղութան մէջ կըսէ.

— Վօ՞վ ձէր մէջ սէր չունի:

Մէզը գըսէ.

— էս սէր չիմ գիդէր, սէր չունիմ:

— Այ մա՛րթ,— կը թիմէ մօլլան էշը գօրսընցընողին,— յուլարըդ (սանձը) դա՛ր, ըդ մարթուն վիզը անցո՛ւր ու ա՛ռ դա՛ր: Մէր չունէցօղ մարթը էշ է, կըսէ, արթէն:

* * *

էրգու գընիգ առգու գանուխ կօվէրը գըդանին նախըռը: Նախըռըն գըհասնին գօվէրը, իրանք ա գըսկըսին խօսիլ:

է՛հ, կնիգմարթ ին, խօսկի բըռնըվէր ին, ժամանագը չին ննիր:

Մէյ մը գը ննին, իրիգվան նախըռը յէդ դարցավ:

— Վա՛յ, նախըռըն ա էգավ,— կըսէ մէզը,— ճուխտ մը խօսկըս պազաս մընաց, ան ա վաղը գըսիմ:

(Պատմեց Կարապետ Մատինցյանը,
87 տարեկան, Երզնկա քաղաքից)

ՎԱՐԲԵՂԻ ՈՒ ԱՇԿԵՐԻՐ

Վարբէդ ու աշկերդ բադ մը գը շարին ննէր: Օրհարսագին, ճաշին աղենը գը նըստին, օ ջաշին: Պէրէր ին շօղբա ու փիլաֆ:

Վարբէդը բադը շարէր է, ամմա ձուռ ննէր է: Զօրբան լէցուցին գու-գին, աշկերդը գըննի, կըդէսնա, օ բադը գամաս-կամաց կըձըռվի, կըսէ.

— Վարբէ՛տ, փըլա՛վ:

Վարբէ՛ղն ա՛՛

— Ծօ, չօրբադ գէ՛ր, յէտկը փիլաֆ:

Աշկէրդը քիշ մը լըզուէն գագազ անդէր է, վալբէդը զըզարձէ, քի փիլաֆ կուզէ: Աշկէրդը նօրէն գըբօռա:

— Վարբէ՛տ, փըլա՛վ, փըլա՛վ:

— Իշտէ, չօրբադ գէ՛ր, յէտկը փիլաֆ, շունշանվօրթի:

— Այ վարբէտ, պա՛ղը փըլա՛վ, պա՛ղը:

Վարբէ՛ղը աս ըսէլուն գըննի, է՛, պաղը շիղագ օ փըլա՛վ:

(Պատմեց Աշխեն Մատինցյանը, 72 տարեկան, Երզնկա քաղաքից):

* * *

Մըշէցիին մէզը Քյանմախ կացէր է գէղէրը ձառառթան:

Օր մը հարսնիք կշլլա, հարսնիքին ուրախութուն գանին իրինգունը, օիննէր գըսարքին, պանէր գըսարքին: Քյանմախցիները մըշէցուն գըստիքին:

— Մըշէցի, ծէր Մըշու խաղէրէն խաղ մը ըրէ դուն ալ:

«Տէ՛հ, Ի՞նչ ըսիմ, Ի՞շ չըսիմ, կըմըղաձէ՛ մըշէցին, փայց գըննի, թէթէվ ին ըսօնք, կըսէ, օին մը խաղամ ըսօնց, կըսէ»:

— Մէր Մուշը լավ խաղ գա, կըսէ, փայց տիժար է խաղ անիլը:

— Տէ՛հ, Ի՞շ կա, Ի՞շ տիժար է,— կըհամօզին քյանմախցիները:

— Հարսնէրուն, ախշիգնէրուն վըզնօսնէրը,— կըսէ,— փօլօրը ժողվէցէ՛ք, տըվէ՛ք, լավ խաղ բի դէսնաք:

է՛հ, միամիտ քյանմախցիները փօլօր հարսնէրուն ճըղնօսնէրը, ճագղնօսնէրը գըրէրին մըշէցուն գուղան:

Մըշէցին գառնէ՛ փօլօրը.— էս հիմադ դուս կէլլամ, կուքամ, պան մը գըսիմ գէթամ, խաղը յէրգօրթ անքամ է,— կըսէ:

— Շաղ լավ,— կըհամաձայնին քյանմախցիները:

Մըշէցին գէթա դուսը օսկինէրը գըհարմարցընէ՛ իրէն վըրա, կուքա, տուսը գըբանա, փօլօրը նէսը նըստէր ին: Մըշէցին՝

— Կացի Մուշ,

Թէզ մը գուքա յօխսան մը դուշ,

Փօլօրըդ ա ըսէք՝ տէրըն աշօղ է:

— Տէրըն աշօղ է,— կըսին:

— Էս նօրէն բի գամ,— կըսէ՛ մըշէցին ու դուս կէլլա:

Կէլլա ախօռէն ա աթիգ գրքաշէ ձին, կրնրստի, շիդակ Մուշ կէթա:
Քիմմախցինէրը գրսպասին գէս ժամ, ժամ մը, մըշէցին չի գա ու չի գա:
Կէլլան դուա, կըփընդըռին, մըշէցին գացէր է, փօլօրըն ալ ըսէր ին՝
գէրըն աշօղ է:

(Պատմեց Մարիամ Փորոսյանը, 68 տա-
րեկան, Երզնկա քաղաքից)

* * *

Յէրիսկօբօսին քօլ գէղացինէրը էշ մը գըղանին ու գըսին.

— Սըրփազա՛ն, ըսօր մէր գըլխուն քահանա ձէռնաթըրէ.

— Տէրէլուս, օղօրմաձ հօքի մարթիքը, տէր օրթնազնէր, — կըսէ, —
էշը քահանա գըլլա՛:

Կէղացինէրը իշուն վըզէն դօրբագ գախէր ին, կըսին.

— Սըրփազա՛ն, ըդ դօրբագին մէշ հընարնէր կան, նագնր ննիք,
գըլլա:

Կըննի, օ դօրբագը լավ լէցուն է:

— Է՛հ, — կըսէ, — կըլլա, կըլլա, օրթնիալ ժօղօվուրթ, մինակ քիշ
մը ծառ (ծանր) դափա գըլլա:

(Պատմեց Արամ Մարտիկյանը, 82 տա-
րեկան, Երզնկա քաղաքից)

* * *

Քիմմախցինէրը քիշ մը թէթէվ գըլլան: Քիմմախցին մէգը արդը
գէթա քաղ անէլու, հասն ա (հացն էլ) հէղը գըղանի:

Քիշ մը գօկնի (կհօգնի), ծառան դագ գընըստի, քիշ մը հաքչիմ,
կըսէ: Մասսան (գավազանը) գըխըրէ հօղին մէշը, հացին բօխչան ա
մասսաին վըրա գանցընէ, կըգաբէ, օ մուգ մըրշում չի դիբնա:

Կըբառգի, կըբընանա քիշ մը: Ընդիէն ուրուշ մարթ մը գուբա գըննի,
մասսան դընգըվաձ է, հասն ա մէշը: Կառնէ, փառավօրաբէս կուղէ իշ-
ֆօր(ինշ-որ) գա, յէտկը մէշը լավ մը գըլէցնէ, նօրէն մասսաին վըրա
գըգախէ:

Տէ՛հ, ճաշի ադէնն է, Քիմմախցին գուղէ ջաշիլ, պօխչան վար գառ-
նէ, կըդէսնա բօխչաին մէշ տէսագը փօխվաձ է: Հիմագ գըմըղաձէ.

— Էլանէ, էլանէ, ինդօր դիդիգ անէ, ինդօր քաք անէ:

(Պատմեց Անդրանիկ Փալախյանը, 80
տարեկան, Երկան գյուղից)

Վախտին օրն անհաղ ընդանիք մը գրլլա: Ախշիգը գընըստի անէն օր քահրա գըմանէ: Հագ մը դուշ կուքա, ումուզին վըրա գիշնա, կըսէ:

— Ախ-վախ ախշիկ,
Վախ-վախ ախշիկ:

Ախպարնէրը դուշի էդէվէն գիշնան, դուշը գըփախշի: Ան վաղը նօրէն գուքա, քանի մը անքամ գուքա, ախպարնէրը գըվըդընդին: Ախշիգը գօկնի, օր մը գէլլա գէթա դուշին էդէվէն:

Թըռռունը գէթա ղօնաղին (պալատ) վըրա կիշնա: Ախշիգը ըդ ղօնաղին բախշաին շօրս տին գըբըդըդի, կըննի, օ ձագ մը գա: Ծագէն նէս կըմըդնա գէթա, կըդէսնա ղօնաղի դըռան վըրա գըրված է. «Օխտը դարի վօվ օ գըսպասէ, կարթըննամ, ինք կառնիմ»:

Տուռը գըբանա, կըմըդնա նէս, կըննի յաթաղին մէշ մարթ մը պառգէր է: Ախշիգը գըսէ. «Ան իմ բախտըն է»: Վէս տարի (վեց տարի) մէռէլուն հօք կըդանի: Վէս տարիէն յէտկը փօշաի ախշիգ մը գուքա: Հայու ախշիգը գըհարցընէ. «Ուրդէդէն էգար»: Ան ա գըսէ.

— Հօստէդէն գասնէանք, էս ծագ մը դէսա, նէս մըդա: էգա ննիմ իշ կա, ծագէն քէզի դէսա, հօս էգա:

Տարի մը մէգդէդ գաբրին: Օր մըն ալ հայու ախշիգը բախշան գիշնա, ադ աղէնը մէռէլը գըսաղնա, կարթըննա, կըդէսնա փօշաին ախշիգը, անօր գառնէ:

Ախշիգը գուքա, օ մէռէլը արթընցէր է, փօշաին ախշիգը առէր է: Մարթը փօշաին ախշըգան գըհարցընէ.

— Սա վօվ է:

Ան ալ գըսէ, քի վէս տարի էս քէզի բահէր իմ, յէտկը հայու ախշիգը էգէր է, մէգ դարի գըլլա իմ ըսպասուհիս է:

Հայու ախշիգը ձան-ձուն չի հանէր, կիշնա վար:

Ամեն օր ըդօնց կիրագուր գէփէ, ճուր գըբէրէ, իշտէ, ծառաութուն գանէ:

Օր մըն ալ էրիգը գըսէ. «էս քաղաք պէթամ, կընիկ, իշ պէրիմ քիգի»: Փօշաին ախշիգը բէշի-բիլիք (զարդեղեն) կուզէ, լաթէր գուզէ:

Մարթը գըսէ, իշնամ ըսպասուհին ա հարցընիմ, ան իշ կուզէ: Փօ-

շահին ախշիզը չի թողուր վար իշնա: Մարթը անօր մըդիկ չընէր: Կիշնա, կըհարցընէ.

— Ախշիզըս, տուն ի՞նչ կուզէս:

Ան ա գըսէ.

— Ինձի սաբըր-սուբուր (համբերող, համբերատար) խըմէշուգ (տիկնիկ) բէ՛ր:

Քաղաք կէթա, խըմէշուգը գըբէրէ, ախշըգան գուդա:

Քանի մը օր ասնէլէն յետկը մարթը գըսէ. «Տէսնամ խըմէշուգը ի՞նչ կանէ»:

Իրիզվան ուշ ադէնը մարթը գիշնա, կօղդուգ մըդիգ գանէ, օ ախշիզը խըմէշուգը գըբէրէ է՝ անշէվը, կուլա ու գըսէ.

— Սաբըր-սուբուր խըմէշուգ էի, ճահրա գըմանէի, անէն օր կըլխուս դուշ մը գիշնար, ախպըրդիքըս վըռընդէցին ան, ինգա դուշին էդէվէն, պախշահին ձագէն նէս մըդա, դօնաղ մը գար, ընօր դըռան վըրա գըրվաձ էր. «Օխտը դարի վօվ օ ըսպասէ, կըսաղնամ, ան գառնիմ»: Վէս տարիէն յետկը փօշահին ախշիգ մը էգավ, օր մըն ալ էս ինչա բախշան, մէնէլը սախցավ, դէսավ փօշահին ախշիզը, ան առավ: Սաբըր-սուբուր խըմէշուգըս, տուն ա համփէրօղ էս, էս ա համփէրօղ իմ:

Մարթը աս լըսէլէն յետկը, կըհասկընա, օ փօշահին ախշիզը խափէր է: Կէլլա վէր, կըվըռընդի ան ու հայու ախշիզը գառնէ:

(Պատմեց Վարդան Մելիտոնյանը, 33 տարեկան, Ղարաբաղի սահմաններէ)

* * *

Մայթ մը (մի մարդ) գէթա նասրա հօջաէն էշը գուզէ.

— էշը հօս չէ, — կըսէ խօջան

Ադ ադէնը էշը գըզըռուա:

Մայթը գըննի նասրա հօջահին:

— Իս չէ՞ս ավադար, իշուն գավադաս, — կըսէ խօջան:

* * *

Նասրա հօջաէն շուվանը գուզին: Կըսէ.

— Չուվանին վըրա ալուր մէգնէր իմ:

(Պատմեց Ռուբեն Տեր-Միխայելյանը 34 տարեկան, Մթնի գյուղից)

Մարթուն մէգուն գինը զըմէննի: Ուրուշ կին մը գառնէ՛. ամմա անէն ջաշ պէրէլուն «օղորմաճ հօքիին էփաճը ուրուշ էր» զըսէ՛:

Կընիգը իշղըդէ գուզէ՛, օ ըս խօսկը էրիգը շըհիշէ՛, փայց անէն ջաշին զըսէ՛. «Օղորմաճ հօքիին էփաճը ուրուշ էր»:

Օր մա, իշտէ, կընիգմարթ է՛, տէղ մը բօշ պօղազութան գըբըրնըվի, ճաշին դագը գառնէ՛, կուքա, օ ջաշին տագը առէր է՛, էրէր է՛: Վա՛յ,— կըսէ՛,— իշ պի անիմ, անէն օր հօքիս կըհանէ՛. «Օղորմաճ հօքիին էփաճը ուրուշ էր» ըսէլօվի:

Կուքան, կընըրստին, կէրաճին բէս համը գառնէ՛:

— Ա՛յ,— կըսէ՛,— ըսօր անէր է՛ օղորմաճ հօքիին էփաճը:

— Հա՛ւ,— կընիգ ըսէր է՛,— ըդանգ է՛, բու խէրըդ անիճիմ, էս անէն օր օղորմաճ հօքիին բէս վանիս, տընիմ:

(Պատմեց Մովսէս Փասպարյանը, 80 տարեկան, Վերին Ձիթիք գյուղից)

ՎԱՐԹԱՔԵՂՆ ՈՒ ԲԱՌԱՎԸ*

Ժամանագին վարթաքէղ մը ընէն (և) փօքրավօր մը ջամփա գէլլան, Կուքան զըհասնին գէղ մը ու միսաֆիր զըլլան բառավի մը դունը:

Վարթաքէղը առդուն գանուխ ժամ բէթա: Ինք իր սահաթը մօռցէր է՛ իր գէցած վանքը: Գը դառնա բառավին զը հարցընէ՛, քի դուն սահաթ չունի՞ս: Ան ա զըսէ՛, քի չէ՛ է՛, հըբա մէնք, օ առդուն ժամ բէթանք նը, վօ՞վ մէզի ձան բի դա: Խօրօզ ա չունիք, օ ընօր ձանէն արթըննանք: Պառավը զըսէ՛, քի, էս քիշէրը իրէք հէղ դուս կէթամ, վօ՞ր մէզին ադէնը գուզէք, օ ձան դամ ձէզի: Վարթաքէղն ա զը դառնա զըսէ՛, քի ձունը մէր զըլխուն, օ բու շէրըդ մէզի գօշնագ բի բլլա:

Ե Ր Գ Ե Ր

Լուսինգա, ինդօ՞ր գէթաս,

Սօրվէր էս, քիշէր գէթաս,

* Այս և հետագա նյութերը վերցրել ենք Գ. Տեր-Վարդանյանի «Երզնկա-Կամախի գավառաբարբառը և ազգագրական հուշեր» աշխատությունից՝ վերածելով բարբառին համապատասխան գիտական տառադարձության:

Իմ յարիս պաք մը խըրդիմ,
Զի մօռնաս, իրէն գուղա՞ս:

Լուսինգա, լուսըտ շաղնա,
Իմ յարին գլանքը մէզնա,
Աս քիշէր յարիս կէթամ,
Լուս տուր, օ շիդագ էթամ:

Լուսին էս, թէ արէվ էս,
Կընիգ էս, թէ ախլիգ էս,
Աս քիշէր քէզի բի գամ,
Տանը դուն մինաջո՞ւկ էս:

ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ

Ծառին ջուղը ձրոնցի,
Թաշկինագըս փրոնցի,
Թարասցօց ինադին,
Էրզընգացօց սիրէցի:

* * *

Թութ չամիշը շօր գըլլա,
Էլին դըղան յար գըլլա՞,
Յէփօ սիրէս ու առնէս,
Քըզ շէքէրն անուշ կըլլա:

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Էգանք հարս մը դանինք ալօվ ու լալօվ,
Կըլօխը գաբէցինք սինբիլի շալօվ,
Աշկէրը սըրփէցինք մէնդիլին ալօվ,
Մի՛ լար, անա՛մ, մի՛ լար, հարս կուքաս մէզի,
Աղվօր խնամդըվօր բէրէր ինք քէզի:

Հաքաձըդ ալ ըլլա, կաբաձըդ դէզին,
Սըրդիգըդ դաք ըլլա մէր աղա դըզին,
Օտկըդ ուղուր ըլլա մէր դան ու դէզին:
Մի՛ լար, անա՛մ, մի՛ լար, հարս կուքաս մէզի,
Աղվօր հարսնէվօրնէր բէրէր ինք քէզի:

—Մինչէ՛վ գարմունջ էթամ, էդէ՛վէս ննէցէք,
Կարմունջէն անդին ասնիմ հույսերնիդ գրուցէ՛ք,
Իմ գէրած գէրագուրըս ախկադաց տըվէք:

* * *

էրզան իմ գացէր, զընգլօ, հավօղ իմ գէրէր, զընգլօ:
Կարմիր մօմէրօվ, զընգլօ, կանանչ մօմէրօվ զընգլօ,
էրզան իմ գացէր, զընգլօ, կինի իմ խըմէր, զընգլօ:
Կարմիր մօմէրօվ, զընգլօ, տէղին մօմէրօվ զընգլօ:
էզան զը դանին, զընգլօ, զադգին զը բէրին, զընգլօ,
Կանանչ մօմէրօվ, զընգլօ, կարմիր մօմէրօվ զընգլօ:

ՊԱՆԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՐԳ

Կըսին դիմացիր, ինդօ՞ր դիմանամ,
Քիշէրը բաց աշկիս տուն է գէրէվաս,
Քիշէրը բաց աշկիս տուն է գէրէվաս
Յօրէզը թաց աշկիս տուն է գէրէվաս:
Կը գանշիմ շէս լըսէր, ինդօ՞ր դիմանամ,
Մօտըդ գալ չին թօղուր, ձանըդ իմանամ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ծրելու խոսք	5
Ներածություն	9
Հեղյունաբանություն	20
Հնչյունախոսություն	20
Հնչույթային համակարգը	20
Պատմական հնչյունափոխություն	28
Հնչյունափոխական այլ երևույթներ	46
Շեշտ և նրա հետ կապված հնչյունափոխություն	49
Ամփոփում	52
Բառացիություն	54
Իմաստաբանություն	55
Բառակազմություն	59
Բառային հնարանություններ	64
Ձևաբանություն	65
Գոյական անուն	65
Ածական անուն	80
Թվական անուն	80
Դերանուն	81
Բայ	92
Մակբայ	134
Կապ	135
Շաղկապ	136
Ծղանակավորող բառեր	136
Ձայնարկություն	136
Ամփոփում	137
Շարանյութական ակնարկ	139
Հավելված. Գրաբար-բարբառ բառարան	144
Բարբառի բացատրական բառարան	178
Հատուկ անունների բառացանկ	238
Նմուշներ ծրվանկայի բարբառով	248

ԳԱՐԻԿՈ ՄԵՍՐՈՊԻ ԿՈՍՏԱՆԴՅԱՆ

ԵՐԶՆԿԱՅԻ ԲԱՐՔԱՌԸ

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
Հր. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Հրատարակչական խմբագիր
ՀԱՆՈՐԶԱՆ Հ. Գ.

Գեղարվեստական խմբագիր
ԳՈՐԾԱԿԱՅԱՆ Հ. Ն.

Տեխնիկական խմբագիր
ՄԱՆՈՒԶԱՐՅԱՆ Հ. Մ.

Սրբագրիչ
ՍՈՆԻԿՅԱՆ Է. Ա.

ՎՖ 05352

Պատվեր 1298

Հրատ. 4761

Տպաքանակ 1000

Հանձնված է շարվածքի 5. 12 1978 թ.: Ստորագրված է տպագրության.
25/04 1979 թ.: Տպագրական 12,0 մամուլ. պայման 11,16 մամուլ, հրատ. 10,88 մամուլ:
Քուղթ № 1, 60×84¹/₁₆, գինը 1 ռ. 95 կ.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 19 Բարեկամության 24 գ.

Издательство АН Армянской ССР, Ереван, Барекамутян. 24-г.

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության Երևանի տպարան

Типография Издательства АН Армянской ССР, Ереван, Барекамутян, 24.

12.956

A II
62184

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՆԱԿԱՐԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

220062184